

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

**ΤΜΗΜΑ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ**

**Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΤΗ ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ
ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΗΣ ΑΠΟΓΡΑΦΗΣ ΤΟΥ 2001**

Αναστασία Π. Στριγγλή

Διπλωματική Εργασία

*που υποβλήθηκε στο τμήμα Στατιστικής και Ασφαλιστικής
Επιστήμης του Πανεπιστημίου Πειραιώς ως μέρος των
απαιτήσεων για την απόκτηση του Μεταπτυχιακού
Διπλώματος Ειδίκευσης στην Εφαρμοσμένη Στατιστική*

*Πειραιάς
Σεπτέμβριος 2010*

Η παρούσα διπλωματική εργασία εγκρίθηκε ομόφωνα από την Τριμελή Εξεταστική Επιτροπή που ορίστηκε από τη ΓΣΕΣ του τμήματος Στατιστικής και Ασφαλιστικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Πειραιώς στην υπ' αριθμ..... συνεδρίαση σύμφωνα με τον Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας του Προγράμματος Μεταπτυχιακών σπουδών στην Εφαρμοσμένη Στατιστική.

Τα μέλη της επιτροπής ήταν:

- Καθηγητής Τσίμπος Κλέων (Επιβλέπων)
- Επίκουρος Καθηγητής Μπάγκαβος Χρήστος
- Λέκτορας Βερροπούλου Γεωργία

Η έγκριση της Διπλωματικής Εργασίας στο Τμήμα Στατιστικής και Ασφαλιστικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Πειραιώς δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

UNIVERSITY OF PIRAEUS

**DEPARTMENT OF STATISTICS
AND INSURANCE SCIENCE**

**POSTGRADUATE PROGRAM IN
APPLIED STATISTICS**

**THE EFFECT OF DEMOGRAPHIC AND
SOCIO-ECONOMIC FACTORS ON THE
FERTILITY OF GREEKS AND
IMMIGRANTS BASED ON THE 2001
CENSUS DATA**

By

Anastasia P. Stringli

MSc Dissertation

submitted to the Department of Statistics and
Insurance Science of the University of Piraeus in
partial fulfilment of the requirements for the
degree of Master of Science in Applied Statistics

Piraeus, Greece
September 2010

РАНЕЕЗНАМО ТЕРПАА

Περίληψη

Τα ζητήματα της αναπαραγωγής του πληθυσμού και ειδικότερα της γονιμότητας βρίσκονται τις τελευταίες δεκαετίες στο επίκεντρο των συζητήσεων που άπτονται των δημογραφικών φαινομένων στην Ελλάδα λόγω της φθίνουσας πορείας των δεικτών γεννητικότητας/γονιμότητας. Παράλληλα, η μετάβαση της χώρας μας από παραδοσιακή χώρα εξαγωγής μεταναστών σε χώρα υποδοχής εγείρει το ενδιαφέρον για αποτύπωση προσεγγίσεων που επικεντρώνονται στο δημογραφικό προφίλ των αλλοδαπών και τη συμβολή τους τόσο στη συνολική μεταβολή του πληθυσμού και των δομών του όσο και στη βασική δημογραφική συνιστώσα της γονιμότητας.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι, με χρήση μικροδεδομένων της Απογραφής του 2001 (IPUMS project: Integrated Public Use Microdata Series), να διερευνηθούν σχέσεις μεταξύ κοινωνικοοικονομικών και δημογραφικών παραγόντων και γονιμότητας Ελλήνων και αλλοδαπών. Ειδικότερα, επιχειρείται, με τη χρήση του μοντέλου της Πολυωνυμικής Λογιστικής Παλινδρόμησης, ο ποσοτικός προσδιορισμός της επίδρασης των παραγόντων της εκπαίδευσης και του εργασιακού καθεστώτος στη γεννητικότητα των Ελληνίδων και των μεταναστριών από την Αλβανία, και τη Βουλγαρία. Το επίπεδο γεννητικότητας των μεταναστριών εμφανίζεται υψηλότερο από εκείνο των Ελληνίδων. Το γεγονός αυτό δεν μπορεί να ερμηνευθεί με βάση τη διαφοροποίηση ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης και το εργασιακό καθεστώς, καθώς η επίδραση αυτών των δύο παραγόντων αποδεικνύεται ισχυρότερη στην περίπτωση των Ελληνίδων από ότι στην περίπτωση των μεταναστριών.

РАНЕЕЗНАМО ТЕРПАА

Abstract

In the last decades, issues related to population reproduction and more specifically to fertility have gained major attendance in the discussion about the demographic phenomena in Greece, due to decreasing fertility rates. Moreover, the transformation of Greece from a traditional emigration country to a country of immigration raises questions about the demographic profile of foreign immigrants and their contribution to the total size and the structure of the population and especially to the fertility component.

Using microdata that derive from the 2001 census, this thesis aims at investigating the relations between socio-economic and demographic factors that influence Greeks' and immigrants' fertility rates. More precisely, using a multinomial logistic regression model, I try to quantify the influence of the education level and the employment status to the fertility rates of Greek and immigrant (Albanian and Bulgarian) women. Immigrants' fertility rate appears higher than that of the Greeks. However, this fact is not explained by the differences in education level and employment status, as the influence of these two factors seem to be greater in the case of the Greeks than in the case of the immigrants.

РАНЕЕЗНАМО ТЕРПАА

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	v
Abstract.....	vii
Περιεχόμενα.....	ix
Κατάλογος πινάκων.....	xii
Κατάλογος Διαγραμμάτων.....	xiv
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Θεωρητικές προσεγγίσεις και εμπειρικές έρευνες.....	3
1.1 Θεωρητική προσέγγιση της γονιμότητας.....	3
1.2 Ανασκόπηση εμπειρικών ερευνών.....	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Γονιμότητα και αναπαραγωγή στη μεταπολεμική Ελλάδα.....	18
2.1 Η πορεία της γεννητικότητας και των συνθετικών δεικτών γονιμότητας.....	18
2.2 Η εξέλιξη των κατά ηλικία συντελεστών γονιμότητας.....	20
2.3 Η διαγενεακή προσέγγιση.....	22
2.4 Συγχρονική και διαγενεακή προσέγγιση της γονιμότητας στην Ελλάδα.....	25
2.5 Η διαγενεακή γονιμότητα και η αναπαραγωγή του πληθυσμού.....	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Δημογραφικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα.....	30
3.1 Η εξέλιξη του συνολικού μεταναστευτικού πληθυσμού και της δομής του κατά εθνικότητα στην Ελλάδα.....	31
3.2 Πληθυσμιακές πυραμίδες: η επίδραση των αλλοδαπών στην κατά ηλικία και φύλο σύνθεση του πληθυσμού.....	32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Μεθοδολογία – Ανάλυση Δεδομένων.....	39
4.1 Πηγές Πληροφόρησης.....	39
4.2 Τα Δεδομένα.....	44
4.3 Δείκτες Γονιμότητας.....	45
4.4 Πολυωνυμική Λογιστική Παλινδρόμηση.....	50

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	58
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	61
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	68

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΡΑΙΑ

РАНЕЕЗНАМО ТЕРПАА

Κατάλογος Πινάκων

4.1	Κατανομή του δείγματος των γυναικών ανά εθνικότητα.....	45
4.2	Κατανομή του δείγματος των γυναικών ανά εθνικότητα και ηλικιακή ομάδα.....	46
4.3	Μέσος αριθμός παιδιών ανά εθνικότητα και ηλικιακή ομάδα.....	47
4.4	Κατανομή του δείγματος των γυναικών ανά αριθμό ζώντων παιδιών.....	51
4.5	Κατανομή του δείγματος των γυναικών ανά εθνικότητα, εκπαιδευτικό επίπεδο και εργασιακό «καθεστώς».....	53
4.6	Έλεγχος καταλοίπων του Pearson και καταλοίπων διασποράς.....	54
4.7	Λόγοι σχετικών πιθανοτήτων βάσει του πολυωνυμικού λογιστικού υποδείγματος για τη σύγκριση μεταξύ γυναικών με 1, 2, 3 ή/και περισσότερα παιδιά και άτεκνων.....	56

РАНЕЕЗНАМО ТЕРПАА

Κατάλογος Διαγραμμάτων

4.1	Μέσος αριθμός παιδιών ανά εθνικότητα και ηλικιακή ομάδα.....	48
4.2	Κατανομή (%) του δείγματος των άτεκνων γυναικών ανά ηλικιακή ομάδα.....	49

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΡΑΙΑ

РАНЕЕЗНАМО ТЕРРА

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ελλάδα και η Ευρώπη έχουν κλείσει στο γύρισμα του αιώνα μια από τις πλέον παραγμένες σελίδες της δημογραφικής τους ιστορίας. Έχουν, πλέον ολοκληρώσει τη δημογραφική τους μετάβαση και οι πληθυσμιακές τους δομές, καθώς και η πορεία των βασικών δημογραφικών συνιστωσών τους ελάχιστα διαφέρουν από αυτές των άλλων ανεπτυγμένων χωρών. Ειδικότερα, η χώρα μας έχει εξελιχθεί σε μια χώρα, υποδοχής μεταναστών, ο μέσος όρος ζωής μας είναι από τους υψηλότερους στην Ευρώπη και η γονιμότητά μας βρίσκεται σε επίπεδα, που δεν επιτρέπει την αναπλήρωση των γενεών (και κατ' επέκταση, στην περίπτωση που δεν επανέλθει σε επίπεδα που να το επιτρέπουν, η όποια μελλοντική αύξηση του πληθυσμού θα είναι κυρίως απόρροια θετικών μεταναστευτικών ισοζυγίων). Τέλος, η Ελλάδα, όπως και το σύνολο σχεδόν των ανεπτυγμένων χωρών του πλανήτη μας, «γηράσκει» και η γήρανση αυτή είναι μη ανατρέψιμη, στο βαθμό που στο μέλλον όλο και περισσότερο θα οφείλεται στην αύξηση του μέσου όρου ζωής μας. Η χώρα μας, επομένως, αντιμετωπίζει τρεις μείζονες δημογραφικές προκλήσεις: τη «διαχείριση» της δημογραφικής της γήρανσης (τους τρόπους αφενός μεν για να επιβραδύνει τους ρυθμούς της, αφετέρου δε για να αξιοποιήσει το τεράστιο απόθεμα των ανθρώπινων πόρων που αντιπροσωπεύουν τα ηλικιωμένα άτομα), τα χαμηλά επίπεδα των δεικτών γονιμότητας που τη χαρακτηρίζουν, και τέλος τη «διαχείριση» των μεταναστευτικών ρευμάτων, με την υιοθέτηση μεταναστευτικών/δημογραφικών πολιτικών που θα λαμβάνουν υπόψη το διεθνές και βαλκανικό περιβάλλον και θα επιτρέπουν παράλληλα την εκπλήρωση τόσο των δημογραφικών όσο και των κοινωνικοοικονομικών της αναπτυξιακών στόχων.

Αντικείμενο της εργασίας αυτής είναι η ανάλυση και η ερμηνεία των προσδιοριστικών παραγόντων της γονιμότητας Ελλήνων και μεταναστών από την Αλβανία και τη Βουλγαρία.

Στο πλαίσιο της ανάλυσης αυτής, αρχικά αναφερόμαστε στη θεωρητική προσέγγιση της γονιμότητας και ιδιαίτερα στην παρουσίαση της μικρο-οικονομικής θεωρίας για τη γονιμότητα. Παράλληλα, επιχειρείται η ανασκόπηση εμπειρικών ερευνών και ερευνητικών/τεχνικών εργασιών προκειμένου να αποτυπωθεί ευκρινέστερα η μετάβαση από το θεωρητικό στο εμπειρικό πλαίσιο ανάλυσης. Ακολούθως παρουσιάζεται η εξέλιξη των διαγενεακών και συγχρονικών δεικτών μέτρησης της γονιμότητας, όπως αυτοί διαμορφώνονται στην πορεία των μεταπολεμικών χρόνων της Ελλάδας. Κατόπιν, περιγράφεται η συμβολή των κύριων μεταναστευτικών ρευμάτων στα επίπεδα γονιμότητας, που χαρακτηρίζουν τον ελλαδικό χώρο. Στη συνέχεια κατατίθενται για την Ελλάδα τα

ποσοτικά δεδομένα γύρω από το υπό ανάλυση θέμα και διερευνάται η σχέση των επιπέδων γονιμότητας Ελλήνων και μεταναστριών από την Αλβανία και τη Βουλγαρία, όπως αυτή καθορίζεται από την επίδραση κοινωνικοοικονομικών και δημογραφικών παραγόντων. Τέλος, εξάγονται ορισμένα αποτελέσματα που σκιαγραφούν τη διαφορά στα επίπεδα γονιμότητας μεταξύ των υπό μελέτη πληθυσμών και αποτελούν εν μέρει απόρροια της αναποτελεσματικής ή/και ελλιπούς χάραξης δημογραφικής πολιτικής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

1.1 Θεωρητική Προσέγγιση για τη γονιμότητα

Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, κοινωνιολόγοι και κοινωνικοί δημογράφοι προσέγγιζαν το θέμα της γεννητικότητας μέσα από ένα πλαίσιο κοινωνικο-θεσμικό (Freedman 1963, Hawthorn 1970) ή κοινωνικο-ψυχολογικό (Fawcett 1970). Κοινωνικοί κανόνες και αξίες, κοινωνικές επιδράσεις και ο ρόλος τους στη διαμόρφωση προσωπικών στάσεων και κινήτρων αποτελούσαν τον πυρήνα των αναλύσεων για τη γεννητικότητα. Κατά συνέπεια, αναδείχθηκε η συσχέτιση της γεννητικότητας με ένα πλήθος κοινωνικών μεταβλητών, αλλά μέσα σε ένα θεωρητικό κενό, χωρίς τη δυνατότητα ανάλυσης της αναπαραγωγικής συμπεριφοράς με συστηματικό και ολοκληρωμένο τρόπο.

Ορισμένοι οικονομολόγοι αναγνώρισαν το κενό αυτό στο χώρο της δημογραφίας και επιχείρησαν να εφαρμόσουν την επικρατούσα Νεοκλασική Μικροοικονομική Θεωρία στην αναπαραγωγική συμπεριφορά.

Η γονιμότητα αποτελεί ένα δημογραφικό χαρακτηριστικό με το οποίο μπορούμε να προσδιορίσουμε πως λειτουργεί το ανθρώπινο κεφάλαιο μέσα σε μια κοινωνία. Το οικονομικό μοντέλο υποστηρίζει ότι η γονιμότητα είναι αποτέλεσμα συνειδητής απόφασης και προσεκτικά αποφασισμένη πράξη, την οποία με όρους κατανάλωσης θα μπορούσαμε να ονομάσουμε ζήτηση για παιδιά.

Η οικονομική προσέγγιση της θεωρίας της γονιμότητας ξεκίνησε το 1957 (Warren 1997) από τον Harvey Leibenstein, ο οποίος προσπάθησε να βρει το σημείο από το οποίο η διαδικασία της γονιμότητας αρχίζει να μειώνεται. Το μοντέλο του Leibenstein αναφέρεται στο σημείο ισορροπίας μιας οικογένειας μέσω της χρησιμότητας και μη χρησιμότητας που αποφέρει το νιοστό παιδί. Δηλαδή τότε ένα ζευγάρι που πράττει ορθολογικά επιλέγει να αποκτήσει ένα παιδί ακόμα ή να μην αποκτήσει. Αργότερα ο Gary Becker έφτιαξε ένα πιο ολοκληρωμένο μοντέλο γονιμότητας βασισμένο στις υποθέσεις της νεοκλασικής θεωρίας για σταθερές προτιμήσεις (fixed preferences), τη μεγιστοποίηση της συμπεριφοράς (maximizing behavior) και τις λύσεις ισορροπίας σε όλες τις περιπτώσεις των αποφάσεων. Ο Becker προσάρμοσε το μοντέλο του στην συνάρτηση παραγωγής του νοικοκυριού θεωρώντας την απόφαση για γονιμότητα μια οικονομική διαδικασία και συμπεριέλαβε τη συμμετοχή στην προσφορά εργασίας καθώς επίσης και την κατανάλωση. Το νοικοκυριό είναι μια μονάδα που

χρησιμοποιεί εσωτερικούς και εξωτερικούς παραγωγικούς συντελεστές για να παράγει τη μέγιστη χρησιμότητα υιοθετώντας παράλληλα και την απαραίτητη τεχνολογία νοικοκυριού.

Ο Becker προσεγγίζει τη γονιμότητα υιοθετώντας και προσαρμόζοντας τη μικροοικονομική θεωρία στις αναπαραγωγικές επιλογές. Η «προσαρμογή» συνίσταται στην εξομίωση της αναπαραγωγικής συμπεριφοράς με τη θεωρία της ζήτησης των αγαθών. Το μοντέλο του βασίζεται σε δύο τύπους υποθέσεων:

α) μια «δημογραφική» καθαρά υπόθεση: θεωρείται ότι τα ζεύγη ελέγχουν πλήρως την αναπαραγωγή τους (αριθμό παιδιών και χρόνο έλευσής τους), γεγονός που επιτρέπει την ταύτιση του παρατηρούμενου-πραγματοποιούμενου αριθμού παιδιών με τον επιθυμητό αριθμό παιδιών.

β) μια «αναλυτική» υπόθεση: τα παιδιά προσομοιώνονται με καταναλωτικά αγαθά, από τη στιγμή που, για τους γονείς τους, το συνδεδεμένο με αυτά κόστος (αυτό που απορρέει από την έλευσή τους) υπερβαίνει τα εισοδήματά τους, κάτι που συμβαίνει στις οικονομικά προηγμένες χώρες εν αντιθέσει με τις αναπτυσσόμενες, όπου η έλευση παιδιών φαίνεται να μην προγραμματίζεται.

Κατά τον G.S Becker, το άτομο και η οικογένεια επιζητούν τη μεγιστοποίηση της καμπύλης ωφελιμότητας, λαμβάνοντας υπόψη τους περιορισμούς που τίθενται από τα εισοδήματά τους. Η οικογένεια, επομένως, καλείται να επιλέξει ανάμεσα στο αγαθό «παιδιά» (με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους: αριθμό, κατανομή σε αγόρια-κορίτσια, κλπ) και στα λοιπά αγαθά. Το πρόβλημα, κατ' επέκταση που τίθεται είναι ο υπολογισμός της διακύμανσης της «ζήτησης» του αγαθού «παιδιά» όταν το εισόδημα μεταβάλλεται (ζήτηση που θα εξαρτηθεί από την «τιμή» του παιδιού και το εισόδημα των γονέων). Όπως τα παιδιά θεωρούνται «ανώτερα καταναλωτικά αγαθά», η σχέση ανάμεσα στο εισόδημα και τη γονιμότητα δίδεται ως θετική (στο μακρύ χρονικό διάστημα φυσικά): όταν το εισόδημα αυξάνει, ο αριθμός των παιδιών επίσης αυξάνει (επίδραση παράγοντα «εισόδημα»). Αντίστροφα, σύμφωνα με το νόμο της προσφοράς και της ζήτησης, το κόστος (αξία) των παιδιών είναι αρνητικά συνδεδεμένο με το πλήθος: όταν το κόστος των παιδιών αυξάνει, ο αριθμός των επιθυμητών παιδιών μειώνεται (επίδραση του παράγοντα «κόστος»). Σε τελευταία ανάλυση, ο προσδιορισμός της «ζήτησης» παιδιού, όταν το εισόδημα αυξάνεται, θα εξαρτηθεί από το «ειδικό βάρος» του παράγοντα «κόστος παιδιού» σε σχέση με αυτό του παράγοντα «εισόδημα». Εάν το πρώτο υπερτερεί, όπως φαίνεται να υιοθετεί ο Becker, δεν αποκλείεται μια αύξηση του εισοδήματος να συνδεθεί και με μειωμένη «ζήτηση» παιδιών.

Ο G.S Becker επιμένει ιδιαίτερος στη διάκριση ανάμεσα στις δαπάνες των παιδιών και στο «κόστος» ενός παιδιού. Όταν το εισόδημα αυξάνεται, οι δαπάνες που αφορούν τα παιδιά επίσης αυξάνονται, αλλά αυτό δεν σημαίνει, κατ' αυτόν, ότι αυξάνεται επίσης το κόστος του παιδιού. Επαγωγικά, η αύξηση του κόστους δύναται να ενσωματώνει την παράμετρο «βελτίωση της ποιότητας» (π.χ μια αύξηση των δαπανών εκπαίδευσης).

Εκτός των προαναφερθέντων, η σχέση ανάμεσα στο εισόδημα και τη γονιμότητα υπόκειται σε μια «ποιότητα ιδιαίτερα σημαντική», δυνάμενη να τροποποιήσει το αρχικό μοντέλο και την ερμηνευτική του αξία (την ικανότητα δηλαδή της «πρόβλεψης»): καθώς αναφερόμαστε σε ένα «ανώτερο προϊόν» (παιδί) η αύξηση του εισοδήματος υποτίθεται ότι αυξάνει παράλληλα τον επιθυμητό αριθμό τέκνων και την «ποιότητα ζωής» του κάθε παιδιού. Όμως, σύμφωνα με τη μικροοικονομική (κλασική) ανάλυση των «ανώτερων αγαθών», η ελαστικότητα του λόγου «ποσότητα/εισόδημα» είναι πιο ισχνή από την ελαστικότητα του λόγου «ποιότητα/εισόδημα». Με άλλα λόγια, όταν το εισόδημα αυξάνεται, οι δαπάνες για την εκπαίδευση των παιδιών («ποιότητα») αυξάνονται περισσότερο από τον αριθμό τους («ποσότητα»). Δεν αποκλείεται, κατ' επέκταση, ο επιθυμητός αριθμός παιδιών να παραμένει σταθερός ακόμη και όταν το εισόδημα αυξάνεται.

Ο Harvey Leibenstein, σε αντίθεση με τον Gary Becker, στηρίζει τη δική του προσέγγιση για τη γεννητικότητα στην υπόθεση ότι λογική, συνεπής και μεθοδευμένη συμπεριφορά δεν είναι απαραίτητο να ισχύει για όλες τις γεννήσεις, αλλά για κρίσιμες αποφάσεις που αφορούν την τεκνοποίηση όταν το ζευγάρι έχει ήδη αποκτήσει δύο ή περισσότερα παιδιά. Ο Leibenstein ισχυρίζεται ότι ορισμένα αγαθά χαρακτηρίζονται από αύξουσα οριακή χρησιμότητα μέχρι την επίτευξη ενός συγκεκριμένου στόχου. Δηλαδή, όσο αυξάνεται η κατανάλωση, τόσο αυξάνεται και η ικανοποίηση, μέχρι να επιτευχθεί ο στόχος. Επιπλέον, στη θεωρία του ισχυρίζεται ότι κοινωνικές ομάδες αναφοράς δημιουργούν κοινωνικές πιέσεις για συγκεκριμένες καταναλωτικές δραστηριότητες, οι οποίες περιλαμβάνουν και συγκεκριμένες δαπάνες που αφορούν τα παιδιά. Μέσω αυτού υποδηλώνεται ότι οι προτιμήσεις για τα παιδιά και η αντίληψη για το κόστος των παιδιών διαφοροποιούνται ανάλογα με την ομάδα αναφοράς.

Ο Leibenstein αναπτύσσει τη θεωρία του ως εξής: πρώτον, θεωρεί ότι κάθε άτομο λειτουργεί με βάση κάποια πρότυπα που καθορίζουν τους ατομικούς του στόχους και, κατά συνέπεια, τη συμπεριφορά του. Δεύτερον, θεωρεί δεδομένο ότι κάθε κοινωνία χαρακτηρίζεται από κοινωνικο-πολιτικές ομάδες, οι οποίες διαφέρουν όσον αφορά στα

πρότυπα κατανάλωσης και συμπεριφοράς καθώς επίσης και στο επιθυμητό μέγεθος οικογένειας. Για τον Leibenstein, μια κοινωνικο-πολιτιστική ομάδα διαμορφώνεται μέσα από ιστορικές και πολιτιστικές συνθήκες και δεν συνδέεται απόλυτα με την κοινωνικοοικονομική θέση. Υποθέτει, λοιπόν, ότι κάθε κοινωνικο-πολιτιστική ομάδα αντιστοιχεί και σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο.

Γενικότερα, η θεωρία του Leibenstein χαρακτηρίζεται από τα ακόλουθα κύρια σημεία: α) απορρίπτει την υπόθεση σταθερών και ομοιογενών προτιμήσεων της μικροοικονομικής θεωρίας. Στηρίζεται, λοιπόν, στην ύπαρξη κοινωνικών ομάδων που χαρακτηρίζονται από διαφορετικές επιθυμίες όσον αφορά την κατανάλωση αγαθών σε σχέση με την τεκνοποίηση, β) οι επιλογές του κάθε ατόμου δεν περιορίζονται μόνο στους οικονομικούς παράγοντες, αλλά και από τα πρότυπα που επικρατούν στην κοινωνική ομάδα αναφοράς του και εύλογα συνεπάγεται ότι η διαμόρφωση των αποφάσεων σχετικά με τη γεννητικότητα καθορίζονται και από κοινωνικούς κανόνες, γ) υπονοείται ότι η συμπεριφορά που καθορίζεται από κοινωνικά πρότυπα είναι αυθόρμητη και η υπόθεση λογικής/συνέπειας στην οποία στηρίζεται η οικονομική θεωρία έχει νόημα μόνο για οριακές αποφάσεις, δηλαδή για την απόφαση που παίρνει ένα ζευγάρι να αποκτήσει ένα ακόμη παιδί, όταν το κοινωνικό πρότυπο των π.χ δύο παιδιών έχει επιτευχθεί, δ) η ταξινόμηση ορισμένων αγαθών ως αγαθά στόχου, τα οποία χαρακτηρίζονται από αύξουσα οριακή χρησιμότητα οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η σχέση απόλυτου εισοδήματος και γεννητικότητας θα πρέπει να είναι αρνητική. Με άλλα λόγια οι πιο εύπορες κοινωνικές ομάδες θα πρέπει να επιθυμούν λιγότερα παιδιά. Αντίθετα, το σχετικό εισόδημα θα πρέπει να συνδέεται θετικά με τη γεννητικότητα, δηλαδή άτομα με εισόδημα υψηλότερο από το μέσο όρο για την ομάδα τους, θα πρέπει να επιθυμούν περισσότερα παιδιά.

Ο Richard Easterlin, ο οποίος βασίστηκε στις εργασίες του J. Grauman για τις δημογραφικές προοπτικές, διατυπώνει ότι στις προβολές του πληθυσμού είναι δεδομένη η «ανεξαρτησία» ανάμεσα στην αναπαραγωγική συμπεριφορά (γονιμότητα) και στον όγκο του πληθυσμού των γενεών, γεγονός που σημαίνει την υιοθέτηση της υπόθεσης ύπαρξης θετικής σχέσης ανάμεσα στο πλήθος των ατόμων μιας γενεάς και στο πλήθος των ατόμων της επόμενης γενεάς. Αντιστρόφως, αναφερόμενοι σε ένα μηχανισμό εξισορρόπησης μαλθουσιανού τύπου, μπορούμε να διαπιστώσουμε την υπόθεση ότι η γονιμότητα μιας γενεάς είναι αρνητικά συνδεδεμένη με το πλήθος των ατόμων της γενεάς αυτής. Ο αναλυτικός μηχανισμός είναι ιδιαίτερα απλός: εάν η γονιμότητα είναι υψηλή στο χρόνο t , στον $t+1$ οι γενεές που ετοιμάζονται να εισέλθουν στην αγορά εργασίας είναι πολυπληθείς. Έτσι, αφενός

η μείωση της οριακής τιμής του εργαζομένου και αφετέρου ο αυξημένος ανταγωνισμός ανάμεσα στους εργαζομένους θα οδηγήσουν σε πτώση της αξίας (κόστους) της εργασίας και στη συνέχεια σε πτώση της γονιμότητας. Στο χρόνο $t+2$, οι γενεές που θα εισέλθουν στην αγορά εργασίας θα είναι επομένως λιγότερο πολυπληθείς, εξ ου και, αντιστρόφως, θα προκύψει αύξηση της τιμής της εργασίας, αύξηση της γονιμότητας, κ.ο.κ..

Για τον R. Easterlin, δεν είναι οι συγκυριακές οικονομικές συνθήκες που εξηγούν το επίπεδο της γονιμότητας, αλλά η διαφορά ανάμεσα στις προσδοκίες και τα διαθέσιμα οικογενειακά εισοδήματα: επομένως, το εισόδημα σε τρέχουσες τιμές είναι απρόσφορος δείκτης στο βαθμό που, όταν το προϊόν αυξάνεται οι «αναμονές/προσδοκίες» αυξάνονται περισσότερο, γεγονός που μηδενίζει τις θετικές επιπτώσεις της οικονομικής αύξησης επί της ατομικής «αντίληψης» για το «ευ ζην». Η γονιμότητα μιας γενεάς θα εξαρτηθεί, επομένως, από τη σύγκριση ανάμεσα στο επίπεδο της ζωής αυτής και το επίπεδο ζωής της γενεάς των γονιών της. Εάν το επίπεδο ζωής των παιδιών είναι ανώτερο αυτού των γονιών τους, η γονιμότητά τους αναμένεται να αυξηθεί. Η αύξηση αυτή όμως, με τη σειρά της θα οδηγήσει μεσοπρόθεσμα (μετά από μια γενεά) σε μια σημαντική αύξηση του αριθμού των ζητούντων εργασία στον ενεργό πληθυσμό και, κατ' επέκταση, με βάση τους νόμους της αγοράς σε μείωση των εισοδημάτων τους, αύξηση της ανασφάλειας και πτώση της γονιμότητάς τους.

Η επιλογή των δεικτών αναφοράς που λαμβάνονται υπόψη για τον έλεγχο των πρότερων υποθέσεων είναι άκρως σημαντική (πρακτικά οι συνήθως υιοθετούμενοι δείκτες εξαρτώνται από τα υπάρχοντα στατιστικά στοιχεία). Για τις πρόσφατες περιόδους, μετά το 1950, ο R. Easterlin, συγκρίνει το μέσο τρέχον εισόδημα των νεόνυμφων (α) με το μέσο εισόδημα των γονιών τους, την εποχή που αυτοί έμεναν με τους γονείς τους (β). Η σχετική οικονομική θέση προσμετράται με το ποσοστό $(\alpha)/(\beta)$ (οι δύο σειρές των εισοδημάτων εκφράζονται σε σταθερές τιμές). Αυτό το ποσοστό συνδέεται, επομένως, με την πορεία της εγκάρσιας γονιμότητας.

Για πλέον απομακρυσμένες στο χρόνο περιόδους, και ιδιαίτερα για την περίοδο του μεσοπολέμου, εν απουσία στοιχείων, ο R. Easterlin χρησιμοποιεί τα ποσοστά ανεργίας. Η διαφορά ανάμεσα στα εισοδήματα και τις προσδοκίες μετράται με τη διαφορά ανάμεσα στο ποσοστό ανεργίας της περιόδου που οι γονείς ήταν ενεργοί (B) και στο ποσοστό ανεργίας της περιόδου που τα παιδιά τους εισέρχονται στην αγορά εργασίας (A). Η διαφορά B-A συνδέεται με το ποσοστό γονιμότητας κατά ηλικία.

Μεταγενέστερα, ο R. Easterlin και ο G.A Condran εισάγουν έναν τρίτο δείκτη: το ηλικιακό άγχος 35-64 ετών/άνδρες 15-34 ετών. Ο δείκτης υποτίθεται ότι εκφράζει ικανοποιητικά τις υπάρχουσες συνθήκες της αγοράς εργασίας και το ισοζύγιο ανάμεσα στις προσδοκίες-επιθυμίες και τα εισοδήματα, καθώς η αύξηση της τιμής του σημαίνει βελτίωση των συνθηκών των νέων εισερχόμενων στην αγορά εργασίας. Ο τελευταίος αυτός δείκτης παρουσιάζει το συγκριτικό πλεονέκτημα του ότι αποκλειστικά χρησιμοποιεί δημογραφικές μεταβλητές (ενδογενείς στο σύστημα), γεγονός που διευκολύνει τους υπολογισμούς. Η επιλογή, όμως, των ηλικιακών ορίων (άνω και κάτω) είναι αυθαίρετη και με την ίδια λογική θα μπορούσαμε να είχαμε επιλέξει τις ομάδες 60-64/15-24 ετών ή οποιαδήποτε αναλογία του ίδιου τύπου, εκτός αν ο δείκτης 35-64/15-34 θέλει να περιλάβει όλους τους δυνάμει οικονομικά ενεργούς, διαχωρισμένους σε νέους και μεσήλικες. Επιπλέον, η επιστροφή στη μηχανική θέση του Grauman μας απομακρύνει από την υπόθεση βάσει της οποίας η γονιμότητα εξαρτάται από τη διαφορά ανάμεσα στις αποδοχές και τις επιθυμίες/προσδοκίες και κινδυνεύει να θεωρηθεί ως μια παραδοχή ad hoc που απαιτεί θεωρητική αιτιολόγηση.

Οι θέσεις όμως των G. Becker και του R. Easterlin αναφέρονται αποκλειστικά στις ανεπτυγμένες χώρες. Η προσέγγιση του J. Cadwel είναι κατά κάποιον τρόπο πιο φιλόδοξη, στο βαθμό που στοχεύει να ερμηνεύσει τη μετάβαση από μια υψηλή σε μια χαμηλή γονιμότητα κατά τη διάρκεια της δημογραφικής μετάβασης. Για τον Cadwel, το μέγεθος της οικογένειας σε κάθε κοινωνία εξαρτάται από τα πλεονεκτήματα που οι γονείς (ή η διευρυμένη ομάδα) έχουν από τα παιδιά τους: στις προ της μετάβασης κοινωνίες οι ανταλλαγές ανάμεσα στις γενεές γονέων-τέκνων γίνονται προς όφελος των πρώτων και ο οικονομικός ορθολογισμός ή και η οικονομική στενότητα που απαιτεί περισσότερα εργατικά χέρια στην οικογένεια (ή/και κοινωνική ομάδα) ωθεί σε υψηλή γονιμότητα. Η κατάσταση αυτή αναιρείται στις σύγχρονες κοινωνίες. Το πρόβλημα, επομένως, που τίθεται είναι: ποιοι είναι οι παράγοντες/παράμετροι που εξηγούν τη μεταστροφή των ροών παιδιά-γονείς; Ο Cadwel πιστεύει ότι οι αλλαγές (πρωτική τάση) των αναπαραγωγικών συμπεριφορών πρέπει να συσχετισθούν αφενός με τη μετάβαση από μια διευρυμένη αλληλεγγύη στην πυρηνική οικογένεια, αφετέρου με τις αλλαγές στον τρόπο παραγωγής. Η πρωτοτυπία της θέσης του διαφαίνεται όταν εξετάζουμε τις επιπτώσεις της θεωρίας του στο «δεδομένο» των σχέσεων ανάμεσα στις παραδοσιακές μεταβλητές, οι οποίες θεωρείται ότι συσχετίζονται με το «μοντερνισμό» (εκβιομηχάνιση, αστικοποίηση, εκπαίδευση), και την πτώση της γονιμότητας: βάσει του σχήματος που προτείνει ο J. Cadwel, για να δώσουμε σαν παράδειγμα την αστικοποίηση, όταν η δομή της

οικογένειας δεν έχει ριζικά αλλάξει και οι ροές αγαθών από τα παιδιά προς τους γονείς είναι προς όφελος των δεύτερων, η γονιμότητα δύναται να παραμείνει σε υψηλά επίπεδα, ακόμη και αν η αστικοποίηση βαίνει αύξουσα.

Μέρος των πληθυσμιακών αναλύσεων εμπίπτει στο χώρο της κοινωνιολογίας. Βασική προϋπόθεση αυτών των αναλύσεων είναι ότι η γεννητικότητα αποτελεί μια μορφή κοινωνικής συμπεριφοράς και συνεπώς καθορίζεται από κοινωνικούς κανόνες και πρότυπα, τα οποία συμβάλλουν στην τελική διαμόρφωση των προσωπικών επιλογών. Μεταβλητές όπως η θρησκεία, η εθνικότητα και η φυλή, που αντιπροσωπεύουν την ομάδα με την οποία το άτομο ταυτίζεται, καθορίζουν στις κοινωνιολογικές αναλύσεις το πεδίο επιλογής. Ειδικότερα, το κανονιστικό επίπεδο αναπαραγωγής είναι ομαδικό χαρακτηριστικό από το οποίο υπάρχει η δυνατότητα απόκλισης μέσα σε αποδεκτά και προκαθορισμένα όρια. Συμπερασματικά, η προσωπική απόφαση για τον επιθυμητό αριθμό παιδιών είναι ελεύθερη στο βαθμό που δεν παραβιάζει τους κανόνες αναπαραγωγής της κοινωνικής ομάδας. Μέσα στα προκαθορισμένα όρια, οι ατομικές συνθήκες και βιώματα αποτελούν εισροές στην ατομική απόφαση. Η κατάσταση υγείας, οι οικονομικές συνθήκες, οι προσδοκίες της γυναίκας για επαγγελματική ανέλιξη και άλλες μεταβλητές συνθέτουν τις προσωπικές συνθήκες, οι οποίες σε συνδυασμό με τα ομαδικά χαρακτηριστικά, προσδιορίζουν την ατομική απόφαση. Το χαρακτηριστικό, λοιπόν, της κοινωνιολογικής προσέγγισης είναι ότι έγκειται στη διερεύνηση της διασύνδεσης του συλλογικού, κοινωνικού επιπέδου με το ατομικό.

Οι προσπάθειες των κοινωνιολόγων όσον αφορά στην ανάλυση της γεννητικότητας σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, επικεντρώθηκαν και επικεντρώνονται κυρίως στις εμπειρικές εκτιμήσεις των διαφορετικών κοινωνικών παραγόντων μέσα από δειγματοληπτικές έρευνες που ξεκίνησαν στην Αμερική τη δεκαετία του '40¹. Η συνεχής πτώση της γεννητικότητας στην Αμερική και οι ανησυχίες για τη μελλοντική πορεία της οδήγησαν στην αναζήτηση γνώσεων για τη διαμόρφωση αποτελεσματικής κοινωνικής πολιτικής.

Τα αποτελέσματα αυτών των μελετών οδήγησαν σε ένα πλήθος μεμονωμένων εμπειρικών γενικεύσεων, δίχως τη δυνατότητα διασύνδεσης μέσα από μια ολοκληρωμένη θεωρία. Οι προσπάθειες διατύπωσης θεωρητικών υποθέσεων επικεντρώθηκε σε διμεταβλητές σχέσεις, όπως τη σχέση μειονοτικής θέσης και γεννητικότητας ή την επίδραση της κοινωνικής κινητικότητας στη γεννητικότητα, χωρίς ταυτόχρονα να επιδιώκεται η ανακάλυψη κοινών

¹ Η πρώτη μεγάλη δειγματοληπτική έρευνα ήταν η Indianapolis Study και ακολούθησαν οι Princeton Fertility Study, Growth of American Families Study και National Fertility Study.

στοιχείων ή πιο σύνθετων αιτιακών μηχανισμών μέσω των ψυχολογικών παραγόντων, που θα μπορούσε να δημιουργήσει μια ενιαία θεωρητική επεξήγηση της γεννητικότητας. Η επιτυχία της μικροοικονομικής θεωρίας έγκειται ακριβώς στο ότι είχε τη δυνατότητα να ενσωματώσει και να ερμηνεύσει ένα μεγάλο μέρος των εμπειρικών δεδομένων, τα οποία είχαν συσσωρευτεί από τις εμπειρικές αναλύσεις των κοινωνικών δημογράφων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΡΑΙΑ

1.2 Ανασκόπηση Εμπειρικών Ερευνών

Η ανασκόπηση εμπειρικών ερευνών και ερευνητικών εργασιών που άπτονται της γονιμότητας των μεταναστών και της αφομοίωσής τους στις χώρες υποδοχής στοχεύει στην εξέταση του τρόπου μέτρησης των θεωρητικών εννοιών, των μεθόδων ανάλυσης και, συνεπώς, αναφέρεται στα προβλήματα που τυχόν ανακύπτουν από τη μετάβαση από το θεωρητικό στο εμπειρικό επίπεδο.

Η μελέτη των Blau et al (2008) επικεντρώθηκε στη διερεύνηση της γενεαλογικής γονιμότητας από την 1^η στη 2^η γενιά των γυναικών που γεννήθηκαν στις ΗΠΑ εξετάζοντας την επίδραση των παραμέτρων της προσφοράς εργασίας και του επιπέδου εκπαίδευσης στις εξής τρεις περιπτώσεις: i) όταν και οι δύο γονείς είναι γηγενείς, ii) ένας τουλάχιστον γονιός είναι μετανάστης και iii) και οι δύο γονείς είναι μετανάστες. Η μελέτη της διαφοροποίησης (variation) στη γονιμότητα της 2^{ης} γενιάς των γυναικών σε σχέση με αυτή των γονιών τους επικεντρώνεται τόσο στον τρόπο όσο και στο βαθμό επίδρασης που μπορεί να έχει η υιοθέτηση συγκεκριμένων προτύπων συμπεριφοράς από μέρους των μεταναστών γονέων. Τα δεδομένα τους έχουν αντληθεί από τις απογραφές 1970, 1980, 1990 και 2000 ανάλογα με την ηλικία της 2^{ης} γενιάς και από τις τρέχουσες πληθυσμιακές έρευνες (Current Population Surveys) 1995-2006. Η ηλικιακή κατανομή του δείγματος ήταν από 18-49 ετών. Τα αποτελέσματα της έρευνας δεν μεταβάλλονται μεταξύ διαφορετικών χρησιμοποιούμενων δειγμάτων, γεγονός που αυξάνει την αξιοπιστία και συνέπειά τους. Η ανάλυση αυτή γίνεται, γιατί η μεταφορά των αξιών και των αρχών ανάμεσα στις γενεές έχουν επιπτώσεις στο είδος της κοινωνίας που θα υπάρξει στο μέλλον καθώς η ύπαρξη μεταναστών από διαφορετικές χώρες θα οδηγήσει εύλογα και σε έντονη ποικιλία πολιτισμικών πρακτικών. Το γεγονός αυτό μπορεί να προκαλέσει πρόβλημα στο πολιτικό σύστημα της χώρας και το δημόσιο τομέα, αφού θα είναι αδύνατο να ληφθούν αποφάσεις, διότι οι διάφορες μειονότητες των μεταναστών συνεχίζουν να αυξάνουν και η συμπεριφορά τους διαφοροποιείται κατά πολύ από αυτήν των Αμερικάνων πολιτών.

Τα ευρήματα της εν λόγω έρευνας δείχνουν ότι η γονιμότητα και η προσφορά εργασίας της 2^{ης} γενιάς των γυναικών επηρεάζονται θετικά από τη γονιμότητα και την προσφορά εργασίας της 1^{ης} γενιάς των μεταναστών αντίστοιχα, με την επίδραση να είναι μεγαλύτερη στην περίπτωση που η μητέρα είναι μετανάστρια σε σχέση με την περίπτωση του πατέρα μετανάστη. Επίσης παρατηρείται θετική συσχέτιση μεταξύ των γενεών αναφορικά με το επίπεδο εκπαίδευσης. Συμπερασματικά, διαπιστώνεται πως οι ενθαρρυντικές αντιλήψεις των

μεταναστών αναφορικά με την απόκτηση παιδιών υπερσχύουν των δύο άλλων υπό εξέταση παραμέτρων. Ενώ δεν παρουσιάζονται εμφανείς διαφορές μεταξύ μεταναστών και γηγενών όσον αφορά στο επίπεδο εκπαίδευσης και την προσφορά εργασίας, οι πρώτοι διατηρούν διαγενεακά υψηλά επίπεδα γονιμότητας.

Σε προγενέστερη έρευνα, οι Blau et al (2007) κατέληξαν σε αντίστοιχα συμπεράσματα αναφορικά με τη μελέτη των παραγόντων που επιδρούν στη διαμόρφωση της γονιμότητας διαγενεακά. Συγκεκριμένα, παρατήρησαν μεγαλύτερη σύγκλιση του εκπαιδευτικού επιπέδου και της προσφοράς εργασίας μεταξύ μεταναστών και γηγενών σε σύγκριση με το επίπεδο γονιμότητας των δύο υπό εξέταση ομάδων αντίστοιχα. Η γονιμότητα των μεταναστευτικών πληθυσμών ήταν σημαντικά υψηλότερη από αυτή των Αμερικανών, ενώ μειωνόταν με πιο γρήγορους ρυθμούς στην περίπτωση των πιο πρόσφατων μεταναστών. Οι βάσεις δεδομένων που χρησιμοποιήθηκαν για να μελετηθεί η επίδραση των κοινωνικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών των χωρών προέλευσης στην προσφορά εργασίας και στο υπόδειγμα αφομοίωσης σε έγγαμους άνδρες και ενήλικες γυναίκες σε σχέση με τη γονιμότητα ήταν οι απογραφές των 1980, 1990 και 2000.

Η σημαντικότητα των προαναφερόμενων μελετών έγκειται στην αποτύπωση των διαφορετικών πεποιθήσεων μεταξύ των γενεών γηγενών και διαφόρων μεταναστευτικών μειονοτήτων στο κοινωνικοοικονομικό και πολιτισμικό πλαίσιο της Αμερικής.

Στη μελέτη του Kahn (1994) αναλύονται οι λόγοι της συνεχούς αύξησης της διαφοράς του επιπέδου της γονιμότητας ανάμεσα στις μετανάστριες και τις γηγενείς εξετάζοντας παράλληλα το βαθμό αφομοίωσης των πρώτων και προσαρμογής της γονιμότητάς τους σε αυτή των δεύτερων. Η βάση δεδομένων που χρησιμοποιήθηκε για τη συγκεκριμένη ανάλυση ήταν η απογραφή του 1980 των ΗΠΑ. Τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων προέκυψαν από τη Μέθοδο των Ελαχίστων Τετραγώνων για τις μετανάστριες και γηγενείς ξεχωριστά και έδειξαν πως η αύξηση της διαφοράς του αριθμού των παιδιών ανάμεσα στις μετανάστριες και τις γηγενείς οφείλεται στο γεγονός ότι οι γηγενείς μειώνουν με πιο γρήγορους ρυθμούς τη γονιμότητά τους σχετικά με τις μετανάστριες. Η σχετικά υψηλή διαφορά εξηγείται από τη διαφοροποίηση επιμέρους παραγόντων μεταξύ των δύο υπό εξέταση ομάδων όπως η ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, το εισόδημα και η εθνικότητα. Τα αποτελέσματα της εκτίμησης έδειξαν πως η αφομοίωση και ενσωμάτωση των μεταναστών πραγματοποιήθηκε σε μικρό βαθμό. Χρησιμοποιήθηκε ως μέθοδος εκτίμησης η Μέθοδος Ελαχίστων Τετραγώνων για τις μετανάστριες και τις γηγενείς χωριστά. Το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, το μικρό

οικογενειακό εισόδημα καθώς και η μεγάλη αναλογία των Ισπανόφωνων («ριζωμένες» εθνοτικές ομάδες με μακρόχρονη παραμονή, σχέση αλληλεγγύης, αυτοαπασχόληση και δυνατότητα να έχουν οι ίδιοι ή και άλλοι συγγενείς τη φροντίδα των παιδιών) συγκριτικά με τους υπόλοιπους μετανάστες φαίνεται πως επιδρούν θετικά στην αύξηση της γονιμότητας. Κατά συνέπεια, τα υψηλά επίπεδα γονιμότητας στις μετανάστριες εξηγούνται ως απόρροια των κοινωνικοοικονομικών και εθνικών χαρακτηριστικών που έχουν υιοθετήσει από την χώρα προέλευσής τους και τα οποία ευνοούν την απόκτηση μεγάλου αριθμού παιδιών από μέρους τους. Στη δεκαετία του 1980 παρατηρήθηκε μια αύξηση του επιπέδου γονιμότητας, ιδιαίτερα μικρή ως προς τις γηγενείς, ενώ αντίθετα πραγματοποιήθηκε με πιο γρήγορους ρυθμούς για τις μετανάστες. Το γεγονός αυτό είχε ως συνέπεια την καθαρή αύξηση της διαφοράς στα επίπεδα γονιμότητας των δύο ομάδων και ερμηνεύεται πιθανόν από την προσωρινή διακοπή της διαδικασίας τεκνοποίησης από την πλευρά των μεταναστριών λόγω της κινητικότητας με αποτέλεσμα την καθυστέρηση απόκτησης του επιθυμητού αριθμού παιδιών.

Η μελέτη των Zimmermann et al. (2008), αναλύει μετρήσεις βασισμένες σε προσωπικές συνεντεύξεις επικεντρωμένες στον εθνολογικό αυτοπροσδιορισμό των μεταναστριών στη Γερμανία εξετάζοντας το σύνολο των ατομικών χαρακτηριστικών τους πριν και μετά την αλλαγή του τόπου εγκατάστασής τους. Η ανάλυση έδειξε ότι για τις γυναίκες μετανάστριες οι μεταβλητές «θρησκεία», «εκπαίδευση στη χώρα προέλευσης», «εθνικότητα», «έτη μετανάστευσης» και «οικογενειακή κατάσταση» είναι στατιστικά σημαντικές.

Στο πλαίσιο αφομοίωσης των μεταναστριών και της ανάλυσης των προσδιοριστικών παραγόντων της γονιμότητας σημαντικός είναι ο παράγοντας εθνικότητα. Οι Mayer και Riphahn (2000) ερεύνησαν τη διαδικασία προσαρμογής της γονιμότητας των μεταναστριών στη Γερμανία χρησιμοποιώντας στοιχεία από τη βάση δεδομένων German Socioeconomic Panel (GSOEP). Τα αποτελέσματά τους παρέχουν ενδείξεις που δείχνουν ότι τα ποσοστά γονιμότητας των μεταναστριών με την πάροδο του χρόνου συγκλίνουν με αυτά των γηγενών καθώς επίσης ότι υπάρχει αρνητική επίπτωση του ανθρώπινου κεφαλαίου στη γονιμότητα. Τα αποτελέσματα αυτά διαφοροποιούνται από αυτά στην περίπτωση της έρευνας που πραγματοποιήθηκε στις ΗΠΑ, γεγονός που μπορεί να δικαιολογείται από τη σχετικά μεγαλύτερη ομοιογένεια του πληθυσμού της Γερμανίας σε σχέση με της Αμερικής. Ωστόσο, έχει παρατηρηθεί από τους Svak και Schimidt (2008) ότι υπάρχει διαφορά στα επίπεδα γονιμότητας μεταξύ γηγενών και μεταναστριών στις ΗΠΑ (ο αριθμός των παιδιών των

μεταναστριών είναι μεγαλύτερος από αυτόν των γηγενών), η οποία ερμηνεύεται μέσω των δημογραφικών χαρακτηριστικών, την εθνικότητα, των ετών διαμονής στις ΗΠΑ και τη χώρα προέλευσης. Παράλληλα, έπειτα από την εξέταση της μεταβλητής «χρόνια διαμονής» στις ΗΠΑ αποδείχτηκε ότι δεν εφαρμόζεται το υπόδειγμα της αφομοίωσης των μεταναστών ως προς τα πρότυπα γονιμότητας των γηγενών. Η ένδειξη της μη αφομοίωσης των μεταναστών εξηγείται από το φαινόμενο της διακοπής της γονιμότητας (disruption effect), αφού παρατηρήθηκε ότι οι μετανάστες που έχουν εγκατασταθεί πρόσφατα στο νέο τόπο διαμονής τους έχουν χαμηλό επίπεδο γονιμότητας, το οποίο διαχρονικά αυξάνεται συγκριτικά με αυτό των γηγενών.

Ο Ben-Porath (1973), ερευνά τυχόν διαφοροποιήσεις στα επίπεδα γονιμότητας μεταναστριών και γηγενών του Ισραήλ λαμβάνοντας υπόψη την επίδραση του παράγοντα «επίπεδο εκπαίδευσης» στη διαμόρφωση της αναπαραγωγικής συμπεριφοράς του πληθυσμού. Τα ευρήματά του υποστηρίζουν το υπόδειγμα της αφομοίωσης. Οι μετανάστριες που προέρχονται από χώρες με υψηλό επίπεδο γονιμότητας, αρχικά το διατηρούν, αλλά με την πάροδο του χρόνου συγκλίνουν στο επίπεδο γονιμότητας των γηγενών. Στο ίδιο συμπέρασμα περί αφομοίωσης καταλήγει και ο Kahn (1988).

Το υπόδειγμα της αφομοίωσης αναφέρει ότι οι μεταβλητές των χαρακτηριστικών από τις χώρες προέλευσης θα επηρεάσουν τη συμπεριφορά των μεταναστών όσον αφορά στην απόφαση απόκτησης του επιθυμητού αριθμού παιδιών στις χώρες υποδοχής. Το υπόδειγμα, όμως παρουσιάζει κάποια μειονεκτήματα (Blau F. 1992). Οι λόγοι που οι μετανάστες μειώνουν σταδιακά τον επιθυμητό αριθμό παιδιών ενδέχεται να μην οφείλεται αποκλειστικά στη διαδικασία προσαρμογής τους στη χώρα υποδοχής. Για παράδειγμα, οι μετανάστες υπάρχει πιθανότητα να αναβάλλουν προσωρινά την απόφαση για τεκνοποιία για οικονομικούς λόγους καθώς αμείβονται με χαμηλότερους μισθούς. Παρόλο που ο χαμηλός μισθός της γυναίκας μπορεί να επιδράσει θετικά στην αύξηση της γονιμότητας, ο χαμηλός μισθός του άντρα θα οδηγήσει σε αναβολή της αναπαραγωγικής διαδικασίας (Butz and Ward 1979). Ένας επιπρόσθετος λόγος είναι ο προσωρινός χωρισμός των συζυγίων μεταναστών που έχει ως απόρροια την διακοπή τεκνοποιίας. Αν αυτοί οι δύο παράγοντες αποτελούν πραγματικό γεγονός, τότε τα επίπεδα γονιμότητας των μεταναστριών θα είναι κάτω από τα επιθυμητά επίπεδα με αποτέλεσμα η γονιμότητά τους να εμφανίζεται χαμηλή τα πρώτα χρόνια της αλλαγής του τόπου εγκατάστασής τους σε σχέση με την αντίστοιχη των γηγενών. Επιπλέον, υπάρχει το ενδεχόμενο η γονιμότητα να μη φτάσει ποτέ τα επιθυμητά επίπεδα.

Ένας ακόμη λόγος της μειωμένης γονιμότητας των μεταναστών εξηγείται από την υπόθεση της επιλεκτικότητας (selectivity hypothesis). Υπάρχουν μετανάστριες, οι οποίες ενώ προέρχονται από χώρες που έχουν υψηλή γονιμότητα παρατηρείται ότι εξαιτίας των χαρακτηριστικών τους, όπως το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης και των προτιμήσεων που εκφράζουν, έχουν χαμηλά επίπεδα γονιμότητας. Οι γυναίκες αυτές, εάν παρέμεναν στη χώρα καταγωγής τους πιθανόν να επέλεγαν και εκεί να έχουν χαμηλά επίπεδα γονιμότητας. Τέλος, το γεγονός ότι υπάρχει προσμονή για μετανάστευση είναι πιθανόν οι γυναίκες να έχουν από προηγουμένως ενσωματώσει τα επίπεδα γονιμότητας της χώρας που σκοπεύουν να μεταναστεύσουν με αποτέλεσμα οι αρχικές διαφορές που θα αποτυπωθούν στα επίπεδα γονιμότητας μεταναστριών και γηγενών θα είναι μειωμένες. Η περίπτωση αυτή αναφέρεται ως το υπόδειγμα της άμεσης αφομοίωσης.

Πρόσφατες δημογραφικές μελέτες έδειξαν πως η εισροή μεταναστών στην Ελλάδα συνδυάστηκε με μείωση στη γονιμότητα, η οποία κυρίως οφείλεται στη μείωση του αριθμού των παιδιών ανά γυναίκα που αποκτούν οι γηγενείς (Tsimbos 2008). Αυτή η μείωση στη γονιμότητα επιταχύνει τη γήρανση του πληθυσμού. Δημογραφικές μελέτες έχουν δείξει ότι η αυξημένη εισροή μεταναστών μπορεί να έχει θετική επίπτωση στη μεγέθυνση και τη γήρανση του πληθυσμού σε χώρες, οι οποίες έχουν χαμηλή γονιμότητα (Coleman 2005, Coleman 2002).

Η ανάλυση των δεδομένων της Απογραφής του 2001 δείχνει ότι οι μετανάστες διατηρούν υψηλότερο επίπεδο γονιμότητας από τους γηγενείς, αλλά όσο αυξάνεται ο χρόνος διαμονής τους, η γονιμότητα συγκλίνει σε αυτήν των γηγενών. Το 2005 καταγράφηκαν στην Ελλάδα 107.545 γεννήσεις, από τις οποίες το 16,5% προερχόταν από τις μετανάστριες και το υπόλοιπο 83,5% από τις γηγενείς. Πάνω από το 60% των γεννήσεων των μεταναστριών αντιστοιχεί στις Αλβανίδες μετανάστριες και το 6% στις Βουλγάρες (Tsimbos 2008). Από το 2001 έχει παρατηρηθεί σταδιακή αύξηση των γεννήσεων, η οποία οφείλεται στην εισροή των μεταναστών στην Ελλάδα. Ο πληθυσμός της Ελλάδας το 2005 έχει αυξηθεί από το 2001 με ρυθμό ανάπτυξης 0,53%, αύξηση, η οποία οφείλεται αποκλειστικά στους μετανάστες, οι οποίοι αποτελούν το 9% του πληθυσμού της χώρας, ενώ το 2001 το αντίστοιχο ποσοστό ήταν στο 7%. Το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών προέρχεται από την Αλβανία (60%) και ακολουθούν οι Βούλγαροι (8,2%). Το υψηλό επίπεδο γονιμότητας των μεταναστών έχει μικρή επίπτωση στο δείκτη γονιμότητας των γηγενών, τον οποίο αυξάνει από 1,24 σε 1,33. Η

μετανάστευση έχει μεγαλύτερη συνεισφορά στην αύξηση και τη δομή του πληθυσμού παρά στην αυτή καθαυτή γονιμότητα.

Από το σύνολο των μεταναστών, οι μετανάστριες από την Αλβανία έχουν το υψηλότερο ποσοστό γονιμότητας για το έτος 2005 και οι μετανάστριες από τη Βουλγαρία το χαμηλότερο, παρόλο που οι τελευταίες αρχίζουν τη διαδικασία της τεκνοποίησης σε μικρότερη ηλικία. Η διαδικασία της τεκνοποίησης για τις μετανάστριες κορυφώνεται στο εύρος της ηλικιακής ομάδας 15-29 με μέσο όρο ηλικίας 26,7 έτη, ενώ για τις Ελληνίδες η τεκνοποίηση κορυφώνεται στις ηλικίες 30-34 με μέσο όρο ηλικίας τα 30,5 έτη. Ο συνολικός δείκτης γονιμότητας για τις μετανάστριες είναι 2,12, ενώ για τις γηγενείς 1,24 (Tsimbos 2008).

Η δομή του πληθυσμού των μεταναστριών είναι μικρότερης ηλικίας από αυτήν των Ελληνίδων, αφού οι μέσοι όροι ηλικίας είναι 29,7 έτη και 39,5 έτη αντίστοιχα (Verropoulou, et al 2007). Στην συγκεκριμένη εργασία μελετάται η διαφοροποίηση στα επίπεδα γονιμότητας μεταξύ γηγενών και μεταναστριών δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις μεταναστευτικές ομάδες των Αλβανών και Βουλγάρων, οι οποίες καταλαμβάνουν και το μεγαλύτερο ποσοστό του μεταναστευτικού πληθυσμού στο συνολικό πληθυσμό της Ελλάδας. Τα αποτελέσματα δείχνουν πως η διαφοροποίηση στη γονιμότητα ανάμεσα στο σύνολο των εθνικοτήτων, που συνυπάρχουν στην Ελλάδα οφείλεται στη διαφορετική ηλικία, που ξεκινά η τεκνοποίηση για κάθε εθνικότητα, στο μερίδιο των γυναικών που δεν απέκτησαν παιδιά και τέλος στο ποσοστό των γυναικών, οι οποίες έχουν ολοκληρώσει τη διαδικασία της αναπαραγωγής (completed fertility). Η διαφοροποίηση, επίσης, στα επίπεδα γονιμότητας ανάμεσα στις διάφορες εθνοτικές ομάδες τείνει να συγκλίνει μέσα στο χρόνο. Τα επίπεδα γονιμότητας των μεταναστριών στη χώρα υποδοχής, δηλαδή την Ελλάδα, είναι χαμηλότερα από εκείνα των χωρών προέλευσής τους, γεγονός που θα μπορούσε να εξηγηθεί από την υπόθεση της επιλεκτικότητας. Με άλλα λόγια, οι μετανάστριες αποτελούν μια ξεχωριστή ομάδα ατόμων, την οποία τη διακρίνει η δυνατότητα εύκολης προσαρμογής στη χώρα υποδοχής και η υιοθέτηση των κοινωνικοοικονομικών προτύπων της τελευταίας με συνέπεια να διαφοροποιείται και η στάση τους αναφορικά με τη γονιμότητα από το σύνολο των ατόμων στη χώρα καταγωγής τους. Ένας ακόμη λόγος, μπορεί να είναι και η υπόθεση της διακοπής ή/και αναβολής της γονιμότητας εξαιτίας του γεγονότος της μετακίνησής τους.

Επίσης, οι Bagavos et al (2007) εξετάζουν τις διαφοροποιήσεις στη γονιμότητα μεταξύ γηγενών και μεταναστριών από την Αλβανία και τη Βουλγαρία χρησιμοποιώντας τα στοιχεία

της Απογραφής του 2001 για τις γυναίκες, που γεννήθηκαν κατά τα έτη 1950-1970. Η ανάλυσή τους επικεντρώνεται στις αλλαγές, οι οποίες παρατηρούνται στο χρόνο έναρξης της τεκνοποίησης για κάθε γυναίκα καθώς επίσης και στον αριθμό παιδιών, που αποκτήθηκαν. Η γονιμότητα των μεταναστριών, οι οποίες προέρχονται από την Αλβανία είναι υψηλότερη από την αντίστοιχη των Βουλγάρων, ενώ η γονιμότητα των γηγενών βρίσκεται ανάμεσα τους. Η «ολοκληρωμένη» γονιμότητα μειώνεται διαχρονικά για όλες τις εθνικότητες και η διαφορά, που παρατηρείται ανάμεσα στις τρεις εθνικότητες μικραίνει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Η ταχεία πτώση των δεικτών γεννητικότητας και γονιμότητας την τελευταία 25ετία στη χώρα μας έχει εγείρει σημαντικούς προβληματισμούς και συζητήσεις τόσο στο πολιτικό (Βουλή των Ελλήνων, 1978, 1979, 1984, 1986, 1991, 1993, 1995) όσο και στο επιστημονικό επίπεδο. Συχνότατα, οι προβληματισμοί αυτοί εγγίζουν την υπερβολή, κάνοντας λόγο για την «ιδιαιτέρη» θέση της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και για σημαντικά προβλήματα υπογεννητικότητας, τα οποία θα οδηγήσουν σύντομα σε σημαντική μείωση του πληθυσμού της. Οι δείκτες στους οποίους βασίζονται όσοι υιοθετούν την παραπάνω άποψη είναι συνήθως ο αδρός δείκτης γεννητικότητας² και ο συνθετικός δείκτης γονιμότητας (ΣΔΓ), δείκτης που επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τη συγκυρία³. Ωστόσο η μελέτη των δεικτών αυτών για την παραγωγή τεκμηριωμένων και ταυτόχρονα βάσιμων συμπερασμάτων γεννά ερωτήματα, στην απάντηση των οποίων συμβάλλει η αποτύπωση των διαγενεακών δεικτών, οι οποίοι δεν αναφέρονται στη γονιμότητα που καταγράφεται σε ένα ή περισσότερα ημερολογιακά έτη, αλλά προσμετρούν τη γονιμότητα των γυναικών που γεννήθηκαν ένα ή περισσότερα ημερολογιακά έτη, δηλαδή τη γονιμότητα γενεών.

2.1. Η πορεία της γεννητικότητας και των συνθετικών δεικτών γονιμότητας στη μεταπολεμική Ελλάδα

Οι γεννήσεις στην Ελλάδα, όπως και ο Αδρός Δείκτης Γεννητικότητας (ΑΔΓ) ακολουθούν παράλληλες σχεδόν πορείες. Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια έχουν μια ελαφρά πτωτική πορεία και εν συνεχεία μειώνονται ταχύτατα τη δεύτερη περίοδο της μαζικής μετανάστευσης προς το εξωτερικό (1966-1973) για να ανορθωθούν ελαφρώς την επόμενη πενταετία. Η ανόρθωση όμως αυτή είναι προσωρινή: οι δείκτες θα καταρρεύσουν το 1980-

² Γεννήσεις κατά έτος/συνολικό πληθυσμό*1000, δηλαδή γεννήσεις επί 1000 κατοίκων ετησίως. Ο δείκτης αυτός είναι άκρως προβληματικός, καθώς εξαρτάται από τη δομή του πληθυσμού ανά ηλικία και από την αναλογία των γυναικών στο συνολικό πληθυσμό (είναι προφανές ότι οι γεννήσεις δεν προέρχονται από το συνολικό πληθυσμό που τίθεται ως παρονομαστής στον υπολογισμό του δείκτη αυτού, αλλά από τις γυναίκες αναπαραγωγικής ηλικίας, δηλαδή 15-49 ετών).

³ Ο Συνθετικός Δείκτης Γονιμότητας προκύπτει από το άθροισμα των ανά ηλικία της γυναίκας ποσοστών γονιμότητας ενός έτους (ή μιας περιόδου) και εκφράζεται ως μέσος αριθμός παιδιών ανά γυναίκα. Ο δείκτης αυτός επηρεάζεται τόσο από το ημερολόγιο της γονιμότητας όσο και από την τελική ένταση της γονιμότητας των 35 γενεών των γυναικών που «τέμνουν» το δεδομένο έτος, έχοντας ηλικία από τα 15 έως τα 49 έτη.

1990 για να σταθεροποιούν, στη συνέχεια, σε χαμηλά επίπεδα (100.000 γεννήσεις ετησίως, 10‰), αν και μια μικρή άνοδος καταγράφεται την τελευταία πενταετία.

Ο εκτιμώμενος πληθυσμός των γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας (από τον οποίο προέρχονται και οι καταγραφείσες γεννήσεις) παραμένει σταθερός τις δύο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες (1956-1976), αν και η μέση ηλικία τους αυξάνεται κατά δύο σχεδόν έτη. Η σταθερότητα αυτή του πλήθους τους ανατρέπεται προοδευτικά με την είσοδο στη διάρκεια της τελευταίας δεκαπενταετίας μεταναστών, η πλειονότητα των οποίων αποτελείται από άτομα αναπαραγωγικής ηλικίας (Κοτζαμάνης, Αγοραστάκης, Πηλείδης, Σταθάκης, 2006). Η εισροή των νέων αλλοδαπών (η μέση ηλικία των οποίων είναι κατά 10 έτη μικρότερη των Ελλήνων, τα δε ποσοστά των άνω των 65 ετών είναι εξαιρετικά χαμηλά), αν και είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του συνολικού πληθυσμού των γυναικών σε ηλικία τεκνοποίησης, δεν ανέτρεψε την πρότερη τάση για αύξηση της μέσης ηλικίας τους η οποία αυξήθηκε κατά δύο σχεδόν έτη ανάμεσα στο 1992 και το 2007. Η εισροή αυτή αλλοδαπών, σε συνδυασμό με την υψηλότερη γονιμότητά τους σε σχέση με αυτή των Ελληνίδων, συνέβαλε αρχικά στην ανακοπή της πτωτικής τάσης της γεννητικότητας στη χώρα μας (1991-2000) και εν συνεχεία στην αύξησή της, με αποτέλεσμα να καταγράφονται κατά μέσο όρο 108.000 γεννήσεις την πενταετία 2002-2007 έναντι 102.000 γεννήσεων τη δεκαετία 1991-2000.

Η πορεία του Συνθετικού Δείκτη Γονιμότητας (ΣΔΓ), δείκτη που δεν επηρεάζεται όπως ο Αδρός Δείκτης Γεννητικότητας (ΑΔΓ) από την κατανομή του πληθυσμού ανά φύλο και ηλικία, διαφοροποιείται σημαντικά της πορείας του δεύτερου. Έτσι, ο δείκτης αυτός συγκρατείται σε υψηλά σχετικά επίπεδα μέχρι το 1980-1981 (μέγιστη τιμή 2.421 παιδιά /1000 γυναίκες το 1967, ελάχιστη 2.090 το 1981), για να καταρρεύσει εν συνεχεία λαμβάνοντας τιμές κάτω από το όριο αναπαραγωγής, φτάνοντας στα τέλη του 1990 στο χαμηλότερο σημείο του (1.246 παιδιά/1000 γυναίκες). Η ανάκαμψη του δείκτη τα τελευταία έτη, ανάκαμψη που πιθανότατα θα συνεχισθεί μέχρι τις αρχές της επόμενης δεκαετίας, αφήνει να διαφανεί το τέλος μιας μακράς περιόδου αλλαγής του ημερολογίου της γονιμότητας (δηλαδή την ανακοπή της τάσης αύξησης της μέσης ηλικίας των γυναικών στην απόκτηση των παιδιών). Ειδικότερα, η μέση ηλικία στην τεκνογονία μειώνεται ταχύτατα έως τις αρχές της δεκαετίας του 1980 (29,3 έτη το 1956 και 26,1 το 1983-1984). Η τάση όμως αυτή που διήρκησε σχεδόν μια τριακονταετία ανατρέπεται στη συνέχεια, καθώς οι νεώτερες γενεές γυναικών που τεκνοποιούν την τελευταία εικοσιπενταετία φέρνουν στον κόσμο όλο και σε

μεγαλύτερη ηλικία τα παιδιά τους, με αποτέλεσμα η μέση ηλικία να εγγίζει πλέον το 2007 τα 30 έτη. Η πορεία του δείκτη αυτού επιτρέπει βέβαια να υποθέσουμε ότι οι σχετικά υψηλές τιμές του ΣΔΓ στην πρώτη μεταπολεμική εικοσιπενταετία (1955-1980/81) οφείλονται κυρίως στην αλλαγή του ημερολογίου της γονιμότητας (δηλαδή στο ότι οι γυναίκες των διαδοχικών γενεών τεκνοποιούν στη διάρκεια της πρώτης αυτής περιόδου όλο και σε μικρότερη ηλικία) και δευτερευόντως στην πτώση της έντασης της αναπαραγωγής (δηλαδή του μέσου αριθμού των παιδιών που φέρνουν στον κόσμο οι γενεές αυτές μέχρι το τέλος της αναπαραγωγικής τους ζωής), ενώ, αντιθέτως, η μετέπειτα κατάρρευση του ΣΔΓ δύναται κυρίως να αποδοθεί στην αναστροφή της πρότερης τάσης μείωσης της μέσης ηλικίας στην απόκτηση των παιδιών.

2.2. Η εξέλιξη των κατά ηλικία συντελεστών γονιμότητας στη μεταπολεμική Ελλάδα

Η εξέταση της πορείας των συντελεστών ολικής γονιμότητας ανά ηλικία της μητέρας (πορεία που διαφοροποιείται σημαντικά στην Ελλάδα σε σχέση με την πορεία τους στην ολότητα σχεδόν των δυτικοευρωπαϊκών χωρών) επιτρέπει να κατανοήσουμε την εξέλιξη των συνθετικών δεικτών γονιμότητας στη χώρα μας.

Εξετάζοντας την πορεία των συντελεστών αυτών διαπιστώνουμε ότι, από τα μέσα της πρώτης μεταπολεμικής δεκαετίας, και για μια εικοσιπενταετή σχεδόν περίοδο, η γονιμότητα των νέων γυναικών (15-29 ετών) αυξάνεται ταχύτατα, για να φτάσει στο μέγιστό της στα τέλη της δεκαετίας του 1970, πορεία που φαίνεται να συσχετίζεται με την οικονομική ανάπτυξη και τη συνακόλουθη αύξηση των εισοδημάτων, και να καταρρεύσει στη συνέχεια, σταθεροποιούμενη ελαφρώς την τελευταία πενταετία, σε επίπεδα, όμως, σαφώς χαμηλότερα από αυτά της δεκαετίας του 1950. Αντιθέτως, η γονιμότητα των γυναικών ηλικίας 30-44 ετών ακολουθεί αντίστροφη πορεία: φθίνουσα με σταθερούς ρυθμούς πτώσης μέχρι και τα τέλη σχεδόν του 1980 και ανοδική στη συνέχεια, με αποτέλεσμα, στο τέλος της εξεταζόμενης περιόδου (2007), οι τιμές των συντελεστών γονιμότητας στις ηλικίες 30-34 και 35-39 να τοποθετούνται στα ίδια σχεδόν επίπεδα με αυτά των συντελεστών στις ηλικίες 25-29 και 20-24 ετών, αντιστοίχως. Τα συμπεράσματα είναι προφανή: στη χώρα μας, ανεξαρτήτως των όποιων μεταβολών της έντασης της γονιμότητας, υπάρχει μια σαφής τάση αναστροφής του ημερολογίου της καθώς στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1956-1980/85) οι συντελεστές γονιμότητας αυξάνουν ταχύτατα στις μικρές ηλικίες και συρρικνώνονται στις μεγάλες, ενώ στην επόμενη εικοσαετία, αντιθέτως, η πρότερη τάση ανατρέπει και οι γυναίκες

τεκνοποιούν όλο και σε μεγαλύτερες ηλικίες.

Οι διακυμάνσεις, επομένως, του δείκτη στη διάρκεια της περιόδου 1956-2007 δύνανται να εξετασθούν υπό το φως των πρότερων παρατηρήσεων. Η διατήρηση στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1956-1980/81) των τιμών του ΣΔΓ σε σχετικά υψηλά επίπεδα (>2,1 παιδιά /γυναίκα), επίπεδα που άφηναν να διαφανεί η αντικατάσταση των γενεών, οφειλόταν αποκλειστικά στην ταχύτατη ανοδική πορεία της γονιμότητας των νέων γυναικών (<25 ετών) που υπερκάλυπτε την πτωτική τάση της γονιμότητας των ηλικιωμένων (τάση που συνεχίζεται απρόσκοπτα μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1980). Όταν, όμως, η πρότερη ανοδική τάση ανακόπτεται (γύρω στο 1980) για να αναστραφεί εν συνεχεία (1981-1987), με αποτέλεσμα η πτώση της γονιμότητας να χαρακτηρίζει πλέον όλες τις ηλικιακές ομάδες (που, ως υπενθυμίσουμε, ανήκουν σε διαφορετικές γενεές), ο ΣΔΓ δεν είναι δυνατό να συγκρατηθεί σε υψηλά επίπεδα. Ακολουθεί, επομένως, αρχικά ταχύτατη φθίνουσα πορεία, για να συρρικνωθεί στα 1,50 παιδιά/γυναίκα το 1987 (0,7 λιγότερα από το 1980) και να φθάσει στο χαμηλότερο σημείο στη διάρκεια της δημογραφικής ιστορίας της χώρας μας το 2001 (μόλις 1,27 παιδιά/γυναίκα).

Είναι, όμως, προφανές ότι οι πτωτικές τάσεις του δείκτη δεν είναι δυνατόν να συνεχισθούν επ' αόριστον: αν οι γυναίκες των γενεών 1955-1965 που αναπαράγουν την κρίσιμη περίοδο 1980-1995/2000 αυξάνουν προοδευτικά τη μέση ηλικία στη γέννηση των παιδιών τους, ακόμη και στην περίπτωση που η γονιμότητά τους δεν μεταβάλλεται, είναι αναμενόμενο να φέρουν στον κόσμο αργότερα (και σε μεγαλύτερη ηλικία απ' ότι οι προγενέστερες γενεές) τα παιδιά τους, με αποτέλεσμα, αφενός, οι δείκτες γονιμότητας στις ηλικίες >30 ετών να συνεχίζουν την ανοδική πορεία που ξεκίνησε ήδη από το 1987, αφετέρου, οι αντίστοιχοι δείκτες στις νεότερες ηλικίες (15-29 ετών), μετά από μια πρώτη περίοδο πτώσης, να τείνουν προς σταθεροποίηση. Κατ' επέκταση, η ανόρθωση των τιμών του συνθετικού δείκτη γονιμότητας (1,42 παιδιά/γυναίκα το 2007 έναντι 1,27 το 2001), ανόρθωση που θα συνεχισθεί πιθανότατα μέχρι τις αρχές της επόμενης δεκαετίας οφείλεται, εκτός από τους αλλοδαπούς, και στις αλλαγές του ημερολογίου της γονιμότητας, όπως φαίνεται καθαρά και από την κατανομή των ποσοστών γονιμότητας για τα έτη 1961, 1981, 2001 και 2007 και ουδαμώς δύνανται να αποδοθούν στην αύξηση της έντασης (αύξηση του μέσου αριθμού παιδιών/γυναίκα στις νεότερες γενεές που διατρέχουν την τελευταία δεκαετία στις πλέον αναπαραγωγικές τους ηλικίες).

Οι προβλέψεις, φυσικά, για την εξέλιξη των συνθετικών δεικτών μετά το 2010 είναι

επισφαλείς. Είναι, όμως, παρόλα αυτά πιθανότατα η ανακοπή της ανοδικής πορεία των δεικτών γονιμότητας στις «ώριμες» ηλικίες, καθώς η μέση ηλικία στην τεκνογονία δεν δύναται να συνεχίζει την ανοδική της πορεία επ' αόριστον. Θα σταθεροποιηθεί πιθανότατα στα 31 έτη με τις γυναίκες που γεννήθηκαν μετά το 1970, και, στην περίπτωση αυτή, αν ανακοπούν και οι τάσεις συρρίκνωσης της έντασης της γονιμότητας στις ίδιες γενεές, θα έχουμε μια σταθεροποίηση και του ΣΔΓ γύρω στα 1,6-1,8 παιδιά/γυναίκα, όπως συνέβη και στις περισσότερες από τις ανεπτυγμένες δυτικο-ευρωπαϊκές χώρες ήδη από τις αρχές του 1990. Στο σημείο αυτό έγκειται και η «ιδιαιτερότητα» της πρόσφατης πορείας της εγκάρσιας γονιμότητας στη χώρα μας: στην Ελλάδα καταγράφεται μια σημαντική χρονική «υστέρηση» στη συρρίκνωση της γονιμότητας των νέων γυναικών (<30 ετών) σε σχέση με τις περισσότερες δυτικο-ευρωπαϊκές χώρες, με αποτέλεσμα η ανακοπή της τάσης για όλο και πιο πρόωμη τεκνοποίηση να ξεκινά μόλις στις αρχές της δεκαετίας του 1980, οδηγώντας σε μια «καθυστερημένη» εκκίνηση της πτώσης των τιμών του συνθετικού δείκτη γονιμότητας. Αντιθέτως, στη Δυτική Ευρώπη οι αντίστοιχες πτωτικές τάσεις εμφανίζονται τουλάχιστον μια δεκαετία πριν και ανακόπτονται στις αρχές του 1990, κάτι που σχετίζεται με τη χρονική υστέρηση της Ελλάδας στην υιοθέτηση των δυτικοευρωπαϊκών δεδομένων (οικονομική ανάπτυξη, κοινωνική ασφάλιση, προνοιακοί θεσμοί) και προτύπων (ανεξάρτητες, υψηλής εκπαίδευσης γυναίκες), με αποτέλεσμα την κατά το μάλλον ή ήττον σταθεροποίηση των συνθετικών δεικτών την ίδια περίοδο που στη χώρα μας οι δείκτες αυτοί καταρρέουν. Η σύγκριση της συγχρονικής γονιμότητας ανάμεσα στην Ελλάδα και τις χώρες αυτές από όσους περιορίζονται σε μια απλή συσχέτιση της πορείας των δεικτών είχε, προφανώς, ως αποτέλεσμα και την ανάδυση εντονότατων ανησυχιών για την αναπαραγωγή των Ελληνίδων.

2.3. Η διαγενεακή προσέγγιση

Ο υπολογισμός των διαγενεακών δεικτών είναι δυνατόν να γίνει με δύο μεθόδους: α) με βάση τα στοιχεία της απογραφής, και β) με βάση τα στοιχεία της φυσικής κίνησης (γεννήσεις ετησίως αναλόγως της ηλικίας της μητέρας) που, σε συνδυασμό με τον πληθυσμό των γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας επιτρέπουν την ανασύσταση της αναπαραγωγικής ιστορίας των διαδοχικών γενεών.

Βάσει των στοιχείων της απογραφής του 2001 η γονιμότητα των διαδοχικών γενεών των Ελληνίδων χαρακτηρίζεται από σταθερές πτωτικές τάσεις. Οι τάσεις αυτές δεν ανατρέπονται, όπως συνέβη στις περισσότερες από τις ανεπτυγμένες χώρες της ηπείρου μας, με τις γενεές

των γυναικών που γεννήθηκαν στο μεσοπόλεμο, με αποτέλεσμα να μην έχουμε στη χώρα μας την «έκρηξη» των γεννήσεων που καταγράφεται στην πρώτη μεταπολεμική εικοσαετία, στο σύνολο σχεδόν των ανεπτυγμένων χωρών του πλανήτη μας (φαινόμενο γνωστό διεθνώς και ως «baby-boom»). Η πτώση επιταχύνεται στις νεότερες γενεές, καθώς, με διαφορά μια δεκαετία στη γέννηση (γυναίκες που γεννήθηκαν γύρω στο 1950 συγκρινόμενες με αυτές που γεννήθηκαν γύρω στο 1960), ο μέσος αριθμός παιδιών ανά γυναίκα μειώνεται κατά 0,18 παιδιά. Η αναπαραγωγή όλων των γενεών των γυναικών που γεννήθηκαν μετά το 1930 δεν εξασφαλίζεται. Οι πλέον γόνιμες έχουν κάνει κατά μέσο όρο 1,991 παιδιά (γενεές 1930-1934), οι λιγότερο γόνιμες (γενεές 1960-1964) 1,746 όταν απαιτούνται κατ' ελάχιστο 2,1 παιδιά/γυναίκα για να αντικατασταθεί κάθε γυναίκα από μία κόρη εν απουσία θνησιμότητας (πλήθος παιδιών που καμιά από τις εξεταζόμενες γενεές δεν έφερε στον κόσμο).

Διαπιστώνεται καταρχάς ότι τόσο το ποσοστό των άτεκνων γυναικών όσο και αυτό όσων έχουν ένα μόνο παιδί παραμένουν σχετικά σταθερά (γύρω στο 13% το πρώτο, γύρω στο 15% το δεύτερο) σε όλες τις ομάδες γενεών, εκτός της νεότερης, συμβάλλοντας καθοριστικά, σε συνδυασμό με τη σχετική σταθερότητα του ποσοστού των γυναικών με 2 παιδιά και τη συρρίκνωση των ποσοστών των γυναικών με >2 παιδιών στη σχετικά ταχεία πτώση του διαγενεακού δείκτη (από 1,87 σε 1,74 παιδιά/γυναίκα). Επομένως, με δεδομένη τη σταθερότητα των ποσοστών των άτεκνων γυναικών και των γυναικών με ένα μόνο παιδί (με εξαίρεση την τελευταία ομάδα γενεών), μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι η συμβολή τους στην καταγραφείσα μεταβολή (πτώση) της διαγενεακής γονιμότητας των εξεταζόμενων γενεών είναι σχεδόν μηδενική. Αντιθέτως, τα ποσοστά των πολύτεκνων γυναικών (4 και 5+ παιδιά) συρρικνώνονται ταχύτατα και σταθερά, και στη μεταβολή αυτή δύναται να αποδοθεί το σύνολο σχεδόν της πτώσης της τελικής γονιμότητας στις γυναίκες που γεννήθηκαν από το 1932 έως το 1957.

Η ανασύνθεση της αναπαραγωγικής πορείας των γενεών βάσει των δεδομένων της φυσικής κίνησης προσκρούει στην Ελλάδα, αφενός, στην έλλειψη στοιχείων για την προ του 1956 περίοδο, καθώς δεν διατίθεται η κατανομή των γεννήσεων ανά ηλικία της μητέρας, αφετέρου, σε ορισμένες δυσκολίες που οφείλονται στη διάθεση των στοιχείων που αφορούν τη γονιμότητα των γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας (ΕΣΥΕ). Τα αποτελέσματα βάσει των δεδομένων της φυσικής κίνησης δεν διαφέρουν σημαντικά αυτών που δίδει η απογραφή. Η τελική γονιμότητα μειώνεται υπολογιζόμενη τόσο με τα στοιχεία της απογραφής όσο και με τα στοιχεία της φυσικής

κίνησης, οι δε αποκλίσεις στο μέσο αριθμό παιδιών ανά γυναίκα στις διαδοχικές εξεταζόμενες γενεές είναι ασήμαντες (-0,08 έως + 0,04), ειδικά δε στις γενεές που δεν εμπεριέχονται εκτιμήσεις (γενεές 1940-1959). Στις γενεές προ του 1940 τα στοιχεία της απογραφής πιθανότατα υποεκτιμούν ελαφρώς τη γονιμότητα, καθώς υπάρχει ισχυρή συναρτησιακή σχέση ανάμεσα στο πλήθος των γεννήσεων και τη θνησιμότητα των γυναικών από τις οποίες προήλθαν (κάποιες από τις γυναίκες που γεννήθηκαν πριν το 1940 δεν βρίσκονται εν ζωή στην απογραφή του 2001, και πιθανότατα, το ποσοστό αυτών που απεβίωσαν έχοντας φέρει στον κόσμο πολλά παιδιά να είναι υψηλότερο συγκρινόμενο με το ποσοστό των ολιγότεκνων). Αντιθέτως, η μεταστροφή του προσήμου στις νεότερες γενεές (μετά το 1960), οι χαμηλότερες δηλαδή τιμές των διαγενεακών δεικτών που υπολογίσθηκαν βάσει της φυσικής κίνησης σε σύγκριση με αυτές που υπολογίσθηκαν με βάση την απογραφή οφείλονται βασικά στον αυξημένο αριθμό αλλοδαπών γυναικών στις γενεές αυτές. Οι γυναίκες αυτές συμμετείχαν μεν στην απογραφή, οι περισσότερες, όμως, εξ αυτών έφεραν στον κόσμο τα παιδιά τους εκτός της χώρας μας, και, ως εκ τούτου, οι γεννήσεις αυτές δεν κατεγράφησαν στα στοιχεία της φυσικής κίνησης του πληθυσμού της Ελλάδας που χρησιμοποιούνται για τον υπολογισμό των διαγενεακών δεικτών γονιμότητας.

Η ανασύσταση της αναπαραγωγικής ιστορίας των γυναικών με βάση τα δεδομένα της φυσικής κίνησης για την περίοδο 1956-2007 επιτρέπει, αφενός, την εκτίμηση των διαγενεακών δεικτών στις ομάδες των επιλεγμένων γενεών, αφετέρου, τον υπολογισμό του ημερολογίου της γονιμότητας, δηλαδή της μέσης ηλικίας των γυναικών των γενεών αυτών στη γέννηση των παιδιών τους.

Τρία σημαντικά στοιχεία προκύπτουν από την ανασύνθεση της αναπαραγωγικής ιστορίας των γυναικών των γενεών 1930 -1970:

A) Οι γενεές των γυναικών που γεννήθηκαν προ του 1960 τείνουν να συμπληρώσουν/ολοκληρώσουν το μέγεθος της οικογένειας που επιθυμούν να αποκτήσουν όλο και ταχύτερα (με αποτέλεσμα την προοδευτική μείωση της μέσης ηλικίας στην απόκτηση τέκνων από 28,1 έτη για τις γενεές 1930-1934 σε 25,7 έτη για τις γενεές 1955-1959), ενώ οι μεταγενέστερες γενεές (όλο και περισσότερες γυναίκες έχουν ανώτερη εκπαίδευση και υψηλά ποσοστά συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό) «επιβραδύνουν» αντιθέτως την ηλικία απόκτησης των παιδιών τους.

B) Ανεξαρτήτως των μεταβολών στο ημερολόγιο της γονιμότητας των γενεών, η αναπαραγωγή όλων σχεδόν των γενεών ακολουθεί φθίνουσα πορεία και όλο και περισσότερο υπολείπεται του επιπέδου αντικατάστασης των γενεών.

Γ) Η φθίνουσα αυτή πορεία της έντασης της τελικής γονιμότητας στις διαδοχικές γενεές δεν είναι απολύτως γραμμική, καθώς από την εκτίμηση των ρυθμών πτώσης διαπιστώνουμε μια σαφή επιτάχυνσή της στις γυναίκες που γεννήθηκαν μετά το 1955.

Είναι σαφές ότι η γονιμότητα και στην Ελλάδα (όπως και στις λοιπές ανεπτυγμένες χώρες του πλανήτη μας), «ελεγχόμενη» ως ένα βαθμό με τη βοήθεια όλων των γνωστών διαθέσιμων μέσων αντισύλληψης και μη εξαρτώμενη πλέον, όπως στο απώτερο παρελθόν, σχεδόν αποκλειστικά από την αναπαραγωγική τους «ικανότητα», οδηγεί στη συρρίκνωση του τελικού μεγέθους της οικογένειας. Η χρήση των προαναφερθέντων μέσων, όμως, καθιστά πλέον δυνατή και την επιτάχυνση (ή αντιθέτως την επιβράδυνση) των ρυθμών ολοκλήρωσης του επιθυμητού μεγέθους της οικογένειας. Οι μεταβολές αυτές, αναπόφευκτα, αντανακλώνται στην πορεία των συνθετικών δεικτών γονιμότητας προσδίδοντάς της έντονες διακυμάνσεις, σε αντίθεση με τη γονιμότητα των γενεών, η πορεία της οποίας χαρακτηρίζεται από πολύ μικρές διαφορές ανάμεσα στις διαδοχικές γενεές.

2.4 Συγχρονική και Διαγενεακή προσέγγιση της γονιμότητας στην Ελλάδα

Η ανασύνθεση της αναπαραγωγικής ιστορίας των γενεών 1930-1934/1965-1969 δίνει τη δυνατότητα να κατανοηθεί πλήρως η πορεία του συνθετικού δείκτη γονιμότητας (ΣΔΓ) στη χώρα μας, στο βαθμό που οι εξεταζόμενες ομάδες γενεών επηρέασαν σχεδόν εξ ολοκλήρου την πορεία της εγκάρσιας γονιμότητας τη μεταπολεμική περίοδο (1956-2007). Επιβεβαιώνεται, κατ' αρχάς, ότι η άνοδος των ποσοστών γονιμότητας στις νέες γυναίκες (< 29 ετών) κατά την πρώτη μεταπολεμική εικοσιπενταετή περίοδο δεν επηρέασε καθόλου την τελική γονιμότητα των γενεών εκείνων που διαπερνούσαν την περίοδο αυτή στις πλέον «γόνιμες» τους ηλικίες, αλλά αντικατόπτριζε αποκλειστικά τις αλλαγές στην ταχύτητα σύστασης της οικογένειάς τους, ταχύτητα που συντελούνταν με όλο και γρηγορότερους ρυθμούς. Επόμενο είναι, εφόσον η ένταση της αναπαραγωγής στις γενεές αυτές δεν μεταβαλλόταν σημαντικά -ακόμη δε περισσότερο όταν ακολουθούσε αργή φθίνουσα πορεία τα ποσοστά γονιμότητας των γενεών αυτών, στη μετέπειτα περίοδο (1980-2000) στις ώριμες/μεγάλες ηλικίες προοδευτικά να συρρικνώνονται. Φυσικά, η πτώση της γονιμότητας στις ηλικίες >30 ετών, στο βαθμό που στη χώρα μας συνεχίζεται για μια τεσσαρακονταετία

τουλάχιστον (1955-1995), δεν είναι δυνατόν να αποδοθεί μόνο στις αλλαγές των ρυθμών σύστασης του τελικού μεγέθους της οικογένειας. Οδηγεί, ταυτόχρονα, και στην πτώση της τελικής γονιμότητας των γενεών (που θα πρέπει να συντελείται στις γυναίκες που γεννήθηκαν προ του 1930 με σαφώς ταχύτερους ρυθμούς από τους εκτιμώμενους για αυτές που γεννηθήκαν μετέπειτα).

Επομένως, η παραμονή του δείκτη στιγμιαίας γονιμότητας σε επίπεδο, αφενός, σημαντικά υψηλότερο απ' αυτό της τελικής γονιμότητας των γενεών που τον «επηρέασαν» μέχρι και το 1980-1981, αφετέρου, άνω του κατώτατου ορίου που διασφαλίζει την αναπαραγωγή μέχρι το 1979/1980 δεν αντανάκλα παρά μόνο την αλλαγή στους ρυθμούς σύστασης της τελικής γονιμότητας και υποκρύπτει το σημαντικότερο, τη συνεχή δηλαδή συρρίκνωση της αναπαραγωγής των Ελληνίδων που έχει ήδη δρομολογηθεί από τις αρχές του αιώνα μας (Valaoras, Siampos, 1969· Σιάμπος, 2003· Chesnais, 1986· Faron et al, 1999· Sardon, 1990· Frejka, Sardon, 2005) και συνεχίζεται απρόσκοπτα μέχρι και σήμερα. Η τάση αυτή είχε ως αποτέλεσμα την μη αντικατάσταση ακόμη και των γενεών του Μεσοπολέμου, καθώς η τελική τους γονιμότητα πιθανότατα βρίσκεται σε επίπεδο χαμηλότερο από το απαιτούμενο την εποχή εκείνη κατώτατο όριο αναπαραγωγής (2,7 - 3,0 παιδιά/γυναίκα). Κατ' επέκταση, εκείνο που διαφοροποιεί την πορεία της γονιμότητας στη χώρα μας σε σχέση με τις άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες (Festy, 1979 και 1983· Blayo, Festy, 1975· Badet, Dupaquier, 1999· Coleman, 1996· Monnier, 2006· Rothenbacher, 2004· Κοτζαμάνης, 1986 και 2009β· Coale, Watkins, 1986· Billari, Kohler, 2004· Billari, 2005· Frejka, Sardon, 2005) δεν είναι μόνο η σχετική υστέρηση ως προς το χρόνο που εκδηλώνεται η συρρίκνωσή της στις διαδοχικές γενεές αλλά και η μη αναστροφή των πτωτικών τάσεων της στις γενεές 1915/1920-1930/1935, αναστροφή που χαρακτηρίζει το σύνολο σχεδόν των χωρών της ηπείρου μας με μόνη εξαίρεση ορισμένες χώρες του ευρωπαϊκού Νότου (Ελλάδα, Πορτογαλία, Γιουγκοσλαβία) και της Ανατολικής Ευρώπης (Ουγγαρία, Πολωνία, Βουλγαρία, Ρουμανία) (INED, 1976 και 1982· Festy, 1979· Leasure, 1992· Frejka, Sardon, 2005) που δεν γνώρισαν έτσι το μεταπολεμικό «baby-boom».

Ο στιγμιαίος δείκτης γονιμότητας στην Ελλάδα ήταν, όμως, αδύνατο να «καλύπτει» επί μεγάλο χρονικό διάστημα τις πτωτικές τάσεις της διαγενεακής γονιμότητας που στη χώρα μας αρχίζει να συρρικνώνεται από τις αρχές του 20ού αιώνα. Ειδικότερα, αν την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1970), η «απόκρυψη» αυτή ήταν εφικτή, αυτό οφείλεται αποκλειστικά και μόνον στις υψηλές τιμές του συνθετικού δείκτη,

άμεση συνέπεια της ταχείας πτώσης της μέσης ηλικίας στην τεκνογονία των γυναικών που γεννήθηκαν ανάμεσα στο 1930 και 1955. Η ανακοπή της τάσης αυτής, που εκδηλώνεται ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, οδηγεί αναπόφευκτα και στην επιταχυνόμενη πτώση του Συνθετικού Δείκτη, με αποτέλεσμα την οριοθέτησή του σε ιδιαίτερα χαμηλά επίπεδα για μια σχεδόν δεκαετία (1,2-1,3 παιδιά/ γυναίκα). Αφενός, η στιγμιαία γονιμότητα θα πρέπει να παραμείνει στο ίδιο επίπεδο για ιδιαίτερα μεγάλη χρονική περίοδο, για να δεχτούμε ως βάσιμη την υπόθεση μιας τελικής γονιμότητας των γυναικών που γεννήθηκαν τη δεκαετία του 1970 της τάξης των 1,2-1,3 παιδιών ανά γυναίκα, αφετέρου, η μελέτη της πορείας της διαγενεακής γονιμότητας στις ανεπτυγμένες χώρες στη διάρκεια των τελευταίων εκατό ετών δείχνει ότι είναι σχεδόν αδύνατο να έχουμε διακυμάνσεις τόσο μεγάλου εύρους ανάμεσα στη γονιμότητα ομάδων διαδοχικών γενεών. Έτσι, αν δεχτούμε ότι η πορεία των συντελεστών κατά ηλικία γονιμότητας θα ακολουθήσει στη χώρα μας αντίστοιχη κατά το μάλλον ή ήττον πορεία με αυτή που ακολούθησε στις άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες, και με δεδομένη τη σταθεροποίηση της μέσης ηλικίας στην τεκνογονία στην επόμενη πενταετία στα 30,5-31 έτη, θα πρέπει να αναμένεται μια μικρή περαιτέρω άνοδος των τιμών του Συνθετικού Δείκτη από το 1,4 το 2007 στο 1,6-1,7 παιδιών ανά γυναίκα τα αμέσως επόμενα έτη. Στην περίπτωση αυτή, η συγχρονική γονιμότητα στις αρχές της επόμενης δεκαετίας ελάχιστα θα διαφοροποιείται πλέον από την αναμενόμενη τελική γονιμότητα των γυναικών που γεννήθηκαν γύρω από το 1975 (1,55 παιδιά/γυναίκα).

2.5. Η Διαγενεακή γονιμότητα και η αναπαραγωγή του πληθυσμού

Η τελική γονιμότητα στη χώρα μας, όπως και στο σύνολο των πλέον ανεπτυγμένων χωρών του πλανήτη μας χαρακτηριζόταν μέχρι πρόσφατα από πτωτικές τάσεις, και η πρότερη ανάλυση, βασισμένη τόσο στην αναδρομική στο χρόνο παρατήρηση (δεδομένα απογραφής), όσο και στην ανασύσταση της αναπαραγωγικής ιστορίας των γενεών βάσει των στοιχείων της φυσικής κίνησης, το επιβεβαιώνει. Οι τάσεις αυτές προφανώς δεν εκκινούν με τις τελευταίες μεσοπολεμικές γενεές (1930-1934), αλλά πολύ νωρίτερα, σε ορισμένες δε περιοχές, ήδη από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα.

Οι γυναίκες των διαδοχικών γενεών στην Ελλάδα φέρνουν στον κόσμο όλο και λιγότερα παιδιά, και, προφανώς, οι συνθετικοί δείκτες που υπολογίζονται ετησίως, συχνότατα, δίδουν μια άκρως παραπλανητική εικόνα, επηρεαζόμενοι από τις μεταβολές του ημερολογίου της

γονιμότητας. Η χώρα μας αποτελεί κλασικό παράδειγμα των προαναφερθέντων, καθώς στην πρώτη μεταπολεμική εικοσιπενταετία, οι συνθετικοί δείκτες άφηναν να διαφανεί ότι η γονιμότητα είναι σταθερά άνω του ορίου αναπαραγωγής (τιμές του ΣΔΓ από 2,4 έως 2,1), ενώ, αντιθέτως, μετά το 1980, λαμβάνοντας ιδιαίτερα χαμηλές τιμές, «υπερτονίζουν» την πτώση της. Καμία από τις γενεές των γυναικών που γεννήθηκαν μετά το 1930 δεν έχει εξασφαλίσει την πλήρη αναπαραγωγή της. Το υπολογιζόμενο καθαρό ποσοστό για τις γυναίκες που γεννήθηκαν από το 1930 έως και το 1964 (δηλαδή ο αριθμός των κοριτσιών που έφεραν στον κόσμο και επιβίωσαν μέχρι την μέση ηλικία στην τεκνογονία των μητέρων τους) είναι πάντοτε μικρότερο της μονάδας γεγονός που σημαίνει ότι υπολείπονται 0,23 περίπου κόρες/γυναίκα στις παλαιότερες γενεές (1930-1934) για να διασφαλιστεί η αντικατάσταση κάθε μητέρας από μια κόρη και αντίστοιχα 0,18 κόρες/ γυναίκα στις γενεές 1960-1964 δηλαδή 0,6 και 0,4 παιδιά/γυναίκα, αντίστοιχα.

Συμπερασματικά, οι γυναίκες που γεννήθηκαν στη χώρα μας από το 1930 έως το 1960 αφενός, περιορίζουν προοδευτικά τη γονιμότητά τους (κάνουν δηλαδή όλο και λιγότερα παιδιά), αφετέρου, τεκνοποιούν όλο και σε μικρότερη ηλικία. Οι πτωτικές όμως τάσεις της μέσης ηλικίας στην τεκνογονία ανατρέπονται στη συνέχεια και τα νέα ζευγάρια τείνουν να τεκνοποιήσουν σε όλο και μεγαλύτερες ηλικίες, συνεχίζοντας παράλληλα να περιορίζουν κατά τι ακόμη τον αριθμό των παιδιών που φέρνουν στον κόσμο. Στους δύο αυτούς παράγοντες (περισσότερο όμως στον πρώτο) οφείλεται βασικά η κατάρρευση των συγχρονικών δεικτών γονιμότητας της περιόδου 1980-1995 και η σταθεροποίησή τους στη συνέχεια (1995-2007) σε επίπεδα που σίγουρα δεν επιτρέπουν την αναπαραγωγή των γενεών (1,3 - 1,4 παιδιά/γυναίκα). Η Ελλάδα, στο πεδίο αυτό διαφοροποιείται, επομένως, των άλλων ευρωπαϊκών χωρών-μελών της ΕΕ προ της διεύρυνσης, σε δύο σημεία: α) δεν γνώρισε τη μεταπολεμική έξαρση των γεννήσεων και της συγχρονικής γονιμότητας (φαινόμενο που είναι γνωστό ως baby-boom) και β) η πτώση της συγχρονικής γονιμότητας εμφανίζεται με σχετική υστέρηση (μετά το 1980), είναι ταχύτερη και οι, ενδεχομένως οφειλόμενες στις μετανάστριες, τάσεις μερικής ανόρθωσής της μόλις εμφανίζονται .

Με βάση τα προαναφερθέντα είναι προφανές ότι οι αναπαραγωγικές μας συμπεριφορές μεταβάλλονται και το μοντέλο της οικογένειας με περιορισμένο αριθμό παιδιών (δύο) τείνει να κυριαρχήσει και στη χώρα μας. Οι στάσεις και οι αντιλήψεις αλλάζουν προοδευτικά και τα νέα ζευγάρια (οι γυναίκες και οι άνδρες που γεννήθηκαν μετά το 1950-1960) τείνουν να υιοθετήσουν διαφορετικές συμπεριφορές από αυτές των προηγούμενων γενεών. Τα

καταναλωτικά πρότυπα ουδαμώς τα διαφοροποιούν από αυτά των βορειότερων ανεπτυγμένων χωρών της Ευρώπης, η επίδραση της Ορθοδόξου Εκκλησίας (πολύ περισσότερο «διακριτικής» στον τομέα που μας ενδιαφέρει, σε αντίθεση με τον Καθολικισμό) ατονεί, και η επιρροή της προσκρούει στο κατώφλι της ιδιωτικής ζωής. Κατ' επέκταση, συγκεντρώνονται προοδευτικά και στη χώρα μας οι υλικοί, πολιτισμικοί και θεσμικοί όροι που επιτρέπουν την ανάδυση, στον τομέα της οικογένειας, ενός «κυρίαρχου» προτύπου που διαχέεται ταχύτατα σε μία σειρά χωρών της ανεπτυγμένης Ευρώπης. Οι αξίες που ευνοούν την τεκνογονία, δηλαδή το πρότυπο μιας οικογένειας που θα έχει περισσότερα από δύο παιδιά, και ταυτόχρονα, η ύπαρξη οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών που να επιτρέπουν την υλοποίηση ενός τέτοιου επιθυμητού μεγέθους οικογένειας, δεν ισχύουν προς το παρόν και δεν διαθέτουμε ενδείξεις για τη μελλοντική τους πλήρωση. Αντιθέτως, και στην χώρα μας -όπως και στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες του πλανήτη μας- οι συνθήκες που οδηγούν στην ανάδυση ενός νέου κυρίαρχου τύπου οικογένειας (ενός προτύπου οικογένειας με περιορισμένο αριθμό παιδιών, λιγότερα των δύο κατά μέσο όρο) συγκεντρώνονται προοδευτικά: Το δίκαιο εξελίσσεται παράλληλα, τείνοντας να κατοχυρώσει την ισότητα και την αυτονομία των εταίρων στα πλαίσια της συμβίωσης, δίδοντας, όλο και περισσότερο, στη γυναίκα τη δυνατότητα να «βιώσει» τη διάλυση της συμβίωσης αυτής (εντός ή εκτός γάμου) και την επιλογή της να παραμείνει, αν το επιθυμεί, μόνη, ενώ, ταυτόχρονα, τα μέσα αντισύλληψης τείνουν να επιτρέψουν τον πλήρη, σχεδόν, έλεγχο της γονιμότητάς της.

Επομένως, στο βαθμό που οι οικονομικοί, κοινωνικοί, πολιτισμικοί και θεσμικοί παράγοντες εξελίσσονται ακολουθώντας αργές συγκλίνουσες πορείες στον ευρωπαϊκό χώρο, δεν είναι αβάσιμη η υπόθεση ότι και οι δημογραφικές μας συμπεριφορές (της αναπαραγωγής συμπεριλαμβανομένης) δεν δύνανται στο μέλλον να αποκλίνουν συνταρακτικά από αυτές που καταγράφονται ήδη σήμερα σε σειρά ανεπτυγμένων χωρών της ηπείρου μας. Δεν δύνανται να αποκλίνουν σημαντικά, στο βαθμό που θα εγγράφονται στο πλαίσιο ενός νέου τύπου οικογένειας (οικογένειας - προνομιακού χώρου για την πραγμάτωση μιας στο έπακρο απαιτητικής «ευτυχίας») που αναδύεται αργά και στην Ελλάδα, κερδίζοντας σταδιακά ευρύτερα στρώματα του νεανικού πληθυσμού που βρίσκονται στην αρχή του αναπαραγωγικού τους κύκλου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η Ελλάδα, η οποία ανέκαθεν αποτελούσε χώρα αποστολής μεταναστών, ξεκίνησε από τη δεκαετία του 1970 και μετά να μετατρέπεται σταδιακά σε χώρα υποδοχής με την παλιννόστηση, αρχικά, μεταναστών από τη Δυτική Ευρώπη και την Αμερική (B. Kotzamanis, 1987, 1998, 2004). Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, η χώρα ξεκινά να δέχεται και οικονομικούς μετανάστες, οι οποίοι αφενός δεν ήταν πολυάριθμοι, αφετέρου επρόκειτο κυρίως για νόμιμους μετανάστες (μέσω υπογραφής σχετικών συμβάσεων, J. Cavournidis, 2002). Όμως, από την αρχή της δεκαετίας του 1990, τα κύματα εισροής μεταναστών εντείνονται, ενώ πρόκειται για αλλοδαπούς κυρίως από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες και τα Βαλκάνια (Ξ. Πετρινώτη, 1993· Τ. Καβουνίδη, 2002· Ph. Wanner, 2002, σ. 11).

Το 2001, αν και οι είκοσι κύριες χώρες προέλευσης αλλοδαπών που είχαν εντοπιστεί το 1991 εξακολουθούν να καταγράφονται, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της τελευταίας απογραφής, διαπιστώνονται αρκετές αναδιαρθρώσεις σχετικά με το ειδικό βάρος καθεμίας από αυτές. Οι αλλαγές σχετίζονται άμεσα με τις κοινωνικο-οικονομικές και πολιτικές ανακατατάξεις στην Ανατολική Ευρώπη (M. Carella και R. Pace, 2001, σσ. 66, 74, 82), επιδρώντας, αφενός, στην κατά εθνικότητα σύνθεση των εισερχομένων και, αφετέρου, στην ταξινόμησή τους κατά αιτία εγκατάστασης. Έως πρόσφατα σημαντικό τμήμα των εισερχομένων στη χώρα ήταν ελληνικής καταγωγής, επρόκειτο δηλαδή για επαναπατριζόμενους, συνήθως συνταξιούχους, όπως συνάγεται από την κατά ηλικία δομή του συγκεκριμένου πληθυσμού.

Στην πλειονότητά τους προέρχονται από χώρες που παραδοσιακά υποδέχονταν Έλληνες οικονομικούς μετανάστες (ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο, Καναδάς, Αυστραλία, Γερμανία). Κατά την τελευταία δεκαετία διαφοροποιείται ο χαρακτήρας των εισροών προσλαμβάνοντας διαστάσεις οικονομικής μετανάστευσης (αναζήτηση απασχόλησης). Τα άτομα που εισρέουν προέρχονται κυρίως από την Αλβανία, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, καθώς και από χώρες της Μέσης Ανατολής (Αίγυπτο, Ιράκ, Συρία κ.λπ.) και της Ασίας (Φιλιππίνες, Ινδία, Πακιστάν).

Η Ελλάδα, όπως και οι υπόλοιπες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, διανύει το μετα-μεταβατικό στάδιο δημογραφικής εξέλιξης, χαρακτηριζόμενη από έντονη γήρανση της πληθυσμιακής δομής της. Αντιθέτως, ο πληθυσμός των αλλοδαπών, ο οποίος αποτελεί υποσύνολο του εθνικού, εμφανίζει πιο νεανική ηλικιακή δομή, με συνέπεια να προκύπτει το ερώτημα κατά πόσον η είσοδός τους στη χώρα επηρέασε τη διαδικασία γήρανσης και ποιες οι χωρικές προεκτάσεις του φαινομένου αυτού (Τ. Καβουνίδη, 2001, σ. 106· Κ. Τσίμπος, 2004).

3.1. Η εξέλιξη του συνολικού μεταναστευτικού πληθυσμού και της δομής του κατά εθνικότητα στην Ελλάδα

Η μεταβολή του συνολικού πληθυσμού (εφόσον το φυσικό ισοζύγιο τείνει να μηδενιστεί) οφείλεται ουσιαστικά στην εισροή αλλοδαπών, κυρίως από την περιοχή των Βαλκανίων. Κατά το διάστημα 1991-2001 ο αλλοδαπός πληθυσμός της χώρας πέρασε από 166.031 σε 796.713 κατοίκους, δηλαδή σχεδόν πενταπλασιάστηκε.

Η αύξηση του αλλοδαπού πληθυσμού παρουσιάζει ενδιαφέρουσες διακυμάνσεις σε σχέση με τη χώρα προέλευσης. Οι αλλοδαποί που προέρχονται από χώρες εκτός των Βαλκανικών, διπλασιάστηκαν. Όμως, οι αλλοδαποί που προέρχονται από τις Βαλκανικές χώρες πολλαπλασιάστηκαν επί 19: Αλβανοί, Βούλγαροι και Ρουμάνοι σημείωσαν την μεγαλύτερη αύξηση. Ειδικότερα, η αύξηση των αλλοδαπών Βαλκανικής προέλευσης συνέβαλε κατά 77% στην αύξηση του αλλοδαπού πληθυσμού της Ελλάδας την τελευταία δεκαετία του εικοστού αιώνα. Το γεγονός αυτό υπογραμμίζει τον κυρίαρχο ρόλο τους στη διαμόρφωση του φαινομένου εγκατάστασης αλλοδαπού πληθυσμού στην Ελλάδα.

Η διαχρονική αυτή εξέλιξη επέφερε σημαντικές αλλαγές στη δομή κατά χώρα προέλευσης των αλλοδαπών κατοίκων της Ελλάδας. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της απογραφής του 1991, η πλειονότητα των αλλοδαπών προερχόταν από χώρες εκτός της περιοχής των Βαλκανίων. Οι Βαλκάνιοι αντιστοιχούσαν στο 16% του πληθυσμού των αλλοδαπών και αποτελούνταν κυρίως από Αλβανούς (78% των Βαλκάνιων αλλοδαπών) (βλ. επίσης Μ. Carella και R. Pace, 2001, σ. 69). Δέκα έτη αργότερα η σχέση αντιστρέφεται και το 2001, το 64% των αλλοδαπών προέρχονται από την περιοχή των Βαλκανίων. Σχετικά με την κατά εθνικότητα δομή τους, οι Αλβανοί παραμένουν πλειονότητα (87%), το σχετικό τους βάρος αυξάνει, ενώ αυτό των υπόλοιπων βαλκανικών χωρών μειώνεται.

Αναλυτικότερα, σχετικά με τα χαρακτηριστικά των εγκαθιστάμενων και σύμφωνα με τα δεδομένα της τελευταίας απογραφής, 49% των αλλοδαπών ανήκουν στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό, από τον οποίο το 69% είναι άνδρες. Αναφορικά με τη δηλωθείσα αιτία εγκατάστασης στην Ελλάδα, το 54% δήλωσε ότι αναζητά εργασία, από τους οποίους το 59% ήταν άνδρες και το 41% γυναίκες. Το 13% δήλωσε ως αιτία της εγκατάστασης την επανένωση της οικογένειάς τους και το 7% τον επαναπατρισμό. Αν απομονωθούν οι αλλοδαποί εκ Βαλκανίων, η συμμετοχή εκείνων που είχαν ως αιτία εγκατάστασης την ανεύρεση εργασίας ήταν 58% (84% Αλβανοί), ενώ οι περιπτώσεις επανένωσης της οικογένειας ανέρχονται σε 15% (94% Αλβανοί). Όσον αφορά τη διάρκεια της παραμονής των απογραφέντων εργαζόμενων αλλοδαπών στην Ελλάδα, το 47% βρίσκεται στη χώρα 1-5 έτη, το 41% παραμένει περισσότερα από 5 έτη και το 12% κάτω από ένα έτος.

3.2. Πληθυσμιακές πυραμίδες: Η επίδραση των αλλοδαπών στην κατά ηλικία και φύλο σύνθεση του πληθυσμού της Ελλάδας

Η μελέτη των πληθυσμιακών πυραμίδων θεωρείται σημαντική εφόσον καθιστά εφικτή την απόκτηση συνολικής εικόνας για τη δομή και τη διαφορετικότητα των υπό εξέταση πληθυσμών.

Η πληθυσμιακή πυραμίδα της Ελλάδας, τόσο των απόλυτων όσο και των σχετικών συχνοτήτων αποτελεί απεικόνιση ενός ώριμου έως ελαφρά γερασμένου πληθυσμού. Το σχήμα ήπιου «αμφορέα» αντικατοπτρίζει την πορεία μείωσης της συγχρονικής γονιμότητας, ιδιαίτερα μετά τη δεκαετία του 1980, με συρρίκνωση του πληθυσμού στις ηλικίες κάτω των είκοσι ετών και για τα δύο φύλα. Χαρακτηριστικό είναι ότι το 2001 οι απώλειες των παγκόσμιων πολέμων έχουν σχεδόν εξαιρεθεί ως εσοχές από την πυραμίδα της Ελλάδας, με εξαίρεση την ομάδα 55-59 ετών, της οποίας η συρρίκνωση αποτυπώνει την καθυστέρηση των γεννήσεων λόγω του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Οι πυραμίδες των σχετικών συχνοτήτων απεικονίζουν την κατά ηλικία σύνθεση του πληθυσμού της Ελλάδας σε αντιπαράθεση με εκείνη των αλλοδαπών που απογράφηκαν το 2001 στην επικράτεια. Η διαφοροποίηση των δύο πληθυσμών είναι σαφής. Ο πληθυσμός της Ελλάδας (ώριμος έως και γερασμένος) παρουσιάζει σχετικά ομοιόμορφη ποσοστιαία κατανομή μεταξύ των διαφόρων ηλικιακών ομάδων του. Στο εσωτερικό αυτού του πληθυσμού «κρύβεται» ένας πληθυσμός με εντελώς διαφορετική δομή και σύνθεση, ο πληθυσμός των αλλοδαπών.

Ο πληθυσμός των αλλοδαπών έχει τη μορφή πολύ κλειστής «σβούρας» διογκωμένης στη μέση, ιδιαίτερα στους άνδρες. Η υψηλότερη συγκέντρωση πληθυσμού εντοπίζεται στις παραγωγικές ηλικίες (μέγιστη συγκέντρωση 20-39 ετών). Μετά την ηλικία των 45 ετών τα ποσοστά είναι χαμηλά, χωρίς σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο φύλων και βαίνουν ταχέως μειούμενα με το πέρασμα σε μεγαλύτερες ηλικίες. Στο άνω τμήμα της πυραμίδας αποτυπώνεται η παρουσία αλλοδαπών που προέρχονται κυρίως από χώρες της ΕΕ, οι περισσότεροι εξ αυτών σε ηλικία συνταξιοδότησης (M.-N. Duquenne και T. Kaklamani, 2004). Όσον αφορά το νεανικό τμήμα της πυραμίδας, δηλαδή τον πληθυσμό κάτω των 20 ετών, το ειδικό του βάρος είναι συγκριτικά χαμηλό, υψηλότερο ωστόσο από το αντίστοιχο του συνολικού πληθυσμού στις ίδιες ηλικίες. Οι διαφορές μεταξύ των δύο πυραμίδων είναι εντονότερες στους άνδρες.

Συνεπώς, ο πληθυσμός της Ελλάδας είναι σε σημαντικό βαθμό «πολυ-εθνικός» με τον κύριο όγκο των ξένων να αποτελείται από οικονομικούς μετανάστες με προέλευση τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες και κυρίως την Αλβανία (65%). Τόσο οι προερχόμενοι από χώρες της Βαλκανικής (65,6%), όσο και εκείνοι που προέρχονται από δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (9,7%) είναι ουσιαστικά οικονομικοί μετανάστες και «ευθύνονται» για τη διόγκωση της πυραμίδας στις παραγωγικές ηλικίες. Όσον αφορά όμως τους αλλοδαπούς που προέρχονται από τις ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης (ΕΕ, ΗΠΑ, Καναδάς, Αυστραλία: 13,3%), η μορφή της μετεγκατάστασής τους διαφέρει σημαντικά από αυτήν των οικονομικών μεταναστών. Γενικώς, πρόκειται για άτομα που βρίσκονται σε ηλικία συνταξιοδότησης και είτε είναι πολίτες της ΕΕ, είτε είναι ελληνικής καταγωγής. Αυτό είναι το τμήμα των αλλοδαπών που εμφανίζεται στην κορυφή της πυραμίδας.

Στο σημείο αυτό, πέρα από τη διαπίστωση ότι οι δομές των υπο-πληθυσμών που ζουν στην Ελλάδα είναι διαφορετικές, τίθεται το ερώτημα κατά πόσο η έλευση και η παραμονή στη χώρα ατόμων που προήλθαν από το εξωτερικό επηρέασε τη δομή του πληθυσμού της (Ph. Wanner, 2002, σ. 21).

Η παρουσία των αλλοδαπών επέδρασε πολλαπλώς στη δομή του ελληνικού πληθυσμού. Αρχικά, διαπιστώνεται η αύξηση κατά 1,5% στην αναλογία των φύλων υπέρ των ανδρών, κάτι αναμενόμενο αν αναλογιστεί κανείς τον οικονομικό χαρακτήρα του κύριου όγκου των μετακινήσεων. Παρατηρείται, επίσης, ότι ενώ οι ηλικίες στις οποίες συγκεντρώνεται η πλειονότητα των αλλοδαπών (15-44 ετών) αυξάνονται κατά 3,7%, σε σχέση με το ποσοστό που θα προέκυπτε το 2001 χωρίς την παρουσία των αλλοδαπών, οι ηλικίες 65 ετών και άνω,

έμμεσα, επηρεάζονται περισσότερο με την αναλογική τους μείωση κατά 5,6%. Ταυτόχρονα, η αύξηση κατά 0,8% του ποσοστού των 0-14 ετών σε συνδυασμό με την προηγούμενη μείωση προκαλούν την πτώση του δείκτη γήρανσης κατά 6,3%. Ο δείκτης εξάρτησης μειώνεται επίσης (κατά 3,9%) μέσω των σχετικών αυξομειώσεων των συστατικών του στοιχείων: οι ηλικίες 0-14 ετών διογκώθηκαν κατά 0,8%, λόγω της παρουσίας των αλλοδαπών, αυτές των 65 ετών και άνω μειώθηκαν κατά 5,6%, ενώ οι ηλικίες 15-64 ετών αυξήθηκαν κατά 1,3%. Τέλος, τη μεγαλύτερη επίπτωση παρουσιάζει ο δείκτης αντικατάστασης, ο οποίος αυξήθηκε κατά 6,6% λόγω των αλλοδαπών.

Επίσης, αν εξεταστεί η επίδραση της παρουσίας των αλλοδαπών επί του συνόλου του παραγωγικού τμήματος του πληθυσμού (15-64 ετών), αυτή δεν φαίνεται αξιόλογη. Εάν όμως ο πληθυσμός αυτός επιμεριστεί στα τμήματα 15-44 και 45-64 ετών, αναδεικνύεται σημαντική εσωτερική διαφοροποίηση: Η ομάδα 15-44 ετών αυξήθηκε κατά 3,7%, ενώ η ομάδα 45-64 ετών μειώθηκε κατά 2,9%. Έτσι το σύνολο των διαφοροποιήσεων οδηγεί σε μικρή σχετική αύξηση του ποσοστού του πληθυσμού παραγωγικής ηλικίας.

Από τους υπολογιζόμενους δείκτες γονιμότητας από το 1961 έως το 2007 ανά δεκαετία στην Ελλάδα διαφαίνονται κάποιες αυξομειώσεις στο συνολικό δείκτη γονιμότητας. Παρατηρείται μια διαχρονική μείωση της τάξης του 33,6% από 2,1 παιδιά ανά γυναίκα το 1961 σε 1,4 παιδιά ανά γυναίκα το 2007. Αυτή η μείωση φαίνεται, επίσης, και από τον υπολογισμό του γενικού δείκτη γονιμότητας, ο οποίος παρουσιάζει μείωση της τάξης του 38,4%. Τέλος, ο δείκτης γονιμότητας είναι υψηλός στις ηλικιακές ομάδες 20-24, 25-29 και 30-34 για το 1961, ενώ διαχρονικά μεταβάλλεται φτάνοντας στο 2007 η αντίστοιχη συγκέντρωση να μετατοπίζεται στις ηλικιακές ομάδες 25-29 και 30-34, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι οι γυναίκες επιλέγουν να τεκνοποιήσουν σε μεγαλύτερες ηλικίες σε σχέση με τις προηγούμενες δεκαετίες.

Η Ελλάδα αποτελεί μια χώρα με μεγάλη ροή μεταναστών (εισροή). Ωστόσο, η απουσία μελετών αναφορικά με το συγκεκριμένο θέμα αποτελεί ένα από τα εμπόδια χάραξης αποτελεσματικής μεταναστευτικής πολιτικής. Από τη διεθνή βιβλιογραφία καταγράφεται η έντονη ανομοιογένεια του μεταναστευτικού πληθυσμού. Το μεταναστευτικό «απόθεμα» αποτελείται από πληθυσμιακές ομάδες διαφορετικών χωρών προέλευσης. Επομένως, οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί αντικατοπτρίζουν τις αντίστοιχες κοινωνικο-οικονομικές και πολιτισμικές συμπεριφορές στη χώρα υποδοχής, όπως αυτές είναι διαμορφωμένες στον τόπο προέλευσής τους και ενδεχομένως ως ένα βαθμό θα επηρεάζουν και την απόφασή τους για

τεκνοποιία. Το εύλογο, λοιπόν, ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσο και αν τελικά τα επίπεδα γονιμότητας από τις διαφορετικές χώρες προέλευσης διατηρούνται από τους μετανάστες ή ενσωματώνονται σε αυτά της χώρας υποδοχής.

Τα τελευταία χρόνια, η μετανάστευση αποτελεί έναν από τους καίριους παράγοντες που επιδρούν στην αλλαγή του δημογραφικού τοπίου της Ελλάδας. Ιστορικά γεγονότα, όπως η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και η φιλελευθεροποίηση των οικονομιών στην Ανατολική Ευρώπη στις αρχές του 1990 (Cholezas and Tsakloglou, 2008) οδήγησαν στην εισροή μεγάλου αριθμού μεταναστών στην Ελλάδα. Από τα δεδομένα των Απογραφών έχουμε ως αποτέλεσμα ότι το ποσοστό των μεταναστών στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία 1991-2001 τετραπλασιάστηκε από 1,6% (1991) σε 7,0% (2001).

Οι μετανάστες αποτελούν πλέον ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού της Ελλάδας, το ποσοστό του οποίου αγγίζει το 9,0%, γεγονός που επιτείνει την ανάγκη διερεύνησης των κοινωνικο-οικονομικών και δημογραφικών παραγόντων που επηρεάζουν τη γονιμότητα και το ενδεχόμενο της αφομοίωσης των προτύπων που υιοθετούν οι μετανάστριες σε σχέση με τις γηγενείς. Καθότι η πλειοψηφία των χωρών προέλευσης των μεταναστριών χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερα υψηλούς δείκτες γονιμότητας είναι σκόπιμο να προσδιοριστούν όχι μόνο οι παράγοντες που διαμορφώνουν τη συμπεριφορά των μεταναστριών στην Ελλάδα ως προς τη γονιμότητα αλλά και ο βαθμός αφομοίωσης και ενσωμάτωσής της στη συμπεριφορά των γηγενών. Η διαδικασία μελέτης της αφομοίωσης (assimilation) και της ενσωμάτωσης (integration) παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς μπορεί να αποτυπώσει κατά πόσο το κύμα των μεταναστών που δέχεται κάθε χώρα μπορεί να αφομοιωθεί με την πάροδο του χρόνου με αποτέλεσμα να ελαχιστοποιηθούν ή/και να εκλείψουν τυχόν διαφοροποιήσεις μεταξύ τους και να υπάρξει ομοιομορφία στο σύνολο του πληθυσμού. Η πλήρης αφομοίωση επιτυγχάνεται στην περίπτωση που οι μετανάστες ταυτίζονται εθνολογικά με τη χώρα υποδοχής. Ο όρος ενσωμάτωση παραπέμπει και επιτρέπει την εθνολογική αναφορά τόσο στη χώρα προέλευσης όσο και στη χώρα υποδοχής (Ντεμούσης Μ., Ερευνητικό Πρόγραμμα: «Οικονομικές επιδράσεις της μετανάστευσης»).

Ο δείκτης γονιμότητας των μεταναστριών, αν όχι σε όλες, αλλά στις περισσότερες χώρες προέλευσης είναι σημαντικά υψηλότερος από της Ελλάδας. Αν οι υψηλοί δείκτες θα διατηρηθούν με την πάροδο του χρόνου από τις γυναίκες μετανάστριες, η επίπτωση στη μέση αύξηση του πληθυσμού θα είναι ουσιαστική. Παρουσιάζει ενδιαφέρον η απόφαση για γονιμότητα των μεταναστριών λόγω της επίδρασης που έχει στην οικονομική κατάσταση του

νοικοκυριού αλλά και στη δομή του πληθυσμού. Τα πολλά άτομα σε ένα νοικοκυριό έχουν αρνητική επιρροή στο εισόδημα του νοικοκυριού καθώς συνεπάγονται μικρότερες επενδύσεις σε ανθρώπινο κεφάλαιο από τους γονείς ανά παιδί. Οι χαμηλές επενδύσεις οδηγούν σε χαμηλότερη ποιότητα και χαμηλότερα κέρδη για τις επόμενες γενεές (Becker 1981, Chiswick 1978).

Οι μετανάστριες, όπως έχει και προηγουμένως αναφερθεί, διαφέρουν από τις γηγενείς όσον αφορά στη γονιμότητα. Η διαφορά αυτή εξαρτάται από την επιλεκτικότητα των μεταναστριών αναφορικά με τον πληθυσμό της χώρας προέλευσης, από τον τρόπο που συμπεριφέρονται και παίρνουν αποφάσεις και από το βαθμό και την ταχύτητα που γίνεται αφομοίωση με τους γηγενείς. Η επιλεκτικότητα εξηγεί τα χαμηλά επίπεδα γονιμότητας των μεταναστριών (που προέρχονται από χώρες με υψηλό δείκτη γονιμότητας) στις χώρες υποδοχής λαμβάνοντας υπόψη χαρακτηριστικά όπως η εκπαίδευση, το εισόδημα και η προσφορά εργασίας. Πιθανόν οι μετανάστριες να είχαν χαμηλή γονιμότητα ακόμα και αν δεν είχαν μεταναστεύσει. Συγκριτικά με τις γηγενείς, οι μετανάστριες εντοπίζονται σε χαμηλού εισοδήματος νοικοκυριά, έχουν χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης και υψηλότερα ποσοστά γονιμότητας. Η απόφασή τους για τεκνοποίηση επηρεάζεται σε διαφορετικό βαθμό από παράγοντες σχετιζόμενους με την εθνικότητα, την ηλικία μετανάστευσης και εν γένει παράγοντες που αφορούν στην οικογένεια. Ιδιαίτερα οι πολιτισμικές διαφορές συνεπάγονται συστηματικές διαφοροποιήσεις ως προς τη συμπεριφορά των γυναικών σχετικά με τη γονιμότητα.

Οι επιδράσεις του μεταναστευτικού φαινομένου δεν απαντώνται μόνο στη δομή του πληθυσμού στις χώρες προέλευσης και στις χώρες προορισμού, αλλά εμπεριέχουν συνέπειες (είτε αρνητικές είτε θετικές) που άπτονται στο ευρύτερο κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο. Η εισροή των μεταναστών επηρεάζει άμεσα το ΑΕΠ και το ποσοστό ανεργίας, ενώ πιο πολύπλοκες επιπτώσεις παρατηρούνται στο ρυθμό ανάπτυξης, την ισορροπία των μισθών, τη ζήτηση για εκπαίδευση, υπηρεσίες ασφάλισης, κοινωνικές υποδομές και γενικότερα στις πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες και των δύο χωρών.

Η εισροή των μεταναστών στην Ελλάδα δεν οδήγησε στην αύξηση της ανεργίας αλλά στην αύξηση της προσφοράς εργασίας των γυναικών (Tsakloglou P. 2008). Ο γυναικείος μεταναστευτικός πληθυσμός εντάχθηκε στην αγορά εργασίας προσφέροντας ως επί το πλείστον φθηνή οικιακή εργασία. Επιπλέον, έχει παρατηρηθεί πως η προσφορά εργασίας από

μέρους των μεταναστριών δεν υποκαθιστά την προσφορά εργασίας των γηγενών, αλλά δρα ως συμπληρωματική.

Η μεγάλη αύξηση της εισροής των μεταναστών από το 1990 και μετά στην Ελλάδα, όπως ήδη έχει αναφερθεί, ήταν αποτέλεσμα των κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών αλλαγών στις πρώην κομμουνιστικές χώρες με βασικό κίνητρο την εύρεση εργασίας στην χώρα υποδοχής. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της μεγάλης εισροής των μεταναστών στην Ελλάδα, που την διαφοροποιεί από τις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές χώρες, είναι η επικράτηση μεταναστών προερχόμενων από μια συγκεκριμένη χώρα, την Αλβανία. Οι μετανάστες απασχολούνται κυρίως στον κατασκευαστικό κλάδο και τη γεωργία, ενώ οι μετανάστριες στην παροχή οικιακών υπηρεσιών. Η Ελλάδα προκειμένου να αντιμετωπίσει το συνεχώς αυξανόμενο αριθμό των μεταναστών που εισέρχονταν στη χώρα, εφάρμοσε μεταναστευτική πολιτική με στόχο τη μείωση της εισόδου τους στη χώρα, η οποία όμως αποδείχθηκε αναποτελεσματική λόγω της ιδιαίτερης γεωγραφικής της θέσης. Η επόμενη προσπάθεια αποσκοπούσε στη νομιμοποίησή τους. Εξαιτίας, όμως της έντονης γραφειοκρατίας, το μέτρο αποδείχθηκε αναποτελεσματικό με συνέπεια να συνεχιστεί η εκμετάλλευση εις βάρος των μεταναστών.

Η έλλειψη στατιστικών δεδομένων παράλληλα με την ύπαρξη αναξιόπιστων δεδομένων αποτρέπουν την αποτύπωση σαφούς εικόνας για το αποτέλεσμα του μεταναστευτικού ρεύματος στην ελληνική οικονομία. Οι περισσότερες μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί καταλήγουν στη συνύπαρξη θετικών και αρνητικών επιδράσεων. Ανάμεσα στα θετικά αποτελέσματα είναι η αύξηση του ρυθμού ανάπτυξης του ΑΕΠ και η αναγέννηση του γεωργικού τομέα. Από την άλλη πλευρά υποστηρίζεται ότι οι μετανάστες συμβάλλουν στην επέκταση της παραοικονομίας και σε ορισμένες περιπτώσεις δρουν ως υποκατάστατοι των ανειδίκευτων Ελλήνων εργαζομένων συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο στην αύξηση της ανισότητας των μισθών και στην αργή αύξηση των μισθών των ανειδίκευτων εργατών. Ακόμη, η φθηνή εργασία που προσφέρουν αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα από μέρους των επιχειρήσεων για επενδύσεις τεχνολογικής ανάπτυξης.

Η Ελλάδα χρειάζεται να βρει τρόπους να ενσωματώσει τους μετανάστες στην ελληνική κοινωνία και οικονομία εφαρμόζοντας κατάλληλες πολιτικές νομιμοποίησης δίνοντας έμφαση στο σεβασμό των δικαιωμάτων τους.

Η είσοδος στην Ελλάδα ενός σημαντικού αριθμού αλλοδαπών μετά το 1990, εκ των οποίων το 45% είναι γυναίκες (6,3% του συνολικού πληθυσμού των γυναικών που απεγράφησαν στη χώρα μας το 2001) και τεράστια πλειοψηφία των οποίων βρίσκονται σε

αναπαραγωγικές ηλικίες (επί 100 αλλοδαπών γυναικών οι 75 είναι 15-49 ετών) δεν ήταν δυνατόν να μην επηρεάσει και τη γεννητικότητα/γονιμότητα του πληθυσμού της Ελλάδας. Δυστυχώς η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία δεν διαθέτει δεδομένα για τις γεννήσεις αναλόγως της υπηκοότητας και της ηλικίας της μητέρας προ του 2004 όπως επίσης δεν διαθέτει την κατανομή ετησίως των αλλοδαπών γυναικών ανά ηλικία, δεδομένα που θα μας επέτρεπαν τη διαμόρφωση μιας πλήρους εικόνας για την αύξουσα συμβολή των αλλοδαπών στη γονιμότητα μετά το 1991. Με βάση τα διαθέσιμα για το 2004-2005 στοιχεία διαφαίνεται ότι οι προερχόμενες από αλλοδαπές μητέρες γεννήσεις αποτελούν το 1/6 του συνόλου (η συνεισφορά των Αλβανίδων είναι καθοριστική, καθώς επί 100 γεννήσεων αλλοδαπών οι 61 προέρχονται από μητέρες με αλβανική υπηκοότητα και 39 μόνον από αλλοδαπές μητέρες άλλης υπηκοότητας). Προφανώς η διαφορετική γεννητικότητα των μεν και των δε (σε 1000 αλλοδαπές ηλικίας 15-49 ετών καταγράφεται ο διπλάσιος αριθμός γεννήσεων από ότι στις Ελληνίδες (66 έναντι 33), αντικατοπτρίζεται και στους υπολογιζόμενους συνθετικούς δείκτες γονιμότητας (ΣΔΓ), καθώς τη διετία 2004-2005 αντιστοιχούν κατά μέσο όρο 2,21 παιδιά ανά γυναίκα στις αλλοδαπές (2,54 στις Αλβανίδες) και μόνον 1,20 στις Ελληνίδες).

Οι διαφορές αυτές προκύπτουν αποκλειστικά από τα διαφοροποιημένα ποσοστά γονιμότητας στο πρώτο τμήμα της αναπαραγωγικής ζωής των γυναικών (15-29 ετών), καθώς η γονιμότητα των Ελληνίδων και των αλλοδαπών ελάχιστα διαφοροποιείται μετά τα 30 έτη, εξ' ου και οι σαφώς διαφοροποιούμενες μέσες ηλικίες των μεν και των δε στη γέννηση (30,5 έτη για τις Ελληνίδες και 27 έτη για τις αλλοδαπές).

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ – ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

4.1 Πηγές Πληροφόρησης

Η κυριότερη πηγή πληροφοριών στη δημογραφία είναι η Απογραφή Πληθυσμού. Κατά τα Ηνωμένα Έθνη (Η.Ε), ως απογραφή πληθυσμού ορίζεται μια συνολική λειτουργία συλλογής, επιλογής και δημοσίευσης δημογραφικών, οικονομικών και κοινωνικών στοιχείων που αναφέρονται σε όλα τα άτομα μιας χώρας ή μιας περιοχής της σε έναν ορισμένο χρόνο. Κατά τα Η.Ε, βασικά συστατικά στοιχεία μιας απογραφής αποτελούν η καθολικότητά της, ο συγχρονισμός και η περιοδικότητά της και, τέλος η ολική γεωγραφική κάλυψη. Στην Ελλάδα, οι μεταπολεμικές απογραφές πληρούν, αναμφισβήτητα, όλους τους προηγούμενους όρους. Τα δημογραφικά στοιχεία που συλλέγονται στις απογραφές είναι στατικά. Συνήθως αφορούν τη σύνθεση και τη δομή το απογραφέντος πληθυσμού σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή και, ειδικότερα, το μέγεθός του ως και την κατανομή του κατά φύλο, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση, διοικητικές υποδιαιρέσεις, επάγγελμα, οικονομική δραστηριότητα, επίπεδο εκπαίδευσης κλπ. Συμπληρωματικά, συλλέγονται και κάποια περιορισμένα επιπλέον στοιχεία που αφορούν τη σύνθεση των νοικοκυριών, τον αριθμό των μελών τους, την κινητικότητά τους, κλπ.

Μέχρι στιγμής, μόνο οι απογραφές επιτρέπουν την ακριβή μέτρηση του αριθμού και της δομής του συνολικού πληθυσμού, και, συνεπώς, του κυρίου σώματος που έχει «υποστεί» ή θα «υποστεί» την επίδραση των γεγονότων της δημογραφικής αλλαγής (θάνατοι, γεννήσεις, μεταναστευτικές κινήσεις κλπ).

Οι Ληξιαρχικές πράξεις (Στατιστική της Φυσικής Κίνησης του Πληθυσμού) αποτυπώνουν τη συνεχή καταγραφή των δημογραφικών γεγονότων, την οποία στις περισσότερες χώρες, έχει αναλάβει η δημόσια διοίκηση. Η δήλωσή τους έχει γίνει υποχρεωτική για τον πολίτη και συνοδεύεται από την έκδοση αντίστοιχου πιστοποιητικού που βεβαιώνει την καταγραφή του γεγονότος.

Οι πιο ενδιαφέρουσες πηγές, μετά τις γενικές ή μερικές απογραφές του πληθυσμού και τα στοιχεία των ληξιαρχείων, είναι τα μητρώα. Σε πολλές χώρες της Ευρώπης (Βέλγιο, Ολλανδία, Φιλανδία και Σκανδιναβικές χώρες) τέτοια μητρώα τηρούνται ανελλιπώς: πρόκειται συνήθως για ονομαστικούς καταλόγους των κατοίκων κάθε κοινότητας και δήμου όπου καταχωρούνται τα κυριότερα στοιχεία που τους αφορούν (φύλο, έτος γέννησης,

οικογενειακή κατάσταση, κλπ) και που ενημερώνονται συνεχώς με την ευκαιρία γεγονότων που μεταβάλλουν την υπάρχουσα κατάσταση. Στη χώρα μας, τα δημοτολόγια, τα οποία αποτελούν ένα τέτοιο είδος μητρώου, πάσχουν δυστυχώς από βασικές ελλείψεις: καταρχάς, σε αυτά καταχωρούνται σε οικογενειακές μερίδες, όλα τα γεγονότα που συμβαίνουν στα μέλη μιας οικογένειας στη διάρκεια του χρόνου, έχουμε δηλαδή το σχηματισμό γενεαλογικών σειρών, των οποίων η μελέτη θα ήταν εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, αν τα μητρώα ήταν ενημερωμένα. Σε περίοδο, όμως, έντονων κοινωνικών και οικονομικών ανακατατάξεων, όπως αυτή που γνώρισε η χώρα μας τον προηγούμενο αιώνα, με έντονα μεταναστευτικά ρεύματα (εσωτερικά και εξωτερικά), οι ελλιπείς καταγραφές έχουν σαν αποτέλεσμα αλλού μεν τα δημοτολόγια να είναι υπερφορτωμένα με πρώην δημότες που έχουν μονίμως μετακινηθεί, συχνά εδώ και δεκαετίες, αλλού δε να φέρουν εγγεγραμμένο πολύ μικρότερο αριθμό ατόμων από αυτόν των μόνιμων κατοίκων. Τέλος, οι εκλογικοί κατάλογοι, αν ήταν πλήρως ενημερωμένοι, θα μπορούσαν να αποτελέσουν μια αξιόλογη πηγή πληροφοριών, αλλά δυστυχώς κι εδώ η καταχώρηση των συμβάντων είναι ελλιπής: οι αλλοδαποί του τόπου κατοικίας συχνά δεν δηλώνονται, οι διαγραφές των θανόντων καθυστερούν, μέρος των νέων ψηφοφόρων αργεί να εγγραφεί, κ.ο.κ.

Οι δειγματοληπτικές έρευνες εφαρμόζονται όλο και πιο συχνά στη μεταπολεμική περίοδο στο εξωτερικό, ενώ στη χώρα μας, τουλάχιστον όσον αφορά στη δημογραφία, είναι περιορισμένες. Το βασικό τους πλεονέκτημα έγκειται στο ότι με χαμηλό σχετικά κόστος, σε σύγκριση με τις απογραφές, δένουν τη δυνατότητα να διερευνηθούν τα δημογραφικά φαινόμενα σε βάθος με τη συλλογή πληρέστερων και πολυπληθέστερων πληροφοριών. Πραγματοποιούμενες σε τακτά ή ασύγχρονα χρονικά διαστήματα, με επιλεγόμενα αντιπροσωπευτικά «δείγματα» πληθυσμού στο σύνολο της χώρας ή σε περιοχές αυτής, με συγκεκριμένο θέμα ή δέσμη θεμάτων, χαρακτηρίζονται από όλα τα θετικά και αρνητικά στοιχεία της «αναδρομικής» στο χρόνο παρατήρησης. Στη χώρα μας, μέχρι στιγμής, έχουν διενεργηθεί ελάχιστες τέτοιου τύπου μεγάλες δημογραφικές δειγματοληπτικές έρευνες σε εθνικό επίπεδο.

Οι απογραφές πληθυσμού αποτέλεσαν τις πρώτες πηγές δημογραφικών και κοινωνικών δεδομένων. Οι δεκαετίες στατιστικές απογραφής στην Ελλάδα είναι η πληρέστερη πηγή πληροφορίας στα κοινωνικο-δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού σε μια σε εθνικό επίπεδο κλίμακα. Από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο έχουν πραγματοποιηθεί 6 απογραφές (που αρχίζουν από το 1951) που παρέχουν το πολύτιμο υλικό σε διάφορα επίπεδα

λεπτομέρειας και ακρίβειας. Οι απαριθμήσεις του 1961-2001 είναι πληρέστερες και αξιόπιστες δεδομένου ότι έχουν εκτελεσθεί μετά από την αναδημιουργία της εθνικής στατιστικής υπηρεσίας της Ελλάδας (1956). Τα αποτελέσματα απογραφής δημοσιεύονται από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας (ΕΣΥΕ) στις ειδικές εκδόσεις με εξαίρεση την τελευταία απογραφή (2001) για την οποία οι στατιστικές πληροφορίες είναι διαθέσιμες με μαλακή μορφή που είναι προσιτή ελεύθερα στους ερευνητές (www.statisticics.gr). Οι απογραφές στην Ελλάδα, όπως σε πολλές άλλες χώρες, περιέχουν ένα τεράστιο ποσό πληροφοριών και το δημοσιευμένο υλικό παρουσιάζεται στους συνολικούς πίνακες σύμφωνα με τις διεθνείς συστάσεις που προτείνονται από τα Ηνωμένα Έθνη και τη EUROSTAT. Όμως, διέθεταν σχεδόν αποκλειστικά αθροιστικά δεδομένα τα οποία δεν επέτρεπαν πρωτογενείς αναλύσεις. Για το λόγο αυτό, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, έχει παρατηρηθεί σε αρκετές χώρες η ανάγκη συγκρότησης βάσεων δειγματοληπτικών δεδομένων από τις απογραφές πληθυσμού οι οποίες παρέχουν δεδομένα σε επίπεδο ατόμου (περίπτωσης), δηλαδή μικροδεδομένα, τα οποία είναι διαθέσιμα ελεύθερα στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Αρχικά τη δεκαετία του 1960, οι ΗΠΑ δημιούργησαν την πρώτη βάση δειγματοληπτικών μικροδεδομένων στη Μινεσότα (Public Use Microdata Series). Τις δεκαετίες του 1970 και 1980 συγκρότησαν τέτοιες βάσεις ο Καναδάς και η Αυστραλία, αντίστοιχα. Ο μεγαλύτερος κίνδυνος σε αυτού του είδους τις βάσεις είναι η αποκάλυψη προσωπικών δεδομένων. Από σεβασμό προς τα συνεργαζόμενα κράτη και για την αποφυγή ταύτισης και αναγνώρισης ατόμων αφαιρούνται τα προσωπικά δεδομένα από τα άτομα, τις οικογένειες και τα νοικοκυριά ώστε να διασφαλίζεται η ανωνυμία της παρεχόμενης πληροφορίας. Από το 1991, στην Μεγάλη Βρετανία συλλέχθηκαν μικροδεδομένα (Samples of Anonymized Records) τα οποία διατίθενται ελεύθερα στην ακαδημαϊκή κοινότητα από τη βάση μικροδεδομένων του Πανεπιστημίου του Manchester. Ακολούθησαν και άλλες χώρες όπως η Ισπανία, το Λουξεμβούργο, η Γαλλία, η Ιρλανδία και η Ιταλία. Σε κάθε χώρα υπάρχει συνεργασία με την αντίστοιχη Στατιστική Υπηρεσία. Κάθε χώρα θέτει τους δικούς της περιορισμούς για τη διάθεση των μικροδεδομένων. Για παράδειγμα στην Ιταλία και το Λουξεμβούργο η πρόσβαση επιτρέπεται μόνο στην κυβέρνηση και όχι στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Στις περισσότερες χώρες όμως η πρόσβαση είναι ελεύθερη με ορισμένους διακανονισμούς γιατί τα μικροδεδομένα είναι σημαντικά για τους ερευνητές, τους καθηγητές πανεπιστημίου καθώς και τους φοιτητές.

Στο πλαίσιο αυτό συγκροτήθηκε και η διεθνής βάση μικροδεδομένων Integrated Public Use Microdata Series – International (IPUMS) στο Minnesota Population Center, του Πανεπιστημίου της Minnesota. Η ηλεκτρονική βάση δεδομένων IPUMS είναι παγκοσμίως η μεγαλύτερη συλλογή με διαθέσιμα δεδομένα απογραφών πληθυσμών σε ατομικό επίπεδο. Τα δεδομένα είναι δείγματα από τις αντίστοιχες Απογραφές Πληθυσμού, σε σύνολο 44 χωρών που λαμβάνονται από το 1960 και μετά. Τα ονόματα και άλλες προσδιοριστικές πληροφορίες έχουν αφαιρεθεί. Στις μεταβλητές έχουν δοθεί οι κωδικοί και έχουν τεκμηριωθεί για να επιτρέψουν διεθνείς και διαχρονικές συγκρίσεις. Η βάση δεδομένων IPUMS αποτελείται από μικροδεδομένα. Κάθε γραμμή του αρχείου αποτελεί ένα πρόσωπο με τα χαρακτηριστικά του. Το μεγαλύτερο πλήθος των προσώπων οργανώνονται σε νοικοκυριά, γεγονός που καθιστά δυνατή τη μελέτη των χαρακτηριστικών στο πλαίσιο των οικογενειών τους. Καθώς τα δεδομένα αναφέρονται σε άτομα, αυτό δίνει τη δυνατότητα στους ερευνητές να χρησιμοποιήσουν ένα στατιστικό πακέτο για την πρωτογενή ανάλυσή τους. Συγχρόνως μπορεί να γίνει η επιλογή των δειγμάτων και των μεταβλητών που απαιτούνται από κάθε χώρα για το έτος που ενδιαφέρει την ανάλυση. Η βάση μικροδεδομένων IPUMS διαμορφώνεται σύμφωνα με το σύστημα δεδομένων IPUMS-USA, το οποίο περιέχει όλα τα δείγματα των απογραφών Πληθυσμού των Ηνωμένων Πολιτειών από το 1850 έως σήμερα, σε εθνικό επίπεδο. Η βάση δεδομένων διαμορφώθηκε στο Minnesota Population Center και συνεργάζεται με ένα πλήθος φορέων καθώς και οργανισμών από κάθε κράτος ώστε να συλλέξει δεδομένα. Στην Ελλάδα υπάρχει συνεργασία με την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος (ΕΣΥΕ). Συνεχώς γίνονται ανανεώσεις και επιτυγχάνεται προσθήκη νέων δεδομένων. Η πρόσβαση στη βάση δεδομένων IPUMS δεν έχει χρηματική συνδρομή και είναι ελεύθερη στους ερευνητές και την ακαδημαϊκή κοινότητα.

Η βάση IPUMS είναι οργανωμένη σύμφωνα με τρεις βασικές αρχές: της εμπιστευτικότητας (confidentiality), της διατήρησης (preservation) και της εναρμόνισης (harmonization). Σύμφωνα με την αρχή της εμπιστευτικότητας τα συνεργαζόμενα έθνη τα οποία παραχωρούν τις απογραφές των πληθυσμών τους γνωρίζουν πως προστατεύεται η ταυτότητα των ατόμων, των οικογενειών και των νοικοκυριών. Επίσης, διατηρεί τα μικροδεδομένα των απογραφών ιδιαίτερα εκείνα που κινδυνεύουν να καταστραφούν ή να χαθούν. Στη συνέχεια εναρμονίζει τα στοιχεία και την τεκμηρίωση για να διευκολύνει τις συγκρίσεις με την παρέλευση του χρόνου και ανάμεσα στα έθνη, χωρίς απώλεια πληροφοριών. Αναλυτικότερα κάθε χώρα κωδικοποιεί διαφορετικά μια μεταβλητή. Η βάση

δεδομένων δημιουργεί μία νέα μεταβλητή με την οποία επιτρέπονται οι συγκρίσεις μεταξύ της ίδιας μεταβλητής σε διαφορετικές χώρες. Πολλές μη εναρμονισμένες μεταβλητές χρησιμεύουν ως οι εισαγωγικές για τις εναρμονισμένες μεταβλητές IPUMS. Αυτές μπορούν να χωριστούν σε δύο τύπους, τις γενικές και τις λεπτομερείς.

Από το αρχές της δεκαετίας του '90 η μετανάστευση είναι ένα σημαντικό στοιχείο των δημογραφικών αλλαγών στην Ελλάδα που έχει επιπτώσεις στην αύξηση καθώς επίσης και τη δομή του πληθυσμού. Η εξέταση των τελευταίων δεδομένων αναφορικά με τις πρόσφατες μετακινήσεις πληθυσμών (1991-2001) έχει δείξει ότι η μετανάστευση είναι σχεδόν ο μόνος πράκτορας της πληθυσμιακής αύξησης. Εντούτοις, η μετανάστευση έχει επιπτώσεις στην αύξηση και τη σύνθεση του πληθυσμού, άμεσα μέσω του λαμβάνοντος αριθμού ξένων προσώπων και έμμεσα μέσω της θνησιμότητας και της γονιμότητας των μεταναστών. Παράλληλα, με βάση το γεγονός ότι η γονιμότητα αποτελεί έναν από τους παράγοντες που συμβάλλουν, επίσης, στη διαμόρφωση του πληθυσμού μιας χώρας επηρεάζοντας συνολικά την κοινωνία, οικονομία και κατ' επέκταση τις πολιτικές και δράσεις που σχετίζονται με αυτήν, οι εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών προκαλούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για διερεύνηση. Δεν αποτελεί το μοναδικό προσδιοριστικό παράγοντα, αλλά αποτελεί έναν πολυσήμαντο δείκτη για την εξέλιξη του πληθυσμού και για τη μελλοντική πορεία του και τα όρια, τα οποία θα έχει. Αυτά τα ζητήματα είναι πολύ σημαντικά για μια χώρα όπως η Ελλάδα, της οποίας η γονιμότητα είναι κάτω από το επίπεδο αντικατάστασης.

Κύριος στόχος του παρόντος εγχειρήματος είναι η μελέτη και ο προσδιορισμός εκείνων των δημογραφικών και οικονομικών παραγόντων που επιδρούν στη γονιμότητα των κατοίκων της χώρας μας. Η προσπάθειά μας αυτή χωρίζεται σε δύο φάσεις. Σε πρώτο στάδιο, προσδιορίζεται ο μέσος αριθμός παιδιών ανά γυναίκα για τις τρεις μεγαλύτερες πληθυσμιακές ομάδες της χώρας μας, αυτής των Ελληνίδων και των γυναικών μεταναστριών από τις γειτονικές χώρες της Αλβανίας και Βουλγαρίας, εκτιμώντας έτσι έναν δείκτη γονιμότητας για κάθε μία από αυτές. Παράλληλα, πραγματοποιείται η σύγκριση των δεικτών γονιμότητας μεταξύ αυτών των τριών πληθυσμιακών ομάδων, προσδιορίζοντας καθ' αυτό τον τρόπο την συμβολή της κάθε μίας ξεχωριστά στην διαμόρφωση του συνολικού επιπέδου γονιμότητας για την Ελλάδα.

Εν συνεχεία, εφαρμόζεται η μέθοδος της Πολυμεταβλητής Λογιστικής Παλινδρόμησης με στόχο τον προσδιορισμό και την ποσοτικοποίηση της επίδρασης δύο διαφορετικών παραγόντων στην γονιμότητα των γυναικών, αυτής του επιπέδου Εκπαίδευσης και Εργασίας.

Η μέθοδος αυτή χρησιμοποιείται ξεχωριστά για κάθε μία από τις προαναφερθείσες πληθυσμιακές ομάδες, διαφωτίζοντας έτσι, τις τυχόν διαφορές που άπτονται στη νοοτροπία και συμπεριφορά, που υιοθετούν οι τρεις αυτοί πληθυσμοί αναφορικά με την αναπαραγωγική διαδικασία. Η ανάλυση και επεξεργασία των δεδομένων σε αυτή την προσπάθεια, διενεργήθηκαν εξ' ολοκλήρου με τη βοήθεια του Στατιστικού πακέτου SPSS 17.0.

4.2 Τα Δεδομένα

Για την διενέργεια αυτής της ανάλυσης, αντλούνται δεδομένα από την διεθνή βάση μικροδεδομένων Integrated Public Use Microdata Series – International (IPUMS) του Πανεπιστημίου της Minnesota, για την οποία έχει πραγματοποιηθεί εκτενής αναφορά σε προηγούμενη ενότητα, και αφορούν στον αναφερόμενο αριθμό παιδιών που γεννήθηκαν μέχρι την απογραφή του πληθυσμού της Ελλάδας το 2001 ανά γυναίκα, παρέχοντας επίσης, επιπλέον πληροφορίες σχετικά με τα δημογραφικά και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά του κάθε ατόμου.

Το αρχικό δείγμα μικροδεδομένων IPUMS, το οποίο είχαμε στην διάθεση μας, αποτελούνταν, κατά το έτος 2001 όταν και αυτά δημιουργήθηκαν, από γυναίκες ηλικίας από 21 έως 51 χρόνων. Ωστόσο, είναι αυτονόητο πως σε μία τέτοια ανάλυση δεν δύναται να συμπεριληφθεί αυτό το εύρος ηλικιών αφού, οι γυναίκες νεαρότερης ηλικίας, όχι μόνο δεν έχουν ολοκληρώσει τον αναπαραγωγικό κύκλο της ζωής τους αλλά για ορισμένες από αυτές είναι και λογικό να υποτεθεί πως δεν έχουν καν αρχίσει την αναπαραγωγική τους δραστηριότητα. Κατά συνέπεια, στην παρούσα μελέτη το υπό επεξεργασία δείγμα, περιορίζεται σε γυναίκες με έτος γεννήσεως το 1950 έως και το 1969, ηλικίας δηλαδή μεταξύ 31 και 51 χρόνων.

Ένα δεύτερο σημείο στο οποίο θα πρέπει να σταθούμε αναφορικά με τα μικροδεδομένα της βάσης IPUMS, είναι αυτό σχετικά με την χώρα προέλευσης των υπό εξέταση γυναικών. Ως γνωστόν, τα μικροδεδομένα IPUMS αποτελούν τμήμα της εθνικής απογραφής και ως εκ τούτου είναι λογικό να περιέχουν στοιχεία για άτομα πολλών διαφορετικών εθνικοτήτων. Συγκεκριμένα, στο αρχικό δείγμα μας περιλαμβάνονταν γυναίκες από 65 διαφορετικές χώρες ανά την υφήλιο. Όπως είναι φυσικό, το πλήθος των γυναικών για την πλειοψηφία από αυτές τις 65 χώρες, είναι πολύ μικρό σε σχέση με το μέγεθος του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδας με αποτέλεσμα η επίδραση τους, στην γονιμότητα των κατοίκων της να είναι αμελητέα. Επιπλέον, ανομοιογένειες μεταξύ των πληθυσμών αυτών των χωρών και κυρίως

διαφορές στις αναπαραγωγικές συνήθειες τους, καθιστά αδύνατη την ομαδοποίηση τους σε γενικότερα σύνολα και την ένταξή τους έτσι στην περεταίρω ανάλυση. Για τους λόγους αυτούς, κρίθηκε σκόπιμο στην παρούσα ανάλυση να συμπεριληφθούν μόνοι τρεις πληθυσμιακές ομάδες, αυτές των γηγενών Ελληνίδων, των Αλβανίδων, οι οποίες αποτελούν και την πολυπληθέστερη μεταναστευτική εθνικότητα στην Ελλάδα και τέλος, αυτή των Βουλγάρων. Στον πίνακα 4.1, διακρίνεται το συνολικό πλήθος των γυναικών που απαρτίζουν το δείγμα (148.027) ανά χώρα καταγωγής, σύμφωνα με τον οποίο, όπως είναι λογικό, η πλειοψηφία αποτελείται από Ελληνίδες (91,1%), ακολουθούν οι Αλβανίδες με ποσοστό 3,5% και οι Βουλγάρες με 0,7%. Το ποσοστό του δείγματος των γυναικών που προέρχονται από τις υπόλοιπες 62 χώρες της υφηλίου και είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα ανέρχεται μόλις στο 4,7% και για αυτό το λόγο, όπως έχει και προηγουμένως ειπωθεί, η ανάλυσή μας θα περιοριστεί στις τρεις πρώτες πληθυσμιακές ομάδες.

Πίνακας 4.1: Κατανομή του δείγματος των γυναικών ανά εθνικότητα

Χώρα	Συχνότητα	Ποσοστό %
Ελλάδα	134.839	91,1 %
Αλβανία	5.208	3,5 %
Βουλγαρία	988	0,7 %
Σύνολο	141.035	95,3 %
Υπόλοιπες 62 χώρες	6.992	4,7 %

Συνοψίζοντας λοιπόν, όλα τα παραπάνω, το στατιστικό δείγμα με το οποίο επιχειρείται η μελέτη και ο προσδιορισμός των παραγόντων που επιδρούν στην γονιμότητα των κατοίκων της Ελλάδας, αποτελείται από 141.035 γυναίκες ηλικίας από 31 έως 51 ετών, τριών διαφορετικών εθνικοτήτων, Ελληνίδων, Αλβανίδων και Βουλγάρων.

4.3 Δείκτες Γονιμότητας

Στο πρώτο αυτό κομμάτι της ανάλυσής μας, επιχειρείται η εξαγωγή κάποιων δεικτών γονιμότητας ανά εθνικότητα, οι οποίοι δεν είναι τίποτα άλλο από τον μέσο όρο των αναφερθέντων γεννήσεων κατ' άτομο και, οι οποίοι θα μας βοηθήσουν στον προσδιορισμό και την κατανόηση της υιοθετούμενης συμπεριφοράς τεκνοποίησης των υπό εξέταση εθνικοτήτων, και κατ' επέκταση στην επιμέρους συμβολή τους στη συνολική γονιμότητα της χώρας μας.

Παράλληλα, οι εξαγόμενοι αυτοί δείκτες γονιμότητας δημιουργούνται συναρτήσει και της χρονολογίας γέννησης κάθε ατόμου έτσι ώστε, εκτός από την σύγκριση των διαφορετικών εθνικοτήτων μεταξύ τους, να είναι ορατές τυχούσες διαφοροποιήσεις στις γεννητικές συνήθειες των τριών εθνικοτήτων ξεχωριστά, στην πορεία του χρόνου. Για τον λόγο αυτό, καθώς και για την καλύτερη χρήση των δεδομένων μας, προχωρούμε στην κατηγοριοποίηση των γυναικών του δείγματός μας, οι οποίες είναι γεννημένες μεταξύ του 1950 και 1969, βάσει της χρονολογίας γέννησης τους ανά πενταετία. Στον πίνακα 4.2 που ακολουθεί, φαίνεται η εν λόγω κατηγοριοποίηση και η δημιουργία των τεσσάρων επιμέρους ομάδων ανά 5 έτη γέννησης καθώς επίσης και η σχετική κατανομή τους ανά εθνικότητα.

Πίνακας 4.2: Κατανομή του δείγματος των γυναικών ανά εθνικότητα και ηλικιακή ομάδα

	Ελλάδα	Αλβανία	Βουλγαρία
Συχνότητα			
1950 – 1954	31.922	755	240
1955 - 1959	33.942	1.162	226
1960 - 1964	33.521	1.515	276
1965 - 1969	35.454	1.776	246
1950 – 1969	134.839	5.208	988
Ποσοστό %			
1950 – 1954	23,7 %	14,5 %	24,3 %
1955 - 1959	25,2 %	22,3 %	22,9 %
1960 - 1964	24,9 %	29,1 %	27,9 %
1965 - 1969	26,3 %	34,1 %	24,9 %
Σύνολο	100,0 %	100,0 %	100,0 %

Πηγή: IPUMS data (<http://international.ipums.org/international>)

Σύμφωνα λοιπόν με αυτόν τον πίνακα, η κατανομή του συνόλου των γηγενών γυναικών (134.839) παρουσιάζει το μεγαλύτερο ποσοστό (26,3%) την τελευταία πενταετία αναφοράς (1965-1969), χωρίς ωστόσο να διαφαίνονται ιδιαίτερα σημαντικές διαφορές μεταξύ των υπόλοιπων ηλικιακών ομάδων (σχεδόν 24% για την πενταετία 1950-1954 και περίπου 25% για τις πενταετίες 1955-1959 και 1960-1964). Αναφορικά με την ηλικιακή κατανομή των Αλβανίδων αξίζει να σημειωθεί ότι η πλειοψηφία συγκεντρώνεται στη νεαρότερη ηλικιακή ομάδα (34,1% την πενταετία 1965-1969), γεγονός που αποδεικνύει ότι οι μετανάστριες

Αλβανίδες στη χώρα μας βρίσκονται στην πλέον αναπαραγωγική ηλικία. Τόσο για τις Ελληνίδες όσο και τις Αλβανίδες η συγκέντρωση του δείγματος αποτυπώνεται στην τελευταία ηλικιακή ομάδα, ενώ για τις Βουλγάρες το μεγαλύτερο ποσοστό βρίσκεται στην ηλικιακή ομάδα 1960-1964, χωρίς ωστόσο να αποτυπώνονται σημαντικές διαφορές μεταξύ των υπόλοιπων κατηγοριών.

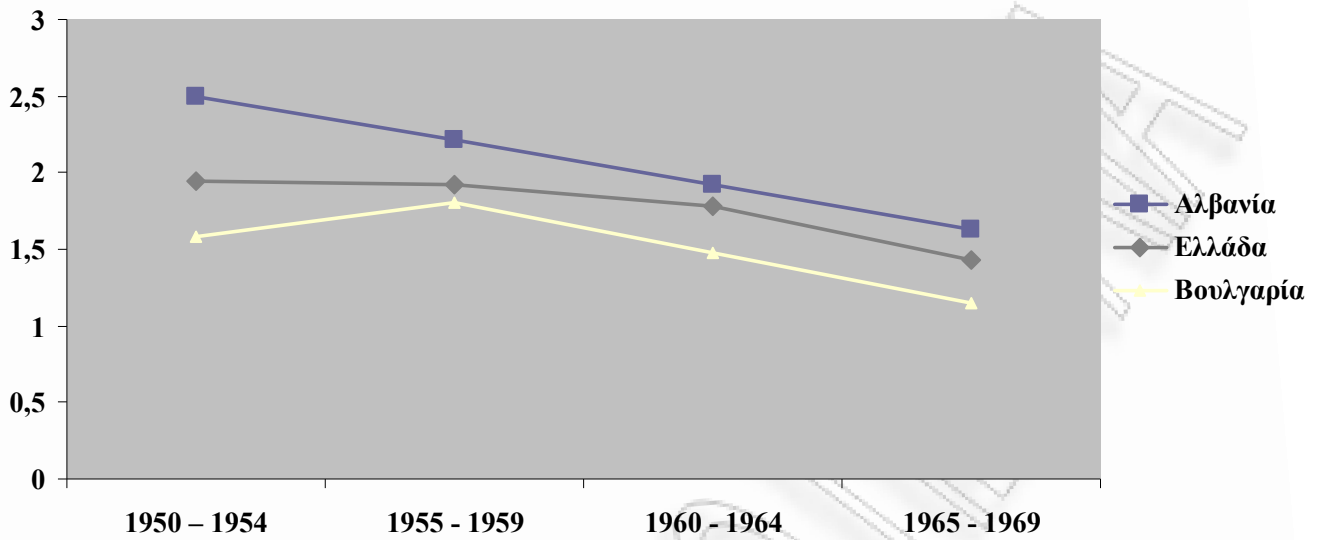
Στον πίνακα 4.3 αποτυπώνεται ο μέσος αριθμός παιδιών ανά γυναίκα για κάθε μία από τις ομάδες ηλικιών και για κάθε μία εθνικότητα ξεχωριστά.

Πίνακας 4.3: Μέσος αριθμός παιδιών ανά εθνικότητα και ηλικιακή ομάδα

	Ελλάδα	Αλβανία	Βουλγαρία
1950 – 1954	1,949	2,497	1,579
1955 - 1959	1,918	2,217	1,810
1960 - 1964	1,776	1,923	1,475
1965 - 1969	1,432	1,634	1,150

Παρατηρούμε ότι, οι Ελληνίδες γυναίκες, οι οποίες είναι γεννημένες μεταξύ 1950 – 1954, έχουν αποκτήσει κατά μέσο όρο 1,949 παιδιά σε αντίθεση με τις Αλβανίδες γυναίκες της αντίστοιχης χρονικής περιόδου που έχουν μέσο όρο 2,497 παιδιά ανά άτομο. Οι Βουλγάρες γυναίκες της ίδιας περιόδου, εμφανίζονται με το μικρότερο μέσο όρο γεννήσεων και από τις τρεις εθνικότητες, 1,579 κατά άτομο. Κατά πλήρη αντιστοιχία για τις επόμενες τρεις περιόδους 1955 - 1959, 1960 – 1964, 1965 – 1969, οι γυναίκες προερχόμενες από την χώρα της Αλβανίας εμφανίζουν μέσο όρο παιδιών 2,217, 1,923 και 1,623, οι γηγενείς Ελληνίδες 1,918, 1,716 και 1,432, ενώ για τις Βουλγάρες μητέρες ανέρχεται στα 1,810, 1,475 και 1,150 παιδιά αντίστοιχα. Γίνεται λοιπόν φανερό ότι, οι μετανάστριες από την Αλβανία παρουσιάζουν τα μεγαλύτερα επίπεδα τεκνοποιίας σε όλα τα επίπεδα ηλικίας, σε αντίθεση με τις Βουλγάρες μητέρες που εμφανίζουν τους χαμηλότερους μέσους όρους παιδιών ανά άτομο συγκριτικά με τις υπόλοιπες εθνικότητες, επίσης σε όλες τις ηλικίες. Ο μέσος όρος των Ελληνίδων γυναικών βρίσκεται για κάθε ομάδα μεταξύ των άλλων δύο. Το παραπάνω συμπέρασμα αποτυπώνεται γλαφυρά στο αμέσως παρακάτω διάγραμμα.

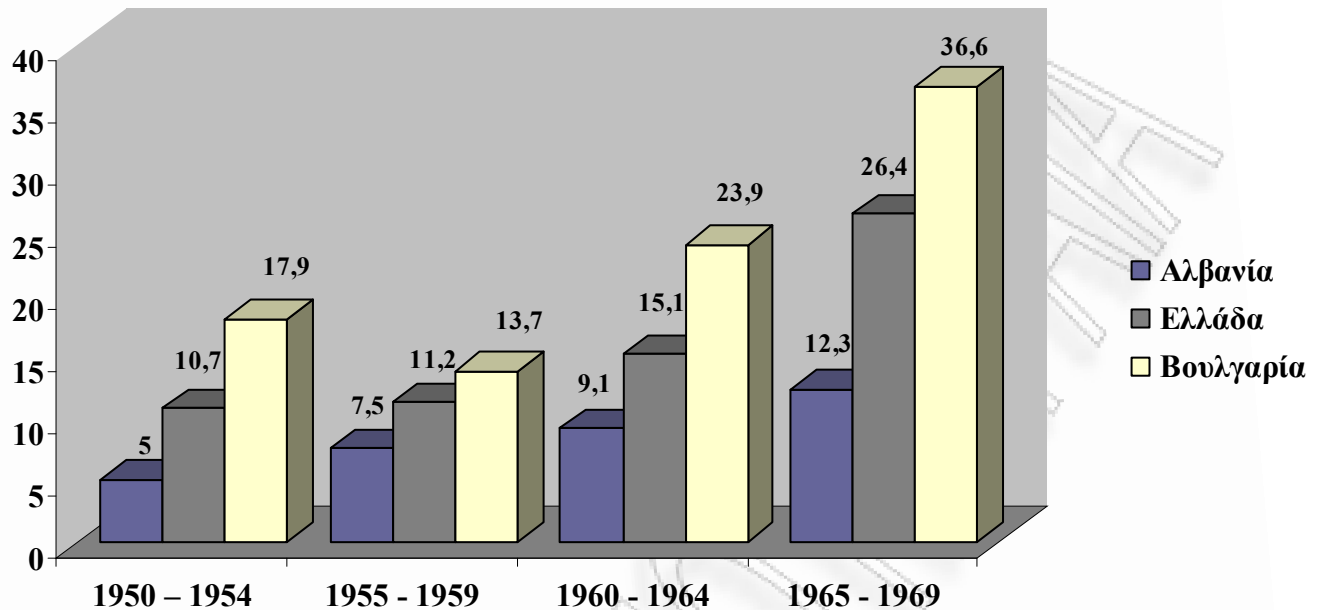
Διάγραμμα 4.1: Μέσος αριθμός παιδιών ανά εθνικότητα και ηλικιακή ομάδα

Ένα δεύτερο σημείο άξιο σχολιασμού σχετικά με τους εξαγόμενους δείκτες γονιμότητας, είναι η πτωτική τάση που παρουσιάζουν αυτοί κατά το πέρασμα του χρόνου. Η κύρια ερμηνεία της παρατηρούμενης αυτής τάσης ενέχεται στο γεγονός ότι οι νεαρότερες γυναίκες, οι οποίες ανήκουν σε επίπεδα ηλικίας πιο κοντά στο 2001, δεν έχουν ακόμη ολοκληρώσει τον αναπαραγωγικό κύκλο ζωής τους, χωρίς όμως αυτό να αποτελεί και το μοναδικό παράγοντα. Περαιτέρω αιτίες, ίσως πρέπει να αναζητηθούν σε ενδεχόμενες αλλαγές της τεκνοποιητικής συμπεριφοράς ανάμεσα στις διαδοχικές γενεές των γυναικών της ίδιας πάντα εθνικότητας.

Πράγματι, μελετώντας κανείς το Διάγραμμα 4.2, στο οποίο εμφανίζονται τα ποσοστά των άτεκνων γυναικών ανά επίπεδο ηλικίας, ακολουθώντας πάντα την ίδια κατηγοριοποίηση βάσει χρονολογίων γεννήσεως, είναι σε θέση να διαπιστώσει τέτοιες μεταστροφές για κάποιες εθνικότητες, όπως είναι η αυξητική τάση για μη απόκτηση παιδιών ή/και η καθυστέρηση στην έναρξη της διαδικασίας τεκνοποίησης, η οποία απορρέει ενδεχομένως τόσο από την καθυστέρηση σύναψης του πρώτου γάμου όσο και από την «κυριαρχία» ενός προτύπου δημιουργίας πυρηνικής και όχι εκτεταμένης οικογένειας.

Διάγραμμα 4.2: Κατανομή (%) του δείγματος των άτεκνων γυναικών ανά ηλικιακή ομάδα

Εξαιρώντας τις Αλβανίδες μετανάστριες για τις οποίες η τάση αύξησης του ποσοστού των άτεκνων γυναικών δύναται να θεωρηθεί ως γραμμική, μοιάζει δηλαδή να έχει σταθερό ρυθμό, η νεαρή ηλικία των γυναικών των υπόλοιπων δύο εθνικοτήτων δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ο μοναδικός ερμηνευτικός παράγοντας της πτώσης των καταγεγραμμένων γεννήσεων. Βλέπουμε πως, τόσο για τις γυναίκες από την Βουλγαρία όσο και για τις Ελληνίδες, κυρίως κατά την τελευταία υπό μελέτη δεκαετία (1959 -1969) διακρίνεται μία απότομη αύξηση των άτεκνων γυναικών σε σημείο που το ένα τέταρτο των Ελληνίδων και πάνω από μία στις τρεις Βουλγάρες γυναίκες δεν έχουν ακόμη τεκνοποιήσει. Αύξηση, η οποία όπως ήδη έχουμε επισημάνει, υποδηλώνει σαφείς ενδείξεις για την αλλαγή των υιοθετούμενων πολιτιστικών πρακτικών αναφορικά με τη γονιμότητα από μέρους των γυναικών, αλλά και την εν γένει αλλαγή του κοινωνικοοικονομικού ρόλου των ίδιων στη σύγχρονη κοινωνία. Ολοένα και περισσότερες γυναίκες αργοπορούν ή/και δεν επιθυμούν την απόκτηση παιδιών με αποτέλεσμα να εντείνεται το πρόβλημα υπογεννητικότητας που χαρακτηρίζει τις δύο χώρες.

Κλείνοντας αυτό το πρώτο μέρος της ανάλυσης μας σχετικά με την μελέτη της συμβολής των μεταναστριών γυναικών μαζί με αυτή των γηγενών Ελληνίδων στην περιγραφή της γενικότερης τάσης για τεκνοποιία στον ελλαδικό χώρο, επισημαίνεται η ιδιαίτερα θετική συμβολή των Αλβανίδων, οι οποίες παρουσιάζουν τους υψηλότερους δείκτες γονιμότητας ανάμεσα στους τρεις υπό μελέτη πληθυσμούς. Αντίθετα, αρνητική είναι εκείνη των γυναικών

από την χώρα της Βουλγαρίας, στις οποίες συναντούμε τα χαμηλότερα επίπεδα τεκνοποιίας, με τις Ελληνίδες να βρίσκονται μεταξύ των δύο παραπάνω. Επιπλέον, στις δύο αυτές εθνικότητες εμφανίζονται σημάδια μεταστροφής των πληθυσμών τους σε ολοένα και χαμηλότερα επίπεδα γεννήσεων σε αντίθεση με εκείνα των Αλβανίδων, οι οποίες φαίνεται να διατηρούν ένα σταθερό ρυθμό γεννήσεων.

4.4 Πολυωνομική Λογιστική Παλινδρόμηση

Σε αυτό το δεύτερο τμήμα της ανάλυσης μας, επιχειρείται με την εφαρμογή στη βάση μικροδεδομένων IPUMS που έχουμε στην διάθεση μας, κάποιων Γενικευμένων Γραμμικών Μοντέλων, η μελέτη και ο ποσοτικός προσδιορισμός της επίδρασης συγκεκριμένων δημογραφικών και κοινωνικοοικονομικών παραγόντων στην διαμόρφωση της γεννητικότητας στην χώρας μας. Το στατιστικό υπόδειγμα εφαρμόζεται συνολικά τρεις φορές, μία φορά ξεχωριστά για κάθε εθνικότητα, τα αποτελεσμάτων των οποίων συγκρινόμενα μεταξύ τους, δια φωτίζουν τις διαφορές ανάμεσα στις συμπεριφορές τεκνοποιίας της κάθε εθνικότητας.

Για τους παραπάνω σκοπούς, αποφασίστηκε πως τον ρόλο της εξαρτημένης μεταβλητής για τα χρησιμοποιηθέντα υποδείγματα στατιστικής ανάλυσης, θα διαδραματίσει το πλήθος των παιδιών που γεννήθηκαν ζωντανά έως και το έτος της Απογραφής του 2001. Σύμφωνα με τα μικροδεδομένα μας και, όπως φαίνεται στον πίνακα 4.4, το πλήθος των άτεκνων γυναικών και από τις τρεις υπό εξέταση εθνικότητες ανέρχεται στις 24.196 και αντιπροσωπεύει το 16,3% του συνολικού δείγματος. Οι γυναίκες, οι οποίες έχουν αποκτήσει ένα παιδί (25.091) αποτελούν το 17,0% του συνολικού δείγματος, ενώ το δείγμα μας περιέχει 71.552 μητέρες με δύο απογόνους, οι οποίες αποτελούν το 48,3%. Επίσης, παρατηρούμε πως το ποσοστό των γυναικών με τρία τέκνα, 20.244 σε απόλυτους αριθμούς, είναι της τάξης του 13,7%. Τέλος, οι μητέρες με τέσσερα ή παραπάνω παιδιά ανέρχονται στις 6.944, μόλις το 4,7% του συνολικού δείγματος. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο, επειδή, δηλαδή το ποσοστό των γυναικών με τέσσερα ή παραπάνω παιδιά επί του συνολικού δείγματος, είναι σχετικά μικρό, η εξαρτημένη μεταβλητή κατηγοριοποιείται σε τέσσερα επίπεδα, ανάλογα με το αν μία γυναίκα δεν έχει παιδιά, έχει μόνο ένα παιδί, έχει δύο παιδιά ή περισσότερα από δύο.

Πίνακας 4.4: Κατανομή του δείγματος των γυναικών ανά αριθμό ζώντων παιδιών

	Συχνότητα	Ποσοστό %
Άτεκνες	24.196	16,3 %
Με 1 παιδί	25.091	17,0 %
Με 2 παιδιά	71.552	48,3 %
Με 3 παιδιά	20.244	13,7 %
Με 4 ή παραπάνω παιδιά	6.944	4,7 %
Σύνολο	148.027	100,0 %

Στο δεύτερο μισό του αιώνα μας, όπως ήδη έχουμε αναφέρει σε προηγούμενα κεφάλαια του παρόντος πονήματος, η αυξημένη συμμετοχή των γυναικών στην ανώτερη εκπαίδευση και η επαγγελματική τους δραστηριότητα στις σύγχρονες κοινωνίες συνδέονται άρρηκτα με την εναρμόνιση των παραγωγικών και κυρίως αναπαραγωγικών τους ρόλων. Πιο συγκεκριμένα, για τις γυναίκες η μεγαλύτερη διάρκεια σπουδών, που σχετίζεται με υψηλότερο ευκαιριακό κόστος, επηρεάζει τις επιλογές τους ανάμεσα στην εργασία και την απόκτηση παιδιών: πολλές γυναίκες, επειδή θεωρούν τους δύο αυτούς ρόλους ασυμβίβαστους, τείνουν να περιορίζουν το μέγεθος της οικογένειάς τους ή να αναβάλλουν την απόκτηση παιδιών προκειμένου να εργαστούν (Συμεωνίδου 2000). Κατά συνέπεια, ως ανεξάρτητες στα υπό εξέταση υποδείγματα μεταβλητές, υιοθετούνται η εκπαίδευση των γυναικών, που απαρτίζουν το δείγμα μας και το «καθεστώς» εργασίας κατά την διάρκεια της ζωής τους.

Συγκεκριμένα, η μεταβλητή εκπαίδευση ορίζεται ως μία διακριτή μεταβλητή με τρία επίπεδα βάσει των χρόνων εκπαίδευσης. Στο πρώτο επίπεδο ανήκουν γυναίκες οι οποίες είτε είναι αναλόγως είτε έχουν ολοκληρώσει μόνο την πρώτη βαθμίδα της εκπαιδευτικής πυραμίδας, γεγονός, το οποίο μεταφράζεται σε μηδέν έως έξι χρόνια εκπαίδευσης. Στο δεύτερο επίπεδο ανήκουν εκείνες, οι οποίες έχουν ολοκληρώσει έστω και ένα τμήμα της δευτεροβάθμιας ή τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, δηλαδή εφτά έως δώδεκα χρόνια εκπαίδευσης. Γυναίκες με οποιαδήποτε περεταίρω ακαδημαϊκή-τεχνική εκπαίδευση που ξεπερνά τα δεκατρία χρόνια, απαρτίζουν το τρίτο επίπεδο της μεταβλητής.

Όπως προαναφέρθηκε, το «καθεστώς» εργασίας αποτελεί τον δεύτερο ανεξάρτητο παράγοντα. Είναι απολύτως λογικό για ένα άτομο, κατά τη διάρκεια της ζωής του, να περνά από πολλά διαφορετικά στάδια αναφορικά με τον τομέα της εργασίας. Για τον λόγο αυτό, στην παρούσα στατιστική ανάλυση, η συγκεκριμένη μεταβλητή θεωρείται ως μία δίτιμη

μεταβλητή όπου, η πρώτη κατηγορία ονομάζεται «ενεργές» και αποτελείται είτε από τις γυναίκες εκείνες, οι οποίες εργάζονται είτε από εκείνες όπου κατά την περίοδο της απογραφής τους ήταν άνεργες και βρίσκονταν υπό καθεστώς αναζήτησης εργασίας, είχαν όμως κατά το παρελθόν εργασιακή εμπειρία. Επιπλέον, οι συνταξιοδοτημένες γυναίκες ανήκουν σε αυτή την κατηγορία. Ο οικονομικά ανενεργός πληθυσμός, ο οποίος αποτελείται κυρίως από τις νοικοκυρές, σκιαγραφείται υπό τον τίτλο «ανενεργές», δεύτερο επίπεδο της δίτιμης μεταβλητής μας.

Το στατιστικό δείγμα βάσει του οποίου θα πραγματοποιηθεί η στατιστική ανάλυση της ενότητας αυτής, προέρχεται, όπως έχει κατ' επανάληψη αναφερθεί, από τη βάση μικροδεδομένων IPUMS για την Απογραφή της Ελλάδας το 2001, και αποτελείται από 134.839 Ελληνίδες, 1.257 Αλβανίδες και 988 Βουλγάρες γυναίκες, ηλικίας από 32 έως 51 ετών, γεννημένες δηλαδή την περίοδο 1950–1969. Η αναλυτική περιγραφή του στατιστικού δείγματος βάσει των χρησιμοποιούμενων μεταβλητών και της κατηγοριοποίησης τους που μόλις αναφέρθηκε, απεικονίζεται ακολούθως στον πίνακα 4.5.

Πίνακας 4.5: Κατανομή του δείγματος των γυναικών ανά εθνικότητα, εκπαιδευτικό επίπεδο και εργασιακό «καθεστώς»

Παράγοντες	Χώρα					
	Ελλάδα (134.839)		Αλβανία (5.208)		Βουλγαρία (988)	
<i>Γυναίκες χωρίς παιδί</i>						
<i>Εκπαίδευση</i>						
0 - 6 χρόνια	4.528	20,9 %	142	29,5 %	70	30,4 %
7 – 12 χρόνια	8.461	39,0 %	256	53,1 %	117	50,9 %
13 + χρόνια	8.680	40,1 %	84	17,4 %	43	18,7 %
<i>Εργασία</i>						
Ανεργές	5.634	26,0 %	166	34,4 %	63	27,4 %
Ενεργές	16.035	74,0 %	316	65,6 %	167	72,5 %
Σύνολο Δείγματος	21.669	100,0 %	482	100,0 %	230	100,0 %
<i>Γυναίκες με ένα παιδί</i>						
<i>Εκπαίδευση</i>						
0 - 6 χρόνια	4.851	21,7 %	153	18,0 %	27	12,8 %
7 – 12 χρόνια	10.247	45,8 %	531	62,4 %	115	54,8 %
13 + χρόνια	7.286	32,6 %	167	19,6 %	68	32,4 %
<i>Εργασία</i>						
Ανεργές	7.655	34,2 %	368	43,3 %	57	27,1 %
Ενεργές	14.729	65,8 %	483	56,7 %	153	72,9 %
Σύνολο Δείγματος	22.384	100,0 %	2.700	100,0 %	210	100,0 %
<i>Γυναίκες με δύο παιδιά</i>						
<i>Εκπαίδευση</i>						
0 - 6 χρόνια	22.750	34,5 %	524	20,0 %	86	21,2 %
7 – 12 χρόνια	29.002	43,9 %	1.702	65,0 %	222	54,5 %
13 + χρόνια	14.277	21,6 %	392	15,0 %	99	24,3 %
<i>Εργασία</i>						
Ανεργές	27.996	42,4 %	1.141	43,6 %	64	15,8 %
Ενεργές	38.033	57,6 %	1.477	56,4 %	343	84,2 %
Σύνολο Δείγματος	66.029	100,0 %	2.618	100,0 %	407	100,0 %
<i>Γυναίκες με 3+ παιδιά</i>						
<i>Εκπαίδευση</i>						
0 - 6 χρόνια	13.303	53,9 %	439	34,9 %	61	43,3 %
7 – 12 χρόνια	8.403	33,9 %	700	55,7 %	69	48,9 %
13 + χρόνια	3.021	12,2 %	118	9,4 %	11	7,8 %
<i>Εργασία</i>						
Ανεργές	12.057	48,7 %	618	49,2 %	33	23,4 %
Ενεργές	12.700	51,3 %	639	50,8 %	108	76,6 %
Σύνολο Δείγματος	24.757	100,0 %	1.257	100,0 %	141	100,0 %

Αφ' εις στιγμής, η εξαρτημένη μεταβλητή μας, το πλήθος δηλαδή των γυναικών κατανεμημένες ως προς το πλήθος των παιδιών τους που γεννήθηκαν ζωντανά, είναι μια κατηγορική μεταβλητή με τέσσερα επίπεδα, η στατιστική ανάλυση θα διεξαχθεί με την χρήση ενός Πολυωνυμικού Λογιστικού Υποδείγματος Παλινδρόμησης με δύο κατηγορικές ανεξάρτητες μεταβλητές (παράγοντες), την εκπαίδευση η οποία αποτελείται από τρία επίπεδα και την εργασία που αποτελείται από δύο επίπεδα. Ως επίπεδο αναφοράς της εξηρημένης μεταβλητής θεωρούνται οι άτεκνες γυναίκες, για την εργασία οι ανενεργές, ενώ για την εκπαίδευση εκείνες με τον υψηλότερο χρόνο εκπαίδευσης, 13 ή παραπάνω χρόνια. Στο υπόδειγμα αυτό, λαμβάνονται υπόψη μόνο οι κύριες επιδράσεις των παραγόντων στην εξαρτημένη μεταβλητή, ενώ η εφαρμογή του πολυμεταβλητού υποδείγματος λογιστικής παλινδρόμησης διεξάγεται με την χρήση του στατιστικού πακέτου SPSS 17.0.

Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε από τον πίνακα 4.6, το επιλεγμένο πολυμεταβλητό μοντέλο λογιστικής παλινδρόμησης, το υπόδειγμα δηλαδή των κύριων επιδράσεων των παραγόντων εκπαίδευση και εργασία στην εξαρτημένη μεταβλητή, ανταποκρίνεται ικανοποιητικά στα δεδομένα μας και για τις τρεις διαφορετικές υπό εξέταση εθνικότητες. Τα αποτελέσματα των ελέγχων υποθέσεων που αφορούν στην καλή εφαρμογή του υποδείγματος, τόσο εκείνου των καταλοίπων Pearson όσο και των καταλοίπων διασποράς, καθιστούν τα υποδείγματα αυτά στατιστικά σημαντικά σε επίπεδο σημαντικότητας τουλάχιστον 5%, μας εξηγούν, δηλαδή το μεγαλύτερο κομμάτι της συνολικής μεταβλητότητας των δεδομένων.

Πίνακας 4.6: Έλεγχος καταλοίπων του Pearson και έλεγχος καταλοίπων διασποράς

Έλεγχοι Καταλοίπων	p-value - Ελέγχου Υποθέσεων		
	Ελλάδα	Αλβανία	Βουλγαρία
Pearson	0,000	0,009	0,027
Deviance	0,000	0,008	0,021

Ένα άλλο μέτρο ελέγχου της καταλληλότητας των μοντέλων σχετικά με την προσαρμογή στα μικροδεδομένα μας, το οποίο υστερεί του ισχυρού στατιστικού ελέγχου που πραγματοποιήθηκε παραπάνω αφού παρέχουν μονάχα κάποια αρχική ένδειξη, είναι η

κατασκευή των διαγραμμάτων Q-Q Plot και διασποράς καταλοίπων. Το μεν πρώτο διάγραμμα αφορά στα κατάλοιπα Pearson και πληροφορεί σχετικά με την ύπαρξη ή μη κανονικότητας μεταξύ των υπολοίπων, ενώ το δεύτερο σχετίζεται με τα κατάλοιπα απόκλισης παρέχοντας ενδείξεις για το αν μεταβάλλεται η διακύμανση των καταλοίπων, την ύπαρξη ή μη, δηλαδή ετεροσκεδαστικότητα μεταξύ τους. Πράγματι, για το λογιστικό υπόδειγμα που εφαρμόστηκε, διαπιστώνεται ότι οι τιμές τους, είτε προσεγγίζουν ικανοποιητικά την διχοτόμο του 1^{ου} – 3^{ου} τεταρτημορίου των ορθογώνιων αξόνων τους, είτε φαίνεται να διανέμονται τυχαία, χωρίς δηλαδή να ακολουθούν συστηματικές συμπεριφορές, διασφαλίζοντας έτσι ισχυρές ενδείξεις για την καταλληλότητα των υποδειγμάτων. Τα παραπάνω διαγράμματα παραλείπονται και δεν παρουσιάζονται σε αυτό το κύριο μέρος της στατιστικής ανάλυσης, συμπεριλαμβάνονται ωστόσο στο Παράρτημα της παρούσης εργασίας, στις τελευταίες της σελίδες. Επίσης, στο Παράρτημα, μπορεί κανείς να βρει τους πίνακες συνάφειας των μικροδεδομένων IPUMS, καθώς και τις εκτιμώμενες τιμές του πολυμεταβλητού μοντέλου λογιστικής παλινδρόμησης, που χρησιμοποιήθηκε, ξεχωριστά για την κάθε εθνικότητα.

Συνεχίζοντας την προσπάθεια μας αυτή, φτάνουμε πλέον στο κυρίως τμήμα της ανάλυσής μας. Ο πίνακας που ακολουθεί, παρουσιάζει τους λόγους των σχετικών πιθανοτήτων ανάμεσα στα επίπεδα των ερμηνευτικών μεταβλητών, έτσι όπως εξήχθησαν από την εφαρμογή του υποδείγματος, συγκρίνοντας καθ' αυτόν τον τρόπο μητέρες με ένα, δύο ή τρία και περισσότερα παιδιά, ως προς τις άτεκνες γυναίκες. Επισημαίνεται ότι, στους τελευταίους πίνακες του Παραρτήματος, δίνονται τα 95% διαστήματα εμπιστοσύνης των παραπάνω λόγων σχετικών πιθανοτήτων ανά εθνικότητα.

Πίνακας 4.7: Λόγοι σχετικών πιθανοτήτων βάσει του πολυωνυμικού λογιστικού υποδείγματος για τη σύγκριση μεταξύ γυναικών με 1, 2, 3 ή/και περισσότερα παιδιά και άτεκνων

Παράγοντες	Ελλάδα	Αλβανία	Βουλγαρία
<i>Επίπεδο Αναφοράς: Άτεκνες Γυναίκες</i>			
Γυναίκες με 1 παιδί			
Εκπαίδευση			
0 - 6 χρόνια	1,193***	0,533***	0,240***
7 – 12 χρόνια	1,343***	1,034***	0,619***
<i>Επίπεδο Αναφοράς: 13 + χρόνια</i>	1,000	1,000	1,000
Εργασία			
Ανεργές	0,726 ***	0,660 ***	1,002
<i>Επίπεδο Αναφοράς: Ενεργές</i>	1,000	1,000	1,000
Γυναίκες με 2 παιδιά			
Εκπαίδευση			
0 - 6 χρόνια	2,665 ***	0,791 ***	0,537 **
7 – 12 χρόνια	1,837 ***	1,430 ***	0,834
<i>Επίπεδο Αναφοράς: 13 + χρόνια</i>	1,000	1,000	1,000
Εργασία			
Ανεργές	0,600 ***	0,662	2,012 ***
<i>Επίπεδο Αναφοράς: Ενεργές</i>	1,000	1,000	1,000
Γυναίκες με 3+ παιδιά			
Εκπαίδευση			
0 - 6 χρόνια	7,163 ***	2,119 ***	3,241 ***
7 – 12 χρόνια	2,455 ***	1,909 ***	2,211 **
<i>Επίπεδο Αναφοράς: 13 + χρόνια</i>	1,000	1,000	1,000
Εργασία			
Ανεργές	0,548 ***	0,558 ***	1,264
<i>Επίπεδο Αναφοράς: Ενεργές</i>	1,000	1,000	1,000
Σύνολο Δείγματος	134.839	5.208	988

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Σύμφωνα, λοιπόν με τον παράγοντα αναφοράς «εκπαίδευση» παρατηρούμε ότι οι Ελληνίδες με 7-12 χρόνια εκπαίδευσης έχουν 34,3% περισσότερες πιθανότητες να αποκτήσουν ένα παιδί σε σχέση με αυτές που έχουν παραπάνω ή/και 13 χρόνια εκπαίδευσης. Γηγενείς, οι οποίες ανήκουν στην πρώτη κατηγορία αναφορικά με τα χρόνια εκπαίδευσης (0-6) έχουν περίπου 19% περισσότερες πιθανότητες να αποκτήσουν ένα παιδί σε σχέση με αυτές

που κατατάσσονται στο επίπεδο αναφοράς. Αξίζει να σημειωθεί ότι Ελληνίδες, που είναι οικονομικά μη ενεργές έχουν σχεδόν 27% περισσότερες πιθανότητες να αποκτήσουν ένα παιδί σε σχέση με τις οικονομικά ενεργές. Εύλογα συνάγεται το συμπέρασμα πως τα περισσότερα χρόνια εκπαίδευσης σε συνδυασμό την εργασία λειτουργούν ως ανασταλτικός παράγοντας για την απόκτηση του πρώτου παιδιού για τις γηγενείς. Αντίθετα, για τις άλλες δύο υπό μελέτη εθνοτικές ομάδες, οι παράγοντες «χρόνια εκπαίδευσης» και «εργασία» επιδρούν σε μικρότερο βαθμό για την πιθανότητα απόκτησης του πρώτου παιδιού.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Ελλάδα, η οποία έπαυσε να αποτελεί χώρα αποστολής μεταναστών/-τριών από τη δεκαετία του '80, μετασχηματίστηκε με την κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης σε χώρα υποδοχής αυτών. Επιλέχτηκε ως χώρα λόγω των κοινωνικών και προσωπικών δικτύων, της γεωγραφικής της εγγύτητας με τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και λόγω των οικονομικών και πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων της.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της Απογραφής του 2001, στην Ελλάδα όλο και περισσότερες γυναίκες σήμερα μεταναστεύουν μόνες τους ως αρχηγοί νοικοκυριών και οικονομικά ενεργά υποκείμενα, ενώ λιγότερες σε σχέση με το παρελθόν, μεταναστεύουν ως εξαρτώμενα μέλη της οικογένειας ακολουθώντας τους συζύγους τους, γεγονός που επαληθεύει το φαινόμενο της “θηλυκοποίησης” της μετανάστευσης στη χώρα μας. Οι περισσότερες μετανάστριες κατάγονται από την Αλβανία με ποσοστό 67,2%, το 11,3% από την Βουλγαρία και Ρουμανία, το 16,5% από τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ και οι υπόλοιπες το 5,1% από την Πολωνία και τις Φιλιππίνες.

Το πρότυπο μετανάστευσης στην περίπτωση των Αλβανίδων, που είναι και η πολυπληθέστερη εθνοτική ομάδα, διαφοροποιείται από τη Βουλγαρία και τις λοιπές χώρες κατά το ότι, σε πολλές περιπτώσεις εκτός από τα οικονομικά κίνητρα, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και η προοπτική επανένωσης της οικογένειας (κυρίως όταν οι άντρες ή/και τα παιδιά έχουν έρθει νωρίτερα). Αντίθετα, η μετανάστευση για τις περισσότερες γυναίκες από τη Βουλγαρία οφείλεται σε οικονομικούς λόγους αποτελώντας προσωπική επιλογή.

Όσον αφορά την οικογενειακή τους κατάσταση, οι περισσότερες είναι παντρεμένες ή ζουν με σύντροφο, συγκεκριμένα οι Αλβανίδες μετανάστριες είναι σε μεγαλύτερο ποσοστό έγγαμες από ότι είναι οι γυναίκες που προέρχονται από την Βουλγαρία, τη Ρουμανία και τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ. Οι Αλβανίδες μεταναστεύουν με τα παιδιά τους, ενώ οι περισσότερες μετανάστριες από την Βουλγαρία μεταναστεύουν μόνες, αφήνοντας τα παιδιά τους στην πατρίδα τους. Αυτό, εξηγείται και από τη διαφορά που παρατηρείται στα επίπεδα γονιμότητας μεταξύ των συγκεκριμένων εθνοτικών ομάδων. Το επίπεδο γονιμότητας των μεταναστριών από την Αλβανία είναι υψηλότερο σε σχέση με αυτό των γηγενών, ενώ ο δείκτης γονιμότητας για τις μετανάστριες από τη Βουλγαρία είναι χαμηλότερος από αυτόν των Ελληνίδων.

Οι λόγοι για τους οποίους οι γυναίκες μεταναστεύουν από τα Βαλκάνια στην Ελλάδα είναι οικονομικοί και λόγω οικογενειακής επανένωσης. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι

γυναίκες από την Αλβανία μεταναστεύουν για να ακολουθήσουν το σύζυγό τους. Επομένως στην Ελλάδα η γυναικεία μετανάστευση αποτελεί οικογενειακή υπόθεση, αφού το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστριών προέρχεται από την Αλβανία. Η Ελλάδα αποτελεί τόπο προορισμού για τις μετανάστριες αρχικά, λόγω των κοινωνικών και προσωπικών δικτύων ή ομοεθνών άτυπων δικτύων που έχουν αναπτύξει στη χώρα και κατά δεύτερον, λόγω της γεωγραφικής εγγύτητας της Ελλάδας με τις Βαλκανικές χώρες. Συγκεκριμένα, οι μετανάστριες από την Βουλγαρία επιλέγουν την Ελλάδα ως τόπο προορισμού λόγω της γεωγραφικής εγγύτητας με τη χώρα τους και επιθυμούν να πηγαينوέρχονται. Οι γυναίκες από την Αλβανία επιλέγουν την Ελλάδα λόγω της ευκολίας εισόδου ακόμη και χωρίς τα απαραίτητα έγγραφα και επιθυμούν να εγκατασταθούν μόνιμα στην Ελλάδα. Η διάρκεια παραμονής των μεταναστριών επηρεάζει την ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία.

Ο πληθυσμός της Ελλάδας έχει αυξηθεί σημαντικά την τελευταία εικοσαετία, αύξηση η οποία οφείλεται όλο και περισσότερο στην καθαρή μετανάστευση.

Δεδομένου ότι σε πολλές περιπτώσεις, η μετανάστευση ταυτίζεται με την οριστική εγκατάσταση στην Ελλάδα (κυρίως όταν συνδέεται με την οικογενειακή επανένωση), στα μέτρα δημογραφικής πολιτικής πρέπει να περιληφθούν ρυθμίσεις που θα αφορούν και τις μετανάστριες.

Οι πολιτικές για την οικογένεια στην Ελλάδα όπως είναι φυσικό έχουν επηρεασθεί από τις δημογραφικές εξελίξεις και ειδικότερα τους χαμηλούς δείκτες γονιμότητας, την αύξηση των διαζυγίων, τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας και την αναβολή της γέννησης παιδιών.

Αν και επισημαίνεται ότι είναι συχνά δύσκολο να οριστεί η διαχωριστική γραμμή μεταξύ των οικογενειακών και δημογραφικών πολιτικών (σε πολλές δε περιπτώσεις οι δυο αυτές πολιτικές συγχέονται) προτείνεται ο διαχωρισμός μεταξύ των πολιτικών αυτών (Barbier, 1995, Hantrais and Letablier, 1996). Οι στόχοι των οικογενειακών πολιτικών (Barbier, 1995) σχετίζονται με την ανακατανομή του οικονομικού πλούτου έτσι ώστε να μειωθούν οι διαφορές στο βιοτικό επίπεδο των νοικοκυριών με ή χωρίς παιδιά (σε αντίθεση με τις δημογραφικές πολιτικές που στοχεύουν στην αλλαγή της δομής και του μεγέθους της οικογένειας). Οι πολιτικές αυτές διαχωρίζονται σε «ρητές» και «εν δυνάμει». Όσον αφορά στην Ελλάδα, είναι γεγονός ότι δεν έχουν σχεδιαστεί πολιτικές που να στοχεύουν αποκλειστικά στην αντιμετώπιση των δημογραφικών προκλήσεων. Οι μέχρι τώρα υπάρχουσες πολιτικές, είναι συνήθως κοινωνικές πολιτικές και πολιτικές για την οικογένεια

που μπορούν να έχουν κάποια επιρροή στη συμπεριφορά των οικογενειών, να επηρεάζουν δηλαδή τις δημογραφικές μεταβλητές και κυρίως τη γεννητικότητα (Sarikaki, 2001).

Συνοψίζοντας, το γεγονός ότι στην Ελλάδα, ουδέποτε έχει εφαρμοστεί μια συνολική οικογενειακή-δημογραφική πολιτική, σε συνδυασμό με το εξαιρετικά ελλιπές δίκτυο στήριξης και παροχών στην οικογένεια, έχει σημαντική επίδραση στον περιορισμό των γεννήσεων. Η ανυπαρξία, ουσιαστικά, μέτρων συμφιλίωσης οικογενειακής και εργασιακής ζωής σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση και την ανεργία, αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα στην απόκτηση του επιθυμητού αριθμού παιδιών.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

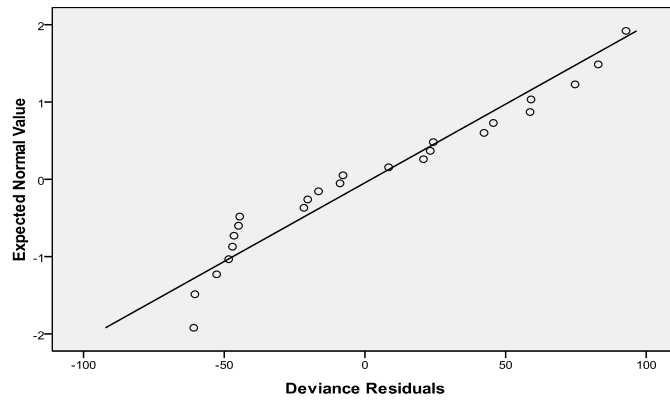
ΕΛΛΗΝΙΔΕΣ (Πίνακας Συνάφειας & Εκτιμώμενες Τιμές)				
Εργασία	Εκπαίδευση	Γυναίκες	Παρατηρούμενες	Εκτιμώμενες
Ενεργές	0 – 6 χρόνια	Άτεκνες	2.117	2.546,317
	7 -12 χρόνια	Με 1 παιδί	2.272	2.459,030
	13+ χρόνια	Με 2 παιδιά	10.765	10.472,051
	0 – 6 χρόνια	Με 3+ παιδιά	6.168	5.844,601
	7 -12 χρόνια	Άτεκνες	5.799	5.489,107
	13+ χρόνια	Με 1 παιδί	6.166	5.964,913
	0 – 6 χρόνια	Με 2 παιδιά	15.255	15.562,553
	7 -12 χρόνια	Με 3+ παιδιά	4.114	4.317,427
	13+ χρόνια	Άτεκνες	7.743	7.623,574
	0 – 6 χρόνια	Με 1 παιδί	6.156	6.170,058
	7 -12 χρόνια	Με 2 παιδιά	11.779	11.764,396
	13+ χρόνια	Με 3+ παιδιά	2.323	2.442,972
Ανενεργές	0 – 6 χρόνια	Άτεκνες	2.195	1.765,681
	7 -12 χρόνια	Με 1 παιδί	2.535	2.347,970
	13+ χρόνια	Με 2 παιδιά	11.812	12.104,949
	0 – 6 χρόνια	Με 3+ παιδιά	7.068	7.391,399
	7 -12 χρόνια	Άτεκνες	2.495	2.804,893
	13+ χρόνια	Με 1 παιδί	3.996	4.197,087
	0 – 6 χρόνια	Με 2 παιδιά	13.564	13.256,447
	7 -12 χρόνια	Με 3+ παιδιά	4.227	4.023,573
	13+ χρόνια	Άτεκνες	820	939,426
	0 – 6 χρόνια	Με 1 παιδί	1.061	1.046,942
	7 -12 χρόνια	Με 2 παιδιά	2.402	2.416,604
	13+ χρόνια	Με 3+ παιδιά	669	549,028

ΑΛΒΑΝΙΔΕΣ (Πίνακας Συνάφειας & Εκτιμώμενες Τιμές)				
Εργασία	Εκπαίδευση	Γυναίκες	Παρατηρούμενες	Εκτιμώμενες
Ενεργές	0 – 6 χρόνια	Άτεκνες	81	82,793
	7 -12 χρόνια	Με 1 παιδί	63	75,118
	13+ χρόνια	Με 2 παιδιά	277	258,104
	0 – 6 χρόνια	Με 3+ παιδιά	191	195,985
	7 -12 χρόνια	Άτεκνες	164	170,1480
	13+ χρόνια	Με 1 παιδί	308	299,630
	0 – 6 χρόνια	Με 2 παιδιά	957	958,310
	7 -12 χρόνια	Με 3+ παιδιά	362	362,913
	13+ χρόνια	Άτεκνες	68	60,059
	0 – 6 χρόνια	Με 1 παιδί	106	102,252
	7 -12 χρόνια	Με 2 παιδιά	219	236,586
	13+ χρόνια	Με 3+ παιδιά	73	67,102
Ανενεργές	0 – 6 χρόνια	Άτεκνες	57	55,207
	7 -12 χρόνια	Με 1 παιδί	88	75,882
	13+ χρόνια	Με 2 παιδιά	241	259,896
	0 – 6 χρόνια	Με 3+ παιδιά	239	234,015
	7 -12 χρόνια	Άτεκνες	91	84,852
	13+ χρόνια	Με 1 παιδί	218	226,370
	0 – 6 χρόνια	Με 2 παιδιά	723	721,690
	7 -12 χρόνια	Με 3+ παιδιά	325	324,087
	13+ χρόνια	Άτεκνες	16	23,941
	0 – 6 χρόνια	Με 1 παιδί	58	61,748
	7 -12 χρόνια	Με 2 παιδιά	160	142,414
	13+ χρόνια	Με 3+ παιδιά	42	47,898

ΒΟΥΛΓΑΡΕΣ (Πίνακας Συνάφειας & Εκτιμώμενες Τιμές)				
Εργασία	Εκπαίδευση	Γυναίκες	Παρατηρούμενες	Εκτιμώμενες
Ενεργές	0 – 6 χρόνια	Άτεκνες	44	50,970
	7 -12 χρόνια	Με 1 παιδί	19	18,943
	13+ χρόνια	Με 2 παιδιά	77	72,538
	0 – 6 χρόνια	Με 3+ παιδιά	48	45,549
	7 -12 χρόνια	Άτεκνες	84	83,075
	13+ χρόνια	Με 1 παιδί	79	79,576
	0 – 6 χρόνια	Με 2 παιδιά	185	183,707
	7 -12 χρόνια	Με 3+ παιδιά	49	50,642
	13+ χρόνια	Άτεκνες	38	31,955
	0 – 6 χρόνια	Με 1 παιδί	50	49,480
	7 -12 χρόνια	Με 2 παιδιά	79	84,755
	13+ χρόνια	Με 3+ παιδιά	8	8,809
	Ανενεργές	0 – 6 χρόνια	Άτεκνες	26
7 -12 χρόνια		Με 1 παιδί	7	7,057
13+ χρόνια		Με 2 παιδιά	9	13,462
0 – 6 χρόνια		Με 3+ παιδιά	11	13,451
7 -12 χρόνια		Άτεκνες	33	33,925
13+ χρόνια		Με 1 παιδί	33	32,424
0 – 6 χρόνια		Με 2 παιδιά	36	37,293
7 -12 χρόνια		Με 3+ παιδιά	18	16,358
13+ χρόνια		Άτεκνες	4	10,045
0 – 6 χρόνια		Με 1 παιδί	15	15,520
7 -12 χρόνια		Με 2 παιδιά	19	13,245
13+ χρόνια		Με 3+ παιδιά	3	2,191

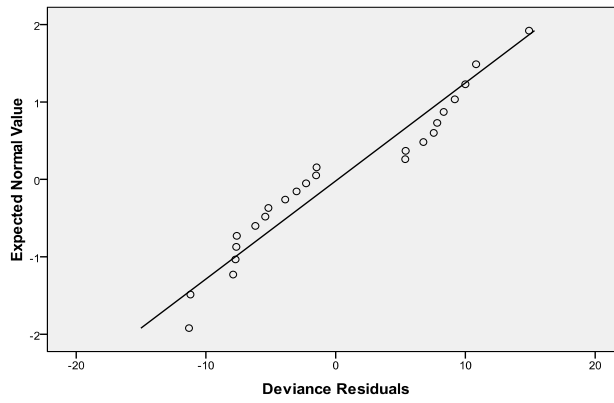
ΕΛΛΗΝΙΔΕΣ

Normal Q-Q Plot of Deviance Residuals

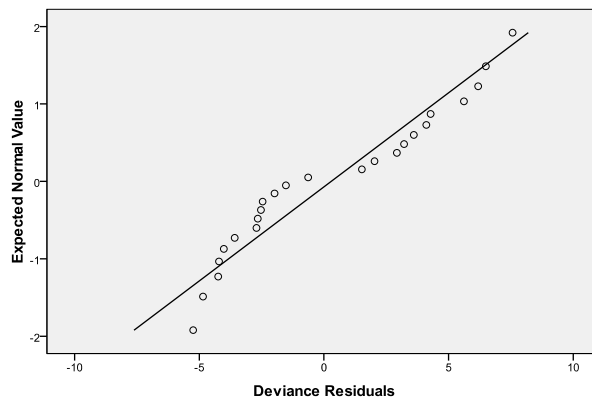
ΑΛΒΑΝΙΔΕΣ

Normal Q-Q Plot of Deviance Residuals

ΒΟΥΛΓΑΡΕΣ

Normal Q-Q Plot of Deviance Residuals

	Κάτω Όριο	Λόγος Σχετικής Πιθανότητας	Άνω Όριο
Επίπεδο Αναφοράς: Άτεκνες Γυναίκες			
Γυναίκες με 1 παιδί			
Εκπαίδευση			
0 - 6 χρόνια	1,131	1,193	1,259
7 - 12 χρόνια	1,285	1,343	1,403
Επίπεδο Αναφοράς: 13 + χρόνια			
Εργασία			
Ανεργές	0,695	0,726	0,758
Επίπεδο Αναφοράς: Ενεργές			
Γυναίκες με 2 παιδιά			
Εκπαίδευση			
0 - 6 χρόνια	2,551	2,665	2,784
7 - 12 χρόνια	1,770	1,837	1,907
Επίπεδο Αναφοράς: 13 + χρόνια			
Εργασία			
Ανεργές	0,579	0,600	0,622
Επίπεδο Αναφοράς: Ενεργές			
Γυναίκες με 3+ παιδιά			
Εκπαίδευση			
0 - 6 χρόνια	6,775	7,163	7,573
7 - 12 χρόνια	2,328	2,455	2,587
Επίπεδο Αναφοράς: 13 + χρόνια			
Εργασία			
Ανεργές	0,526	0,548	0,572
Επίπεδο Αναφοράς: Ενεργές			
ΕΛΛΗΝΙΔΕΣ			

	Κάτω Όριο	Λόγος Σχετικής Πιθανότητας	Άνω Όριο
Επίπεδο Αναφοράς: Άτεκνες Γυναίκες			
Γυναίκες με 1 παιδί			
Εκπαίδευση			
0 - 6 χρόνια	0,375	0,533	0,757
7 - 12 χρόνια	0,764	1,034	1,401
Επίπεδο Αναφοράς: 13 + χρόνια			
Εργασία			
Ανεργές	0,522	0,660	0,834
Επίπεδο Αναφοράς: Ενεργές			
Γυναίκες με 2 παιδιά			
Εκπαίδευση			
0 - 6 χρόνια	0,584	0,791	1,072
7 - 12 χρόνια	1,090	1,430	1,875
Επίπεδο Αναφοράς: 13 + χρόνια			
Εργασία			
Ανεργές	0,539	0,662	0,813
Επίπεδο Αναφοράς: Ενεργές			
Γυναίκες με 3+ παιδιά			
Εκπαίδευση			
0 - 6 χρόνια	1,505	2,119	2,984
7 - 12 χρόνια	1,391	1,909	2,621
Επίπεδο Αναφοράς: 13 + χρόνια			
Εργασία			
Ανεργές	0,448	0,558	0,696
Επίπεδο Αναφοράς: Ενεργές			
ΑΛΒΑΝΙΔΕΣ			

	Κάτω Όριο	Λόγος Σχετικής Πιθανότητας	Άνω Όριο
Επίπεδο Αναφοράς: Άτεκνες Γυναίκες			
Γυναίκες με 1 παιδί			
Εκπαίδευση			
0 - 6 χρόνια	0,132	0,240	0,435
7 - 12 χρόνια	0,388	0,619	0,987
Επίπεδο Αναφοράς: 13 + χρόνια			
Εργασία			
Ανεργές	0,651	1,002	1,542
Επίπεδο Αναφοράς: Ενεργές			
Γυναίκες με 2 παιδιά			
Εκπαίδευση			
0 - 6 χρόνια	0,331	0,537	0,869
7 - 12 χρόνια	0,544	0,834	1,279
Επίπεδο Αναφοράς: 13 + χρόνια			
Εργασία			
Ανεργές	1,354	2,012	2,989
Επίπεδο Αναφοράς: Ενεργές			
Γυναίκες με 3+ παιδιά			
Εκπαίδευση			
0 - 6 χρόνια	1,532	3,241	6,857
7 - 12 χρόνια	1,066	2,211	4,585
Επίπεδο Αναφοράς: 13 + χρόνια			
Εργασία			
Ανεργές	0,772	1,264	2,071
Επίπεδο Αναφοράς: Ενεργές			
ΒΟΥΛΓΑΡΕΣ			

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Βουλή των Ελλήνων, 1978, Πρακτικά, συνεδρίαση Κ, 7 Δεκεμβρίου 1978.
- Βουλή των Ελλήνων, 1979, Πρακτικά, συνεδρίαση ΟΓ, 20 Φεβρουαρίου 1979.
- Βουλή των Ελλήνων, 1984, Πρακτικά, συνεδρίαση ΡΙ, 29 Μαρτίου 1984.
- Βουλή των Ελλήνων, 1986α, Πρακτικά, συνεδρίαση ΠΕ, 14 Φεβρουαρίου 1986.
- Βουλή των Ελλήνων, 1986β, Πρακτικά, συνεδριάσεις ΡΜ, ΡΜΒ, ΡΜΕ και ΡΜΖ των: 25 Μαΐου 1986, 26 Μαΐου 1986, 28 Μαΐου 1986, 2 Ιουνίου 1986 και 4 Ιουνίου 1986.
- Βουλή των Ελλήνων, 1991, Πρακτικά Κ και ΛΕ Συνεδριάσεων, 7 και 28.11.1991.
- Βουλή των Ελλήνων, 1993α, Πρακτικά ΣΘ Συνεδρίασης, 19.3.1993.
- Βουλή των Ελλήνων, 1993β, Πρακτικά ΡΙΖ Συνεδρίασης, 29.4.1993.
- Βουλή των Ελλήνων, 1993γ, Πόρισμα της Διακομματικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για τη μελέτη του δημογραφικού προβλήματος της χώρας και διατύπωση προτάσεων για την αποτελεσματική αντιμετώπισή του, Αθήνα.
- Βουλή των Ελλήνων, 1995, Πρακτικά, συνεδρίαση 23ης Φεβρουαρίου 1995.
- Καβουνίδη Τ., 2001, «Η μετανάστευση στην Ελλάδα και η γήρανση του πληθυσμού», στο Κικίλιας Η., Μπάγκαβος Π., Τήνιος Π. και Χλέτσος Μ. (επιμ.), Δημογραφική γήρανση, αγορά εργασίας και κοινωνική προστασία: Τάσεις, προκλήσεις και πολιτικές, Αθήνα, Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας, σ. 347-357.
- Καβουνίδη Τ., 2002, Χαρακτηριστικά μεταναστών: το ελληνικό πρόγραμμα νομιμοποίησης του 1998, Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας, Αθήνα, Σάκκουλας, σ. 524.
- Κοτζαμάνης Β., 1986, «Η Ελλάδα στο διεθνή και ευρωπαϊκό χώρο: Συγκριτικά στοιχεία για τη δημογραφική εξέλιξη στη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1985», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τεύχ. 63.
- Κοτζαμάνης Β., 2009β, «Οι δημογραφικές εξελίξεις στις χώρες μέλη της ΕΕ, συγκλίνουσες η αποκλίνουσες πορείες», στο Β. Κοτζαμάνης (επιμ.), Η δημογραφική πρόκληση, γεγονότα και διακυβεύματα, Βόλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Κοτζαμάνης Β., Αγοραστάκης Μ., Πηλείδης Α., Σταθάκης Δ., 2006, Οι αλλοδαποί στην Ελλάδα: Χωρική ανάλυση των δημογραφικών τους χαρακτηριστικών και της συμβολής τους στις πληθυσμιακές μεταβολές, 1991-2001, Βόλος, Ερευνητικές Εργασίες ΕΔΚΑ, τεύχ. 6.

- Ντεμούσης Μ., Νταούλη Ι., Γιαννακόπουλος Ν., Παναγοπούλου Δ., Ερευνητικό Πρόγραμμα: «Οικονομικές επιδράσεις της μετανάστευσης», Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής.
- Πετρινώτη Ξ., 1993, Η μετανάστευση προς την Ελλάδα. Μία πρώτη καταγραφή, ταξινόμηση και ανάλυση, Αθήνα, Οδυσσέας, σ. 128.
- Σιάμπος Γ., 2003, «Ένας αιώνας μεγάλων δημογραφικών μεταβολών στην Ελλάδα», στο Πληθυσμός και Ανάπτυξη στην Ελλάδα, Αθήνα, Κορφή, σ. 25-62.
- Συμεωνίδου Χ. (επιμ.), 2000, Επιθυμητό και πραγματικό μέγεθος οικογένειας. Γεγονότα του κύκλου ζωής, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Συμεωνίδου Χ. (επιμ.), 1997, Κοινωνικο-οικονομικοί προσδιοριστικοί παράγοντες της γονιμότητας στην Ελλάδα, Τόμος Β', Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Τσίμπος Κ., 2004, «Η μεταναστευτική εισροή ως παράγοντας επιβράδυνσης της δημογραφικής γήρανσης», στο Χ. Μπάγκαβος, Α. Μουσιδής (επιμ.), Το νέο δημογραφικό τοπίο του 21ου αιώνα: Εξελίξεις, επιπτώσεις, πολιτικές, Αθήνα, Gutenberg, σ. 253-269.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Badet J.P., Dupaquier J. (eds), 1999, Histoire de la population de l'Europe, vol. III, Les temps incertains, Paris, Fayard.
- Bagavos, C, Tsimbos, C and G Verropoulou. (2007) Native and Migrant Fertility Patterns in Greece: A Cohort Approach, *European Journal of Population* 24(4): 245-263. Coleman D. (ed.), 1996, Europe's population in the 1990's, Oxford University press, Oxford-New York.
- Billari F.C, Kohler H.P., 2004, «Patterns of low and lowest-low fertility in Europe», *Population Studies*, no 2.
- Billari F.C., 2005, «Europe and its fertility. From low to the lowest low», *National Institute Economic Review*, no 194.
- Blayo C., Festy P., 1975, «La fécondité et l'Ouest de l'Europe», *Population*, no 4-5.
- Carella M., Pace R., 2001, «Some migration dynamics specific to Southern Europe: South-north and east-west axis», *International Migration*, vol. 39 (4), London, Blackwell Publishers Ltd., pp. 63-98.
- Cavounidis J., 2002, «Migration in Southern Europe and the case of Greece», *International Migration*, vol. 40 (1), Blackwell Publishers Ltd., London, pp. 45-70.

- Coale A., Watkins S., 1986, «The decline in fertility in Europe since the Eighteen Century as a Chapter in Demographic History», in A. Coale., S. Watkins, (eds), *The decline in fertility in Europe*, Princeton, Princeton University Press, pp. 1-152.
- Chesnais J.C., 1986, *La transition démographique: étapes, formes, implications économiques*, Paris, PUF-INED.
- Duquenne M., Kaklamani T., 2004, «"Dimensions et caractéristiques dominantes de l'immigration économique en Grèce", *Les migrations internationales*», στο *Observation, analyse et perspectives*, AIDELF, Colloque International de Budapest, Hongrie, 20-24 Septembre.
- Faron O., Dupaquier J., Siampos G., 1999, «Les pays balkaniques», in J.P. Badet, J. Dupaquier (eds), *Histoire de la population de l'Europe*, vol. III, *Les temps incertains*, Paris, Fayard, pp. 591-657.
- Frejka T., Sardon J.P., 2005, «The direction of contemporary fertility trends in the developed countries: Further decline, plateau or upswing?», *International Conference of Population*, IUSSP, Tours.
- Festy P., 1979, *La fécondité des pays occidentaux de 1870 a 1970*, Paris, PUF-INED.
- Festy P., 1983, *Les perspectives démographiques des pays de l'Europe Méridionale et de l'Irlande*, Conseil de l' Europe.
- INED, 1976, *Natalité et politique démographique*, Paris, PUF.
- INED, 1982, *Natalité et politiques de population en France et en Europe de l'Est*, Paris, PUF.
- Leasure J.W., 1992, «The historical decline of fertility in Eastern Europe», *European Journal of Population*, vol. 8, no 1.
- Monnier A., 2006, *Démographie contemporaine de l'Europe*, Paris, A. Colin.
- Rothenbacher Fr, 2004, *The European population since 1945*, New York, Palgrave.
- Sardon J. P., 1990, «Le remplacement des générations en Europe depuis le début du siècle», *Population*, vol. 6.
- Tsimbos, C. (2006) *The Impact of Migration on Growth and Ageing of the Population in a New Receiving Country: the Case of Greece*, *International Migration* 44(4): 232-254.
- Tsimbos, C. (2008) *Immigrant and Native Fertility in Greece: New Estimates and Population Prospects (2005-2025)*, *Population Review* 47(2): 67-84.
- Tsimbos C., Verropoulou G. and C. Bagavos. (2008a) *Native and Migrant Fertility Patterns in Greece: An Approach Based on IPUMS Microdata and Aggregated Census Data (1950-1969)*

cohorts). IPUMS Workshop: Panteion University of Social and Political Sciences, Athens, March 18-20 2008 (available on line: <http://www.hist.umn.edu/~rmccaa/ipums-europe/>).

Tsimbos C., Verropoulou G., Bagavos C. (2008b) Native and immigrant fertility patterns in Greece: a comparative study based on aggregated census statistics and IPUMS micro-data, British Society for Population Studies, 2008 Conference, Manchester September 2008. Abstract on line:

www.lse.ac.uk/collections/BSPS/annualConference/2008_ageing_abstracts_.htm

Valaoras V., Siampos G., 1969, «Long term fertility trends in Greece», in USSP (ed.), International Population Conference, vol. I, London, pp. 598-611.

Verropoulou, G. (2009) Discerning adaptation and disruption in the childbearing behaviour of immigrants in Greece: an analysis using micro-census data, *Migration Letters* 6(2): 194-204.

Verropoulou G, Bagavos C. and C. Tsimbos (2007) Migrant and Non-Migrant Fertility in Greece: Results Based on the 2001 Population Census, *Migration Letters* 4(2): 147-158.

Wanner Ph., 2002, Trends migration in Europe, European Population Series No 7, Strasbourg, Council of Europe, pp. 26.